

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

23

Diasporan Viipuri

Muistojen kaupunki sotien jälkeen

TOIM.
SATU GRÜNTHAL & KRISTIINA KORJONEN-KUUSIPURO

Kannen kuva: Postikortti 1900-luvun alusta. Yksi Monreposin puiston kiinalaisista kaarisilloista. Wiipurin Arkistoyhdistys (WAY), a5a71. Wiipuri.fi.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 23
Diasporan Viipuri – Muistojen kaupunki sotien jälkeen

Toimittaneet:

Satu Grünthal (osan toimittaja)

Kristiina Korjonen-Kuusipuro (osan toimittaja)

Anu Koskivirta (sarjan päätoimittaja)

H. K. Riikonen (sarjan päätoimittaja)

lisa Aaltonen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Eemeli Nieminen

ISBN 978-952-69280-7-4 (sid.)

ISBN 978-952-69280-8-1 (PDF)

ISSN 1236-4304 (sarja)

Painettu: 2021, Digipaino Kirjaksi.net

Painosmäärä: 250 kpl

Ensimmäinen painos

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

Ruotsinkieliset kirjailijat Karjalassa ja Viipurissa: aikalaishavaintoja ja nostalgiaa

Johdanto

Vuonna 1983 ilmestyi professori Hannes Sihvon toimittaman näyttävän *Karjala-*teossarjan viidentenä, päätösosana Karjala-aiheisen kirjallisuuden laaja antologia *Laulun ja sanan maa*. Teoksen tekstinäytteet oli ryhmitelty osin aihepiirien, osin paikkakuntien mukaan. Antologiassa oli tekstejä 125 kirjoittajalta, joista ruotsinkielisiä oli hieman toistakymmentä (yksi heistä, Harry Martinson, oli Ruotsin kansalainen). Ruotsinkieliset tekstit olivat antologiassa suomennoksina. Voi väittää, että monia kiinnostavia ruotsinkielisiä kirjoittajia oli jätetty pois ja että tasapainoisemman kuvan saamiseksi heidän osuuttaan olisi pitänyt lisätä. Pois jääneistä voidaan mainita suomalaiset Olof Enckell ja Emil Zilliacus¹ sekä ruotsalaiset Gunnar Ekelöf ja Johannes Edfelt. Toisessa Karjala-aiheisessa antologiassa, kirjailija Aarni Krohnin toimittamassa teoksessa *Viipuri. Kirjailijan, muistelijan ja historioitsijan kaupunki* (2009) on tekstejä yli 80:ltä suomen- ja yli 20:ltä ruotsinkieliseltä kirjailijalta. Lisäksi mukana on muista kielistä käännettyjä tekstejä. Viipurin osalta Krohnin antologiaa voidaan pitää tasapainoisempana suomen- ja ruotsinkielisten kirjailijoiden suhteen kuin Sihvon antologiaa koko Karjalan osalta.

Ruotsinkieliset kirjailijat muodostavat Karjalan kuvausten ja Karjalaan kohdistuvan kiinnostuksen ja nostalgian historiassa laajan luvun alkaen jo siitä, että paljon käytetty termi ”karelianismi” oli ruotsinkielisen tutkijan, Yrjö Hirnin, lanseeraama. Aihepiiriä on aikaisemmin tarkastellut Hannes Sihvo laajassa väitöskirjassaan *Karjalan kuva* (1973) ja Johannes Edfeltiä ja Harry Martinsonia käsittelevissä artikkeleissaan; samoin voidaan mainita Erik Ekelundin artikkeli *Karelsk exotism* (1949) ja hänen teoksensa *Jac. Ahrenberg och Östra Finland* (1943). Tämän aiheen kannalta sangen merkityksellinen on Agneta Rahikaisen teos *Kampen om Edith. Biografi och myt om Edith* (2014) ja etenkin sen luku ”Diktaren och hennes landskap”. Asiaa on tietysti kosketeltu myös lukuisissa muistelmateoksissa ja yksittäisissä biografoissa. Laajin tähänastinen esitys ruotsinkielisistä Karjalan kuvaajista on Sven Hirnin julkaisematon lisensiaatintutkimus *Karelen i finlandssvensk litteratur från viborgska smällen till Tranans skri*.

En geografisk kartläggning vuodelta 1956. Sen asetelmat, kysymyksenasettelut ja ajallinen rajausta ovat kuitenkin erilaiset kuin tässä suomenkielisessä tutkielmassa, jossa on otettu huomioon myös Ruotsista Karjalaan käymään tulleet kirjailijat sekä aineistoa, joka on ilmestynyt Hirnin tutkimuksen jälkeen.

Kun seuraavassa esityksessä tarkastellaan ruotsinkielisiä – sekä suomalaisia että ruotsalaisia – Karjalan-kävijöitä ja Karjalan ja Viipurin kuvaajia, lähtökohtana ovat muutamit sinänsä yksinkertaiset kysymykset: 1) Keitä ruotsinkielisiä kirjailijoita Karjalassa asui tai siellä kävi 2) Millainen tausta näillä kirjailijoilla oli ja mitkä olivat heidän intressinsä Karjalan suhteen ja 3) Minkä tyyppisissä teoksissa tai artikkeleissa he Karjalaa kuvasivat. Asiaa käsitellään seuraavassa seitsemän, tarkoituksellisesti erilaisen esimerkin valossa (luvut 3–9). Niiden välityksellä on tarkoitus selvittää seuraavia asioita: 1) ruotsinkielisten kirjailijoiden käsitys karjalaisista 2) heidän keskinäiset kontaktinsa sekä yhteydet suomenkieliseen väestöön 3) eräät yksittäiset Karjalan/Viipurin kuvaukset ja 4) ruotsinkieliset kirjailijat sota-aikana Kannaksella. Ensisijaisena päämääränä ei siis ole tarjota kattavaa esitystä siitä, millaisen kuvan ruotsinkieliset kirjailijat ovat Karjalasta antaneet. Sen sijaan tarkoituksena on esittää sinänsä heterogeenisestä aineistosta läpileikkaus, joka auttaa näkemään, mitä erilaisia asioita, ilmiöitä ja henkilöahmoja ruotsinkieliset kirjailijat ja muut kirjoittajat ovat Karjalasta nostaneet esille.

Ruotsinkielisessä kirjallisuudessa Karjalaa ja Viipuria on tietysti kuvattu vuosisatojen ajan. Tässä tutkielmassa painopiste on ajallisesti sotien välisessä kirjallisuudessa, mutta samalla joudutaan viittaamaan eräisiin varhaisempiin samoin kuin myöhäisempiin kirjailijoihin. Tämän pohjalta on edellä mainittujen kysymysten ohella tarkoituksena tarkastella ruotsinkielisten kirjoittajien yleistä merkitystä Carelica-kirjallisuudessa, samoin sitä, onko heidän kirjoituksissaan jotakin sellaista, mikä suomenkielisiltä kirjailijoilta puuttuu sekä heidän osuuttaan Karjalaan kohdistuneen nostalgian luomisessa.

Pääpaino on Karjalan maaseudun kuvauksissa ennen kaikkea muistelmattyyppisissä esityksissä, joissa painottuu Terijoen merkitys. Mukana on myös historiallisia ja kansatieteellisiä esityksiä, joissa mennään syrjäisemmille seuduille. Ruotsinkieliset kirjailijat, etenkin ne, jotka olivat kotoisin Viipurista, kuten Victor Hoving ja Alma Söderhjelm, kuvasivat muistelmissaan tietysti Viipuria, mutta muuten kirjailijoita kiinnosti pikemminkin se, mitä löytyi kaupunkien ulkopuolelta. Kirjailija-sanaa on seuraavassa käytetty laajassa merkityksessä: mukana on kaunokirjailijoiden ohella muutama vain yhden muistelmateoksen kirjoittanut henkilö sekä eräitä humanistisen alan tutkijoita. Moni ruotsinkielinen kirjailija on kuvannut Karjalaa myös romaanin muodossa. Romaaneja ei kuitenkaan tässä käsitellä lähemmin, mutta katsaus niihin on esitetty tietolaatikossa (s. 309). Runojakin käsitellään vain vali-

koidusti. Runouden osalta merkittävimmän poikkeuksen muodostaa Harry Martinsonin *Aniara*-eepokseen sisältyvä ”Laulu Karjalasta”.

Osa käsiteltävistä teksteistä on aikalaiskuvauksia (tai ainakin kuvattua aikaa lähellä kirjoitettuja), osa taas muistelmia. Jälkimmäisten kohdalla esille nousee kysymys niiden nostalgisuudesta – nostalgiaan on sidoksissa juuri muistiin, muistoon ja muistamiseen.² Tässä käsiteltävissä teksteissä on kuvattu useita sellaisia paikkoja ja kohteita, joista voidaan käyttää Pierre Noran tutkimukseen vakiinnuttamaa nimitystä muistin paikka (*lieu de mémoire*). Yhteenvedossa ne mainitaan kootusti.

Seuraavassa esityksessä käsitellään eräitä aiheen kannalta keskeisiä kirjailijoita (Jac. Ahrenberg, Emil Zilliacus ja hänen poikansa) vain lyhyesti, koska heistä on ajanmukaisia esityksiä olemassa. Sitaatit ruotsinkielisistä proosateksteistä on yhtä poikkeusta lukuun ottamatta esitetty suomeksi. Runositaatit on esitetty alkukielellä, mutta mukana on myös suomennos. Mukana on joukko laajempia sitaatteja, jotta syntyisi käsitys myös kirjoittajien käyttämästä tyylistä.

Karelianismin perillisiä ja muita Karjalan-kävijöitä

Ruotsinkielisten kirjailijoiden kiinnostus Karjalaa kohtaan ei ole yllättävää, jos sen asettaa laajempiin yhteyksiin. Useilla heistä oli sukunsa kautta yhteyksiä Venäjälle, Pietariin ja Baltian maihin, joissa sukujen jäseniä toimi sotilaina, virkamiehinä ja tilanomistajina.³ Tämä tausta on pidettävä mielessä, kun tarkastellaan sotien välisen ajan kiinnostusta Karjalaan. Thomas Warburton onkin sattuvasti todennut, että vaikka venäläinen kulttuuriperintö ja venäläiset muistot oli nationalistisista syistä työnnetty syrjään, ne saivat kuitenkin puolittain romanttista hohtoa menetettynä menneisyytenä. Suomen rajojenkin sisällä oli tästä perinnöstä jotain kaikua jäljellä, nimittäin Karjalassa, jolla oli eräänlaista voimakasta ”koti-eksoottista” vetovoimaa.⁴

Suhteessa Karjalaan ruotsinkielisiä kirjailijoita ja muitakin kulttuurihenkilöitä voidaan ryhmitellä eri tavoin, mutta tämän esityksen pohjaksi riittää seuraava jaottelu, jossa kirjailija voi kuulua kahteenkin kategoriaan:

a) Karjalassa syntyneet ja/tai siellä lapsuutensa ja nuoruutensa viettäneet kirjailijat. Heistä voidaan mainita Jac. Ahrenberg, Marianne Alopaeus, Tito Colliander, Hjalmar Dahl, Willy Kyrklund, Hagar Olsson, Oscar Parland, Ralf Parland, Göran Stenius, Edith Södergran, Alma Söderhjelm, Werner Söderhjelm, Marianne Thesleff, Emil, Henrik ja Benedict Zilliacus sekä Anna Åkesson. Näistä kirjailijoista Alopaeus ja Kyrklund muuttivat sittemmin Ruotsiin. Lähes kaikki heistä ovat tavalla tai toisella käsitelleet Karjalaa tuotannossaan.⁵

b) Pietarissa syntyneet ja/tai siellä koulunsa käyneet kirjailijat. Monet näistä viettivät kesiään Terijoella tai asettuivat sinne asumaan. Heistä merkittävimpiä olivat Tito Colliander ja Edith Södergran sekä modernistisäveltäjä, musiikista ja kirjallisuudesta kirjoittanut Ernest Pingoud.

c) Karjalassa pitempiä tai lyhyempiä aikoja oleskelleet ja sitä kuvanneet Suomen ruotsinkieliset kirjailijat, joilla ei ole karjalaista taustaa. Heitä ovat esimerkiksi Gunnar Björling, Elmer Diktonius, Olof Enckell, Rabbe Enckell ja Eva Wichman.

d) Karjalasta historian osalta kirjoittaneet kirjailijat/historiankirjoittajat, joilla ei ole muuten mitään erityistä suhdetta Karjalaan. Näistä mielenkiintoisin on Örnulf Tigerstedt, jonka Hackmanin kauppahuoneen vaiheita käsittelevällä teoksella on myös huomattavia kaunokirjallisia ja tyyllisiä ansioita. Tigerstedt muutti myöhemmin Ruotsiin.

e) Karjalassa matkailleet ja oleskelleet ruotsinkieliset kulttuurihenkilöt, jotka eivät ole julkaisseet mitään Karjalaa koskevaa, mutta joista muut ovat kirjoittaneet. Näistä ehkä mielenkiintoisimman esimerkin tarjoaa ”vankien ystävänä” tunnettu Mathilda Wrede. Hän liikkui Kolilla, Ilomantsissa, Laatokan rannalla ja Valamossa. Hän tunsu monia Karjalassa toimineita henkilöitä, kuten Sortavalan seminaarin johtajattaren Augusta Bergholmin ja Monrepos’n Mathilda Wreden kiertelyistä ja oleskelussa Karjalassa on kirjoittanut erityisesti Ester Ståhlberg teoksessaan *Mathilda Wreden testamentti* (1949).⁶ Wrede oli myös sikäli poikkeuksellinen Viipurin-kävijä, että hän vieraili Viipurin linnassa vankeja tervehtimässä. Mathilda Wreden kaltaisia Karjalan-kävijöitä ei tässä kuitenkaan lähemmin käsitellä.

f) Läpikulkumatkalaiset ja satunnaiset vierailijat. Moni ulkomaalainen, joka matkusti Ruotsista Pietariin tai päinvastoin, kulki Kannaksen ja Viipurin kautta. Esimerkiksi ruotsalainen Eva Nyblom (1899–1960), joka myöhemmin tuli tunnetuksi viikkolehti *Idunin* päätoimittajana, sai vaikutelman huomattavasta siisteydestä Venäjään verrattuna.⁷ Useat kirjailijat, kuten K. A. Tavaststjerna ja Mikael Lybeck, vierailivat Kannaksella kollegojensa luona.⁸

g) Ruotsalaiset Karjalassa vierailleet ja sitä kuvanneet kirjailijat. Varsin moni Ruotsin keskeisistä 1900-luvun kirjailijoista on käynyt Karjalassa: Johannes Edfelt, Gunnar Ekelöf, Hjalmar Gullberg, Ebbe Linde, Erik Lindegren, Ragna Ljungdell (suomalaissyntyinen Ruotsiin siirtynyt kriitikko), Arthur Lundkvist

(runoilija ja kriitikko) ja Harry Martinson. Venäläisten kirjailijoiden ohella juuri ruotsalaiset olivat merkittävä ryhmä suomenkielisten kirjoittajien rinnalla Karjalan kuvaajina. Ruotsalaisten määrä on kuitenkin huomattavasti vähäisempi kuin venäläisten. Terijoella ja muutenkin Kannaksella oli käynyt suuri joukko merkittävimpiä vallankumouksen ja sitä edeltävän ajan venäläisiä kirjailijoita ja muidenkin taiteiden edustajia.⁹ Vähemmän tunnettua on, että venäläisiin kesävieraisiin kuului myös kuuluisa fysiologi, Nobelin palkinnon saanut Ivan Pavlov. Hänen käynneistään ovat lyhyesti mutta sattuvasti kirjoittaneet Oscar Parland ja Ralf Parland.¹⁰

Sotien jälkeisessä menetettyä Karjalaa koskevan muistelmakirjallisuuden tulvassa merkittävän osan muodostavat ruotsinkieliset muistelijat. Heidän teoksiaan on ilmestynyt 2000-luvun alkuun saakka.

Osa niistä ruotsinkielisistä kirjailijoista, jotka olivat syntyneet Karjalassa, olivat sukujuuriltaan aivan muualta. Heidän isänsä olivat saaneet virkapaikan Karjalasta ja saattoivat paremman viran saatuaan muuttaa sieltä pois. Esimerkiksi Hagar Olssonin isä oli syntynyt Ahvenanmaalla, mutta toimi kirkkoherrana Räisälässä. Olof Enckellin isä oli kotoisin Kymenlaaksosta ja toimi 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa vajaan kymmenen vuotta maanviljelyskoulun johtajana Kurkijoella. Silti lyhytkin lapsuudessa vietetty aika Karjalassa saattoi olla merkityksellinen. Helsingissä asuvat ruotsinkieliset kävivät myös tapaamassa sukulaisiaan Karjalassa. Näitä vierailuja koskevista kuvauksista viehättävimpää – ja samalla huvittavimpia – on Erik Tawaststjernan muistelmia hänen käynnistään lapsena sukulaisvierailulla Säkkiärvellä. Vaatimattomassa kestikievarissa hän ilmoitti haluavansa kaakaota vispikerman ja Fazerin leivosten kanssa.¹¹

Toisaalta oli ruotsinkielisiä kirjailijoita, joiden suvut olivat asuneet kauemmin Viipurissa tai sen lähiseuduilla. Viipurilaiset suvut, etenkin Clouberg, Ekström, Grommé, Hackman, Hoving, Jaenisch, Sesemann, Söderhjelm, Thesleff, Törnudd, Wahl ja Zilliacus, joilla oli kaupungissa ja sen lähiseuduilla suoranaisten *Bodenständigkeit*, muodostivat omat verkostonsa, joissa likipitään kaikki tunsivat toisensa ja olivat usein avioliittojen kautta liittyneet toisiinsa. Tämä käy havainnollisesti ilmi ruotsinkielisistä muistelmista, joissa jatkuvasti toistuvat samat sukunimet. Näillä kirjailijoilla ja muistelijoilla oli myös tietoisuus suvun traditioista ja sitä kautta laajemmin historiasta. Eräiden sukujen jäsenet olivat voittopuolisesti virkamiehiä, joidenkin taas liikemiehiä. Varsinkin 1800-luvun lopulta alkaen eräiden sukujen jäsenistä saattoi tulla myös merkittäviä tieteenharjoittajia. Mutta edustivatpa he mitä ammattia hyvänsä, heidän keskuudessaan ei ollut ketään *parvenu*'tä joidenkin suomenkielisten liikemiesten kuten Juho Lallukka tapaan.

Hagar Olsson Räisälässä karjalaisen puutarhanäkymän ääressä.

Tyypillistä näiden sukujen jäsenille oli monipuolinen kielitaito: ruotsin ohella monet osasivat venäjää, saksaa ja ranskaa eikä myöskään englannin taitoa pidä unohtaa; juutalaissyntyiset käyttivät lisäksi jiddiä. Mutta monet olivat lapsuudessaan oppineet myös suomea suomenkielisiltä leikkitovereiltaan; eräät, kuten Emil Zilliacus, olivat myös käyneet suomenkielistä oppikoulua. Kiinnostavan esimerkin tarjoaa Alma Söderhjelm. Kuten hän muistelmateoksessaan kertoo, hänen suomenkielisenä leikkitoverinaan oli Gustaf Komppa, josta myöhemmin tuli maineikas kemisti.¹² Monikielinen ympäristö ja laaja kielitaito on osaltaan vaikuttanut siihen, että monet ruotsinkieliset Karjalan-kuvaajat ovat teoksissaan ja kirjoituksissaan kiinnittäneet huomiota kieltä ja toisinaan myös murretta koskeviin kysymyksiin. Ruotsinkieliset tekstit saavat monesti erikoista tyyllillistä väritystä runsaista suomenkielisistä henkilö- ja paikannimistä, toisinaan myös suomenkielisistä repliikeistä ja fraaseista.

Yleisesti ottaen ruotsinkieliset Karjalan-kuvaajat olivat yhteiskunnalliselta taustaltaan ja asemaltaan suomenkielisiä kollegoitaan korkeammalla. Jälkim-

mäisistä harvemmin löytyy korkeamman virkamieskunnan jälkeläisiä aate-
listosta puhumattakaan. Papinpoikien, kuten Juhani Ahon ja Ilmari Kiannon,
ohella ruotsinkielisiä lähemmäksi tuli Olavi Paavolainen, jonka isä oli henki-
kirjoittaja ja äiti viipurilaista seurapiiriä.

Joissain tapauksissa on hankala määritellä, onko henkilö laskettava suo-
men- vai ruotsinkieliseksi tai Ruotsin vai Suomen kansalaiseksi. Esimerkiksi
taiteilija Severin Falkman oli ruotsalainen, joka kuitenkin jo varhain muutti
Suomeen ja kirjoitti suomeksi ja ruotsiksi. Marianne Alopaeus, Ralf Parland
ja Örnulf Tigerstedt muuttivat Ruotsiin, mutta säilyttivät läheiset suhteet Suo-
meen. Luettelo tällaisista rajatapauksista voisi jatkaa.

Karjalan ruotsinkielisiä kirjailijoita ja muidenkin alojen edustajia tutkit-
taessa on aiheellista kysyä, missä määrin he kokivat itsensä karjalaisiksi ja/tai
viipurilaisiksi ja onko tässä suhteessa eroa suomenkielisiin. Tämä on aiheelli-
nen kysymys, koska monet Karjalan ja Viipurin ruotsinkieliset olivat tietoisia
sukujensa alkuperästä, joka johti muualle Suomeen ja muihin maihin. On
tapauksia, jolloin ruotsinkielinen henkilö on saattanut suorastaan kieltää
karjalaisuutensa. Niinpä Marianne Thesleff (1908–1992) kirjoittaa muistelmate-
oksessaan *Ihana elämä* (alkuteos *Jag föddes till ett ljuvligt liv*): ”Vaikka olen
syntynyt Karjalassa ja sukuni on siellä asunut monen sukupolven ajan, en
voi sanoa olevani karjalainen enkä tunne itseäni karjalaiseksi. Kun minua
sanotaan ‘karjalaiseksi’ reagoin siihen aivan samoin kuin äitini, kun häntä
sanottiin venäläiseksi tai virolaiseksi.” Marianne Thesleff määrittelee itsensä
”saksalais-venäläis-ruotsalaisen yläluokan tuotteeksi”, jolle sodan aiheuttama
taloudellinen menetys oli jopa suurempi kuin tavallisille karjalaisille.¹³ On
ilmeistä, että ruotsinkielisten suhtautumisella omaan karjalaisuuteensa on
eroa suomenkielisiin verrattuna, mutta Marianne Thesleffin kaltainen jyrkkä
karjalaisuuden kieltäminen on harvinaista.

Kansatieteellinen mielenkiinto ja kansantyyppit

Karjalaisten luonteen määrittelemiseksi asialla oli jo 1843 lääkintöhallituksen
pääjohtaja Carl Daniel von Haartman, joka Suomen Tiedeseurassa pitämässään
esitelmässä luonnehti karjalaisia piirteillä, jotka ovat jatkuvasti olleet mukana
karjalaisten stereotyyppisissä kuvauksissa (iloisuus, vilkkaus, puheliaisuus,
taipumus kaupantekoon ym.). Vertailukohtina von Haartman esitti arabit ja
beduiinit.¹⁴ Klassisen kuvan karjalaisista tyyppinä esitti von Haartmanin jäl-
keen Topelius teoksessaan *Finland framställdt i teckningar* (1845–1852).¹⁵ Tope-
liuksella on mukana joukko piirteitä, jotka olivat olleet esillä jo von Haartma-
nin esitelmässä.

1800-luvun lopun kansallisen heräämisen ja karelianismin myötä eräät ruotsinkieliset sivistyneistön edustajat, jotka sittemmin tulivat tunnetuiksi toisenlaisissa yhteyksissä, menivät tavallaan ”kansan pariin”. He osoittivat tällöin mielenkiintoa kansantyyppejä ja yksittäisten henkilöjen karakteristisia piirteitä kohtaan; toisin sanoen he harjoittivat eräänlaista karakterologista tarkkailua tietenkin ilman mitään teoreettista taustaa. Karakterologisen (tai nykyisen imagologisen) tutkimuksen kannalta heidän kuvauksillaan on oma mielenkiintonsa: heidän tapaamansa kansantyyppit edustavat useimmiten täydellisesti Toista, jotakin joka heistä itsestään kokonaan poikkeaa. Tällaiseen Toiseen, joka voi esiintyä myös esimerkiksi maisemana, liittyy usein stereotyyppisiä käsityksiä, eivätkä myöskään ruotsinkieliset Karjalan kuvaajat ole niitä vailla; eräät stereotyyppiset piirteet esiintyvät jopa korostuneina.

Jo vuonna 1857 ja myöhemmin vuosina 1877 ja 1880 liikkui Vuoksen seudulla, jälkimmäisenä vuonna myös Tolvajärvellä, ruotsalaissyntyinen mutta Suomeen asettunut taiteilija Severin Falkman (1831–1889), joka matkojensa perusteella julkaisi vuosina 1882–1885 ruotsiksi ja suomeksi teoksen *I östra Finland. Skizzer och studier. 1. delen, En vecka på Siitola gästgifveri / Itä-Suomessa. Viikkokausi Siitolan kestikievarissa*. Falkmanin kiinnostus oli nimenomaan etnografista: se kohdistui esineistöön, pukuihin ja rakennuksiin, mutta jonkin verran hän kuvasi myös kohtaamiaan karjalaisia henkilötyyppejä. Imatran koskella, huomattavassa turistikohteessa, hän tapasi ulkomaisia henkilöitä, kuten erään englantilaisen:

Kosken viimeisen putouksen luona oli joukko ihmisiä koossa katsomassa erästä vanhaa Englantilaista, joka seisoivat kivellä koskessa ja ponnisteli suuren lohen väsyttämisessä, joka oli tarttunut hänen koukkuunsa. Sanottiin, että hän oli parlamentin jäsen ja lordi, mutta itsepäisyyteen katsoen hän yhtä hyvin olisi voinut olla suomalainen. Siinä hän oli seisonut Jumala tiesi kuinka kauan polkien ja potkien ja taistellen lohen kanssa, mutta lohi oli yhtä itsepäinen kuin ukko, eikä kumpikaan ottanut taipuakseen.¹⁶

Kuvaus on sikäli mielenkiintoinen, että siinä on aineksia kahdesta stereotyyppiästä: englantilainen onkimies ja itsepäinen suomalainen.

Kuten myöhemmin Louis Sparre (ks. edempänä), Falkman katsoi liikkuvansa *Kalevalan* maisemissa.¹⁷ Esimerkiksi näkemälleen viipurilaiselle karvalakille hän löytää vertailukohdan *Kalevalasta*, puhemiehen lakista Ilmarisen häissä.

Fennomania, joka lienee vaikuttanut myös Falkmanin vuosien 1877 ja 1880 matkoihin¹⁸, vei Karjalan kansan pariin useita ruotsinkielisiä suomalaisia kulttuurihenkilöitä, Waldemar Churbergin, Jean Sibeliuksen, Werner Söderhjelman ja

Edvard Westermarckin.¹⁹ Tässä yhteydessä heistä voidaan esimerkinomaisesti tarkastella Werner Söderhjelm (1859–1931) Rautuun ja Valkjärvelle vuonna 1879 tekemää retkeä. Hänen matkakertomuksensa säilyi käsikirjoituksena Viipurilaisessa osakunnassa ja se julkaistiin vasta vuonna 1938 *Kotiseudussa*.²⁰ Söderhjelm kiinnitti huomiota asuntojen kurjuuteen ja siivottomuuteen:

Todella surullinen on se näky, joka näihin mökkiin astuessa kohtaa silmäämme. Savu täyttää usein koko tuvan; seinät, lattia, pöytä, penkit, kaikki ovat mustuneet savusta; vakahaiset lapset makaavat käärittyinä likaisiin riepuihin ja heidän ulkomuotonsa todistaa, ett'eivät usein ole veden saapuvilla olleet. Ei siis olekaan kumma, että monella lapsella on silmätauti ja usea vanhus on sokea.²¹

Varsinkin miehet olivat Söderhjelm (1859–1931) näkemän mukaan suorastaan rumia:

Rautulainen on heikko ruumiiltansa ja ruma kasvoiltaan. Leipä, vesinen hera ja suolakala (harvoin syödään voita), eivät juuri taida kehittää vahvaa ruumiin rakennusta. Naiset eivät ole niin rumia, kuin miehet, ja nähdäänpä usein hyvin kauneitakin. He menevät hyvin nuorina naimisiin, kerran esim. näimme 17-vuotisen naisen, joka muutaman kuukauden oli elänyt aviosäädystä. Häätävät ovat myös hyvin omituiset.²²

Karjalaisten rumuuden oli pannut merkille myös Fredrika Runeberg ollessaan Karjalassa, jossa hänen miehensä oli tarkastusmatkalla. Fredrika Runebergin matkapäiväkirjassa olevan merkinnän mukaan sekä miehet että naiset olivat rumia, jälkimmäiset pikemminkin apinoita kuin ihmisiä.²³

Söderhjelm ja aluksi hänen matkatoverinaan olleen Theodor Schvindtin mielenkiinto kohdistui erityisesti puvustoon. Söderhjelm osti joukon niin sanottuja harakoita, naisten käyttämiä päähineitä.²⁴ Raudussa hän pani merkille myös paikallisen murteen: ”Kielen sekoitus tässä pitäjässä taitaa ainoastaan Salmen ja Suistamon pitäjissä löytää vertaisensa. Täällä ei ainoastaan karjalan kielimurre ole vääristely muotonsa ja ääntämisen suhteen, vaan onpa tähän myös liitetty sängen paljon venäläisiä sanoja.” Söderhjelm arveli lisäksi, että tämä murre olisi kielentutkijoille hyvä ”tutkimus-ala”, kuten hän asian ilmaisi.²⁵

Jac. Ahrenbergin (1847–1914) muiden muassa teoksissaan *Hihuliter* (1889, suom. *Hihhuleita*, 1890) ja *Österut* (1890, suom. *Idässä* 1890) esittämien kansantyyppien kuvausten ohella²⁶ voidaan mainita Emil Zilliacuksen (1878–1961) *Karelare och annat folk* (1934). Teokseen sisältyy esimerkiksi kuvaus puutarharenki Viimalaisesta, joka juhannushumalansa ansiosta osoittautuu suoma-

laiseksi satyyriksi.²⁷ Zilliacuksen ymmärtävä, jossain määrin huvittunut suhtautuminen kansanmiehiin ja heidän taitoihinsa ei ole vailla jonkinasteista ylemmyyden tuntoa; ei voine myöskään välttyä vaikutelmalta, että hän koki italialaiset kansanihmiset (teoksessa *Italienare*) enemmän vertaisikseen.

Kansantyyppien ja kansanelämän kuvaajiin 1800-luvun lopulla kuului myös yksi Ruotsin kansalainen, taiteen monitoimimies Louis Sparre (1863–1964), joka tunnetaan myös marsalkka Mannerheimin sisaren Evan aviomiehenä. Hänen Karjala-kuvauksensa *Bland Kalevalafolkets ättlingar* ilmestyi tosin vasta 1930, mutta se perustui Sparren vaelluksillaan vuonna 1892 tekemiin merkintöihin. Teoksessa oli mukana myös Sparren piirroksia sekä joitain valokuvia. Piirrokset esittivät kansantyyppisiä, mutta mukana oli piirroksia myös kansanpuvuista ja monenlaisista käyttöesineistä. Kuten jo teoksen nimestä ilmenee, Sparre käsitti Falkmanin tavoin Karjalan nimenomaan *Kalevalan* seuduksi. Hän myös siteeraa *Kalevalaa* ja viittaa sen henkilöihämiin.

Sparre esittää lähes stereotyyppisiä kuvauksia karjalaisten vieraanvaraisuudesta ja muista hyvistä ominaisuuksista, jotka ilmenivät jo erikoislaatusissa tervehdysseremonioissa.²⁸ Välillä hän on kuitenkin joutunut antamaan negatiivisemmän kuvan. Vuokkiniemessä paikkakunnan isoimmasta talosta ei saatu yösijaa ja seuraavastakin talosta vasta pitkien neuvottelujen jälkeen.²⁹

Kun Olavi Paavolainen myöhemmin kuvasi ja ihaili karjalaisia kalmistoja, hänen varhaisena edeltäjänään oli Louis Sparre, joka kävi Miinuan hautausmaalla ja sai siitä aiheen seuraavaan luonnehdintaan:

Näillä karjalaisilla hautausmailla on yllään erikoislaatuista runouttaan. Ne näkyvät jo kaukaa tiheässä olevien korkeiden, ikivanhojen kuusten muodostamine tummine metsikköineen. Tradition mukaisesti kasvullisuuteen kuolleiden asuusten ympärillä ei saa koskea, millä on seurauksena se, että täällä kukoistaa rehevä kasvusto ja tuo esille villien kukkien harvinaisen loiston. Kukkien ja ruohon keskellä on pieni risti ja keppejä korkeiden ja paksujen kuusenrunkojen välissä hautoja merkitsemässä. Muutamat niistä on peitetty taloa muistuttavalla hirsirakennelmalla, jossa on katto. Useimmat haudat muodostuvat kuitenkin vain hiekkakasasta, jonka päällä on edellä mainittu risti. Näillä hiekkakasoilla näkyy usein saviastioiden ja puuhiilen palasia. Hautauksen yhteydessä tuodaan nimittäin paikalle hehkuvaa hiiltä ja vihkivettä astiassa, mikä kaikki jätetään haudalle. ”Willinkolaiset” ovat lahko, joka mitä suurimmassa salaisuudessa hautaa kuolleensa vihkimättömille, tunteuttomille paikoille metsässä. Miinuassa kuuluu olevan tähän lahkoon tunnustautuvia.³⁰

Sparren kansatieteellisen mielenkiinnon kohteena olivat myös hääseremoniat. Hääaihe kiinnosti Sparrea myös sikäli, että hänen häämatkansa oli suuntautunut Kauko-Karjalaan. Matkaa käsitteli Eva Mannerheim-Sparre muistelmateoksessaan *Bröllopsresan* (1945).

Toisinaan Karjalassa asuneet tai kierrelleet ruotsinkieliset kulttuurihenkilöt tapasivat myös erilaisten töiden taitajia. Olof Enckell (1900–1989) kuvaa teoksessaan *Vakt i öster* (suom. *Rajan vartio*, josta myöhemmin lisää) tapaamaansa nuottakuntaa, jonka jäsenistä hän kertoo muun muassa näin:

Miehet tunnustivat – eikä se tapahtunut ilman tiettyä ylpeyttä – todeksi sen, minkä olin aavistanut jo ensi hetkestä: sakset tai partaveitsi eivät olleet koskaan hipaiseetkaan heidän kasvojensa karvaviidakkoja. Ne eivät myöskään näyttäneet tuntevan enemmän harjaa kuin kampaakaan. Päälaen ympärillä törrötti joka suuntaan oikea punaruskeiden, takkuisten hiusten sekamelska, minkä keskeltä silmät loistivat pirteinä ja hiukan verestävinä. Noiden tuulten ja rajuilmojen karaisemien olentojen ikää oli mahdoton määrätä; he olivat ahavoituneita ja parkkiintuneita kuin tervaskannot ja näyttivät viihtyvän yhtä hyvin vedessä kuin maalla.³¹

Enckellin kuvauksessa korostuu eräänlainen alkukantaisuus, jossa on kuitenkin mukana myös joitain positiivisia piirteitä (silmien loistaminen pirteinä).

Hjalmar Dahl (1891–1960) puolestaan tapasi Kyyrölässä taitavia savenvalajia, joiden tuotteita oli myynnissä Viipurissa. Heistä hän nosti esiin kirkkoväärti Ivan Lukjanovitš Šurinin.³² Kyyrölän venäläisistä talonpojista Dahl on antanut suorastaan idealisoivan puhtoisen kuvan:

Kyyrölän talonpojat osoittivat vääriksi kaikki yleisesti vallitsevat käsitykset venäläisten luonteesta ja elämäntavoista. He olivat puhtaita, rehellisiä ja uutteria. Kertaakaan koko elämäni aikana en ole nähnyt ainoatakaan ludetta missään Kyyrölän asumuksessa, en edes yhtä kappaletta usein mainittuja pyhiä torakoita, ja kuitenkin olen käynyt noissa asunnoissa vielä täysi-ikäisenäkin. Vanhemmilläni oli luultavasti oikea käsitys näistä asioista, koska he päästivät minut vapaasti kylän venäläispoikien seuraan ja sallivat minun olla kuin yksi heistä.³³

Dahlin kuvaus on sikäli kiinnostava, että suomalaisissa venäläisten kuvauksissa korostuu usein näiden likaisuus.

Mutta karakterologinen mielenkiinto Karjalaa koskevissa teoksissa ei ole rajoittunut vain niin sanottuihin kansanmiehiin ja -naisiin, vaan originelleja tyyppejä on löytynyt myös yläluokan edustajien joukosta. Thesleffin suvusta tunnettu esimerkki on moninaisista harrastuksistaan ja tutkimuksistaan tun-

nettu Arthur Thesleff.³⁴ Tässä yhteydessä voidaan kuitenkin mainita toinen saman suvun edustaja, Leo (Lelo) Thesleff, jonka edesottamuksista Marianne Thesleff on kertonut seuraavasti:

Ylioppilastutkinnon suorittamiseen saakka hän oli suurin piirtein normaali, mutta sitten alkoivat eriskummallisuudet. Hän otti tavakseen tehdä joka päivä puolentunnin junamatkan Imatralle, jossa oli alkanut voimalaitoksen rakennustyö. Hänellä oli eväslaukku mukanaan ja hän kulki paikalla edestakaisin tehden tarkastuskäyntejä eri työpaikoille. Sitten eräänä päivänä hän yllättäen lähetti Viipurin kaupungille suurisummaisen laskun, jolla hän vaati maksua vastuusta, joka hänellä oli ollut johtaessaan töitä Imatralla. Sukulaiset vaiensivat asian ja maksoivat laskun, rahathan jäivät perheen keskuuteen.³⁵

Suvuistaan kirjoittaneilla muistelijoilla on yleensäkin usein kerrottavana esimerkkejä suvun mustista lampaista tai erikoisista persoonallisuuksista.

Huviloiden ja kartanoiden nostalgiaa

Alkuperäisessä merkityksessään nostalgia tarkoittaa koti-ikävää (kr. *nostos* = kotiinpaluu, *algos* = tuska).³⁶ Kuvaannollisemmin se on tullut tarkoittamaan ikävää jotain menetettyä kohtaan. Usein tällainen menetetty saa muistelijan silmissä paratiisin piirteitä. Tällaisessa paratiisissa on tavallisesti myös talo. Tällöin juuri talo ja puutarha voidaan nähdä nostalgian symboleina, kuten esimerkiksi Anne Stenros on tehnyt.³⁷ Samalla usein on kyse kodista, johon liittyy, kuten nostalgiaa tutkinut Karin Johannisson on esittänyt, joukko polarietteja: yksityinen – julkinen, intiimi – anonyymi, lämmin ja pehmeä vastakohtana kylmälle ja kovalle, yhteenkuuluvuus – muukalaisuus, perehtyneisyys – neuvottomuus sekä pieni maailma – suuri maailma.³⁸

Varsin keskeinen osa Karjala-romantiikasta ja -nostalgiasta onkin tiivistynyt huvilakulttuuria koskeviin muistoihin ja muistelmiin. Karjalaistaustaisilla kirjailijoilla, niin suomen- kuin monilla ruotsinkielisilläkin, taloon, huvilaan tai kartanoon liittyvän nostalgian perusta heidän muistelmissaan oli kouriintuntuva: kodin ja kotiseudun menetys sodassa. Etenkin ruotsinkielisillä kirjailijoilla tähän nostalgiaan liittyi runsaasti kulttuuriin, kirjallisuuteen ja taiteeseen kuuluvia muistoja ja menetysten pohdintaa.

Ruotsinkielisten kirjailijoiden ja muiden kulttuurihenkilöiden asuminen ja oleskelu Karjalassa liittyi tavallisesti paikalliseen huvila- ja kartanoelämään. Keskeinen paikkakunta oli Terijoki. Taiteilijoiden, suomen- ja ruotsinkielisten tulo paikkakunnalle oli itse asiassa merkityksellistä koko pitäjälle ja sen talou-

delle, eli kuten Maria Lähteenmäki kirjoittaa: ”Terijoen taloudelliseksi pelastukseksi 1920-luvun lopulla ja etenkin 1930-luvulla tulivat suomalaiset taiteilijat, jotka löysivät sankkenevana joukkona tiensä Terijoen tyhjillä oleviin, edullisiin, hieman heikkokuntoisiin mutta samalla romanttisiin huviloihin ja matkailijakoteihin.”³⁹ Kirjailijoilla ja muilla taiteilijoilla ei välttämättä itsellään ollut suurempaa varallisuutta, mutta he vetivät mukaan myös muuta väkeä.

Taiteilija Ina Collianderin (1905–1985) ja kirjailija Tito Collianderin (1904–1989) koti, sukulaisten omistuksessa ollut Villa Golicke Terijoen Kuokkalassa muodostui merkittäväksi ruotsinkielisten kirjailijoiden kohtaamispaikaksi.⁴⁰ Ina Colliander (os. Behrsen) ja Tito Colliander olivat jo lähtökohdiltaan kansainvälisiä. Ina Colliander vietti lapsuutensa Pietarissa, kävi kuuluisaa pietarilaista Petri-Schulea ja kävi koulua myös Jenassa Saksassa.⁴¹ Myös Tito Colliander oli syntynyt Pietarissa. Hänen keskeisiä kieliään ruotsin ohella olivat venäjä ja saksa. *Lähellä*-teoksessaan Tito Colliander on esittänyt lyhyen, mutta sattuvan kuvauksen siitä hämmennyksestä, jonka vallassa hän kielten suhteen oli.⁴²

Collianderien ja Ina Collianderin serkun, taiteilija Sven Grönvallin asuttama Villa Golickea voidaan kutsua suoranaiseksi taiteilijakoloniaksi siinä missä Kauniaisten ruotsinkielisten kirjailijoiden yhteisöä, Tuusulanjärven ympäristöä, johon kuuluvat Halosenniemi ja Sibeliuksen Ainola, tai Jalo ja Ester Sihvolan Imatralla Vuoksen itärannalla sijainnutta Harakanhovia. Viimeksi mainitun rakennuksen oli 1920-luvulla suunnitellut viipurilainen Uno Ullberg; siitä tuli monille kuvataiteilijoille tuttu paikka, ja myös Mika Waltari kirjoitti siellä eräitä teoksiaan. Villa Golickesta voidaan puhua juuri taiteilijakoloniana, sillä siellä oleskeli sekä kirjailijoita että kuvataiteilijoita. Siitä on säilynyt joitain aikalaiskuvia (tai ajallisesti läheisiä kuvia) sekä muistelmia.

Taiteilijakolonioille on tietenkin ominaista niissä vallitseva yhteisöllisyys, jonka puitteissa kolonian jäsenet voivat inspiroida toistensa tuotantoa. Keskeinen toiminta Terijoella ja Villa Golickesta, jos tarkoitetaan useampien kirjailijoiden läsnäoloa, sijoittuu kylläkin lähinnä kesäaikaan. Tito Collianderilla oli lapsuuden ajalta kokemusta myös Terijoen loistohuviloista, kuten ilmenee hänen muistelmateoksestaan *Lapsuuteni huvilat*.⁴³

Muistelmateossarjansa *Lähellä*-osassa Tito Colliander kuvaa oleskeluaan luostarissa Petserissä ja muistelee tapahtumia Villa Golickesta edellisenä vuonna:

Nyt Petserissä istuessani siinä mäen huipulla kukkien keskellä, tuntui omituiselta ajatella sitä kesää – siitä tulee vasta vuosi, kuka uskoisi, vasta vuosi. Niin levotonta kuin silloin oli, ja se loputon juttelu alkoholijuomien ääressä, ja vieraat, vieraat: Liv [Collianderin kielentarkastaja ja oikolukija] mukanaan Tainan [Collianderin vuonna 1935 ilmestynyt teos] palstavedokset, ja Atos Wirtanen, joka ei

rannallakaan riisunut paitahihasilleen, vaikka aurinko miten olisi paahtanut, ja yhtä piintynyt kaupunkilainen oli Ernest Pingoud, säveltäjä. Helsingin saksalaisen koulun rehtori, Philipp Krämer, kirjallinen henkilö hänkin, tupsahti suoraan keskelle villiintyneen ruusupensaikon juurella pidettyä kaksivuorokautista istuntoamme ja sekavia puheitamme Rilkestä ja Heinestä ja Thomas Mannista ja oli oikopäättä juonessa mukana... Ralf Parland oli tietysti joukossa väsymättä, ja Eva Wichman, ja jostakin ilmestyi kuvanveistäjä Sakari Tohka, ja [Johannes] Edfelt katosi kesken kaiken Tuuli Reijosen kanssa, ja kerran Tuuli toi Toivo Pekkasen teelle suuren mäntymme alla kiehuvan samovaarin ääreen.⁴⁴

Collianderin nimiluettelossa on muutama huomionarvoinen seikka. Paikalle oli kerääntynyt eri taiteen- ja toimialojen edustajia: kirjailijoiden ohella paikalla oli kuvanveistäjä, säveltäjä ja koulun rehtori. Kiinnostavaa on myös se, että ruotsin- ja suomenkielisten ohella oli mukana saksankielisiä: Helsingin saksalaisen koulun rehtori Philipp Krämer, joka 1930- ja 1940-luvuilla edusti vanhaa saksalaista humanismia⁴⁵. Mukana oli myös pietarilaissyntyinen, saksaa puhuva ja saksaksi paljon kirjoittanut modernistisäveltäjä Ernest Pingoud (1887–1942). Hän oli varsinainen kosmopoliitti, jonka ”tuotantoon ei kuulunut ainoatakaan Kalevala-aiheista sävellystä, joka ei laatinut ensimmäistäkään kansanlaulusovitusta ja joka tuntiessaan tarvetta kansanomaisuuteen sävelsi shimmyjä ja foxtroteja ja salanimellä iskelmiä,” kuten Erkki Salmenhaara on sattuvasti todennut.⁴⁶ Kannaksen kansainväliseen ilmapiiriin Pingoud sopi hyvin. Hänen äitinsä Emelie Sesemann oli kotoisin Viipurista. Kesiä Pingoud – samoin kuin filosofi Wilhelm (Vasili) Sesemann (1884–1963)⁴⁷ – vietti sukulaistensa Parlandien kanssa Tikkalan kartanossa naapurinaan, musiikinopettajanaan ja sittemmin ystävänään suuri pianisti Alexander Siloti.⁴⁸ Paitsi säveltäjä ja musiikkikriitikko, Pingoud oli myös kirjallisesti monipuolisesti sivistynyt.⁴⁹ Joitain hänen sävellyksiään esitettiin Viipurissa 1920- ja 1930-luvuilla. 1930-luvulla hänestä oli muutama kirjoitus *Karjala*- ja *Viborgs Nyheter* -lehdissä. Ennen Suomeen siirtymistään Pingoud kirjoitti artikkeleita Pietarin saksankielisiin lehtiin.⁵⁰

Collianderin lista Villa Golicken vieraista ei ole mitenkään täydellinen. Siihen voitaisiin lisätä Gunnar Björling, Elmer Diktonius, Gunnar Ekelöf, Hjalmar Gullberg, Olof Enckell, Ebbe Linde, Erik Lindegren, Ragna Ljungdell, Lorenz von Numers ja Oscar Parland. Ruotsista Villa Golicken oli saapunut myös runoilija Johannes Edfelt, jolle kehittyi suhde Tuuli Reijosen (1904–1997) kanssa.⁵¹ Edfeltiin ja muihin ruotsalaisiin vierailijoihin palataan myöhemmin.

Villa Golickessa vietettiin osin sangen boheemimaista elämää. Aina se ei kuitenkaan ollut välttämättä kovin auvoisaa. Etenkin rahan puute saattoi vaivata Villa Golicken asukkaita ja vieraita. Tämä ilmenee niistä Tito Collianderin päiväkirja-

merkinnöistä, joita Tuuli Reijonen on liittänyt muistelmateokseensa *Kannaksen mosaiikkimaailma*. Lyhyistä päiväkirjamerkinnöistä voidaan lukea esimerkiksi seuraavaa: ”Meillä oli 6 savuketta. Ralf [Parland] poltti ne heti. /... / Eläköön - [Johannes]Edfelt sai rahaa ja joimme reippaasti. Autolla Terijoelle ja viinaa yöllä. 100 markkaa lainattu Edfeltiltä. / Nuhaa, yskää. Viborg Nyheteristä 100 mk. Ekonomia katastrofaalinen, Noidannuoli. Maria [Collianderien tytär] putosi. Rahaa, taas tällä kertaa pelastettu!”⁵² Villa Golicken kirjailijat ja taiteilijat olivatkin kroonisessa rahapulassa ja jatkuvasti velkaa paikallisille kauppiaille. Mutta kun rahaa joskus saatiin, voitiin – kuten Tuuli Reijonen on maininnut⁵³ - lunastaa kirjoituskone panttilainaamosta ja mennä Kasinolle rentoutumaan. Raha- ja elintarviketilannetta auttoi osittainen luontaistalous: metsäntuotteiden, kuten mustikoiden ja sienten säilöminen.⁵⁴ Kaikenlaista muutakin yritettiin: Tito Colliander onertonut, miten he ostivat varaston puulusikoita, parantelivat ja maalasivat niitä myydäkseen ne sitten eteenpäin – ne menivätkin kaupaksi mutta hitaanlaisesti.⁵⁵

Villa Golicken asukkaiden elämästä ei puuttunut kaikenlaista huvittavaa ”dramatiikkaakaan”, eli kuten Tuuli Reijonen kertoo:

Kerran innostuttiin ratsastamaan naapurin lehmällä, mutta sen selkä oli ollut niin kova, että ratsumies putosi valtaistuimeltaan. Lehmä keikautti mylvähtäen ratsastajan maahan raajat levällään. Jopa kaivoon yritti eräs tuskassaan hukutautua, mutta kaivo oli liian matala ja kun auton eteen heittäytyneelle tuli vain tönäys pyllyyn, rakastunut viimein uskoi, että elämä kuului hänelle eikä kuolemalle. Vakavan kuoleman tuntua oli, kun Stalin-niminen kissa haudattiin auton alle jääneenä hopeapajun juurelle. Suru oli syvä ja yhteinen.⁵⁶

Tuuli Reijosen kuvausten valossa boheeminen taiteilijaelämä ilmeni ainakin osittain jonkinlaisena lapsekkaana riehuntana, joka poikkesi varsin paljon Emil Zilliacuksen Hapenensaaren sivistyneestä idyllistä. On kiinnostavaa ja tavallaan myös erikoista, että Tito Colliander ei muistelmasarjansa osassa *Kohtaaminen*, sen ”Villa Golicke” -luvussa puhu Villa Golicken asukkaiden edesottamuksista juuri mitään, vaan keskittyy kertomaan kaikenlaisista arkipäivän ongelmista, tunnoistaan ja tunnelmista.⁵⁷ Enckellin veljekset ja Gunnar Björling tosin mainitaan, mutta kohdissa jossa puhutaan Helsingistä.⁵⁸ Talvisin perhe asui Helsingissä, ja tuolloin kirjailijoiden tapaamispaikaksi muodostui etenkin Olsonin kuuluisa antikvaarinen kirjakauppa. Sitä kuvatessaan Tito Colliander jonkin verran mainitsee myös kirjailijakollegoitaan.⁵⁹

Villa Golicken ohella on syytä mainita Pekka ja Jenni Häklin kesäisin pitämä täysihoitola, jossa oli sekä koti- että ulkomaisia vieraita. Osa Villa Golicken vieraista vietti osan ajastaan juuri siellä.⁶⁰

Täydellisen vastakohtan Villa Golicken boheemille taiteilijaelämälle muodostavat Karjalaa koskevassa kauno- ja muistelmakirjallisuudessa kuvaukset herraskartanoiden elämästä. Tällöin tietysti liikutaan yhteiskunnan korkeammissa piireissä, aatelin, vauraan porvariston ja johtavan virkamiehistön keskuudessa. Keskeinen ja myös kirjallisuudessa ikuistettu kirjailijan asuintalo oli Emil Zilliacuksen Hapenensaari. Se oli merkittävä myös sikäli, että siellä kävi paljon kotimaisia ja ulkomaisia vieraita, mutta taiteilijakoloniaksi sitä ei mitenkään voi kutsua. Siellä kävi ennen kaikkea erilaisia kulttuurielämän ja tieteen edustajia. Hapenensaarta voisi kutsua herrasmiesmaanviljelijän maatilaksi tai pikemminkin hedelmäpuiden, erityisesti omenapuiden, viljelykseen tarkoitetuksi tilaksi, jonka tehtävänä siis oli olla myös taloudellisesti tuottava. Hapenensaarella käyneitä suomalaisia kirjailijoita oli Mikael Lybeck, ruotsalaisia vieraita olivat kirjailija Per Hallström, lehtimies Ivar Harrie, kirjallisuudentutkija Gunnar Tideström ja itämaisten kielten tutkija H. S. Nyberg.⁶¹ Muualta tulleita ulkomaisia vieraita oli Italian Suomen-lähettiläs Attilio Tamaro.⁶²

Samoin kuin Olavi Paavolaisen Vienola, myös Hapenensaaren kartano tuhoutui sodassa. Paikasta tuli sodan jälkeen muistelemisen kohde, eräänlainen menetetty paratiisi. Siitä ovat Emil Zilliacuksen pojat kirjoittaneet: Henrik Ziliacus omakustanteena ilmestyneessä teoksessaan *Hapenensaari* (1986) ja Benedict Ziliacus teoksessaan *Båten i vassen* (1990, suom. *Kertomus kadonneesta saaresta* 1991). Emil Ziliacus itse kuvasi etenkin sota-aikaisissa runoissaan Viipuria.⁶³ Thesleffien Lavolan tuhosta on edellä mainitussa muistelmateoksessaan *Ihana elämä* kertonut Marianne Thesleff.⁶⁴ Hän on myös liittänyt teokseensa kaksi sisarensa Ethel Wahrenin kirjoittamaa runoa. ”Epilobium” on kirjoitettu Niemenlautan tilan muistoksi ja siinä kuvataan, miten epilobiumit loistavat punaisina poltettujen metsien keskellä. Toisessa runossa, ”Viimeinen ilta”, vietetään jäähyväisiä Lavolan tilalla. Näky on vielä lohduttomampi kuin ”Epilobiumissa”.⁶⁵

Kannaksen huvila-asutuksesta on olemassa runsas kirjallisuus.⁶⁶ Tässä yhteydessä voidaan esimerkkinä mainita vain Oscar Parlandin (1912–1997) muistelmissaan esittämä kuvaus huviloista Terijoen ja Kuokkalan välissä sijaitsevassa Kellomäessä, jota hän on luonnehtinut seuraavasti: ”Vaikka Kellomäki oli jumalan unohtama kolkka, tunsimme kuitenkin, että olimme jollain tavalla kosketuksessa suureen maailmaan. Täällä melkein kaikki aikuiset puhuivat venäjän lisäksi sujuvasti ranskaa, saksaa ja englantia.”⁶⁷ 1920-luvun alkupuoli oli seudulla emigranttien asuttamaa ja rappeutuvien huviloiden aikaa, jolloin korostui myös emigranttien varattomuus, mutta samalla vieraanvaraisuus ja pyrkimys ylläpitää taideharrastuksia.⁶⁸

Sekä Villa Golickea ympäröineen että Hapenensaarta on kuvattu muistelmateosten ohella runoissa. Elmer Diktonius (1896–1961) kirjoitti runon ”Villa Golicke”:

På vattnets vaxduk
Kronstadts smörgåsbord:
bastioners exkrement
skorstenars nejoögon –
på huvet stående
med bolm kring stjärten.
Och solil rispar horisont
som blixtlås.
Och havets blålustöppna mun
med sandpulver på läppen,
Och innerst inne
måsens silverplomb.

Arvo Turtiaisen suomennos ei täysin tavoita alkutekstin rytmiiikkaa: ”Veden vahaliinalla / Kronstatin voileipäpöytä: / linnakkeiden jätetörky / savupiippu- nahkiaisat / seisten päällään / tuprut pyllyn ympärillä. / Ja päivänviri rävähtää horisontissa / kuin vetoketju. / Ja meri sinen ahnas suu avoinna / hiekkapuuteria huulillaan. / Syvällä sisimmässään / lokin hopeainen hammaspaikka.” Diktonius lähetti runon *Nya Argus* -lehdelle, joka kuitenkin hylkäsi sen. Hylkäämisen takia runoilija kommentoi ja analysoi omaa runoiaan kutsuen sen hylänneitä *Nya Arguksen* toimittajia ”sediksi” ja kirjoittaen muun muassa:

’Kronstatin voileipäpöytä’ on tietysti meren tyynensileä ja himmeänkiiltävä pinta, jolla bastionit uiskentelevat kuin kuivettuneet lehmänläjät – niinhän kaikki saaret kaukaa katsoen tekevät – mutta minä olin tietysti säädyllinen ja kirjoitin ’jätetörky’. En tarkoittanut mitä niistä ajelehti maihin, sillä en ole mikään realisti – kaikki aikuisethan tietävät että Karjalan kannaksen kuuluja hiekkarantoja peittää bolsevis- tinen kumitavara, jota kolossaalisessa pullistuneisuudessaan on irvokasta katsella, ja itse olen nähnyt valtavan neekerinruumiin, housut täynnä ankeriaita. Ehkä setiä olisi miellyttänyt enemmän, jos olisin kirjoittanut ’linnakkeiden sokerikaakut’.⁶⁹

”Villa Golicke” ilmestyi *Jordisk ömhet* -kokoelmassa 1938. Se kuuluu kokoelmas- sa Kuokkalaksi nimettyyn sikermään, jossa on myös kaksi muuta runoa, ”Lojt ha; kantänka” ja ”Fredligt sällskap”.

Diktoniuksen oman analyysin ”Villa Golicke” -runosta julkaissut Jörn Donner on siteerannut myös Diktoniuksen *Göteborgs-Posteniin* lähettämän kuvauksen, joka on kiinnostava sikäli, että siinä tulee esille vastakohta Terijoen rantakasinon ja Kronstadtin linnoituksen välillä:

Joka ikinen elokuulta alkaa pimeyden laskeuduttua speaktaakkeli: venäläisten linnakkeiden ja sotalaivojen valonheittimet pyyhkivät suomalaista rannikkomaisemaa, tervehtivät rantakasinoa, jonka kvartettiyhtye unelmoi paitahihasillaan sordinosta Schubertin Ständchenissä, laskevat kiviä ja hiekanjyviä, tähyävät röyhkeästi vintille minun kirjoitussoppeeni – tai muodostavat valtavia X-metsiköitä taivaalle, josta aika ajoin erottuu vihreitä tai kullankimalteisia tähdenlentoja: ne ehkä paljastavat muuten näkymättömän lentokoneen salareitin.⁷⁰

Jörn Donner on muistuttanut myös siitä, että Diktonius oli ihmetelty, miksi turisteja oli viety Rajajoelle, vaikka siellä oli vain rautatiesilta ja sotilas sillan kummassakin päässä.⁷¹ Diktonius oli kuitenkin Eyvind Johnsonin pyynnöstä kirjoittanut kirjaan *Oxford och vi* (1939) artikkelin, jonka lopussa sodan uhka tulee selvästi esille.

Muutenkin Kannasta kuvaavissa aikalaisteksteissä samoin kuin myöhemmissä muistelmissa, runoissa ja proosassa, on rajan läheisyyden ohella toisinaan tiedostettu myös Neuvostoliiton sotilaallinen mahti: Terijokea kuvaavissa teksteissä sitä ilmentääkin juuri Kronstadtin läheisyys. Esimerkiksi Marianne Alopaeus (1918–2014) on maininnut niin Kronstadtin valonheittimet kuin kanuunatkin.⁷² Kannaksella kesiään lapsena viettänyt Pia Barbara Pirilä mainitsee lapsen näkökulmasta Perkjärven ampumaleirin, jossa hänen isänsä oli muiden upseerien kanssa; siellä opetetaan ampumaan samalla tavalla kuin Kronstadtissa.⁷³ Ylimalkaankin monissa Karjalaa koskevissa muisteluksissa tulee esille lapsuudenkoti. Tällaisia lapsuudenkodin kuvauksia ovat esittäneet muiden muassa Greta Langenskjöld ja Hjalmar Dahl.⁷⁴

Terijoen huviloista taiteen ja kirjallisuuden kannalta erityisen tärkeä oli Natalia Borisovna Nordmannin omistama huvila Penaty, joka oli taiteilija Ilja Repinin käytössä. Se jää tämän esityksen ulkopuolelle, mutta jälkimaailmalle se on ikuistettu etenkin Tito Collianderin ruotsiksi kuvaamana.⁷⁵

Terijoen kansainvälisyydestä huolimatta näyttää siltä, että ruotsinkieliset kirjailijat pysyttelivät omissa piireissään samoin kuin suomenkieliset omissaan, vaikka poikkeuksia olikin. Tähän lienee ollut vaikuttamassa 1930-luvun suomalaisuusintoilu, josta myös Terijoella näkyi merkkejä.⁷⁶

Gunnar Ekelöf ja Johannes Edfelt Karjalassa

Ruotsista tuli Karjalaan 1800-luvulla kaksi merkittävää taiteilijaa, jo mainitut Severin Falkman ja Louis Sparre. Edellinen tunnetaan erityisesti Kaarle Knuutinpojan lähtöä Viipurin linnasta kuvaavasta historiamaalauksestaan, jälkimmäisestä ja hänen teoksestaan *Kalevan kansaa katsomassa* on jo edellä

ollut puhetta. Falkman teki matkan Karjalaan jo niinkin varhain kuin 1857. Ruotsalaisten kirjailijoiden vuoro tuli myöhemmin, nimenomaan sotien välisenä aikana ja toisen maailmansodan kuluessa. Silloin Karjalaan saapui useita nuoria kirjailijoita ja muita kulttuurihenkilöitä. Heidän tapaamisillaan suomenruotsalaisten kirjailijoiden kanssa on jopa katsottu olleen vaikutusta Ruotsin kirjallisuuden niin sanottuun 40-lukulaisuuteen (*fyrtiotalismen*). Tähän on viitannut Ralf Parland: ”/.../ voidaan – luonnollisesti enemmän tai vähemmän leikillään – väittää, että nelikymmenlukulaisuuden maantieteellinen alkuperä voidaan siirtää Tukholmasta Karjalaan: se syntyi vanhojen savuavien pietarilaismallisten öljylamppujen hohteessa siinä kohtalonmerkitsemässä maisemassa, jossa Edith Södergran ennusti.”⁷⁷

Kannaksen Kuokkalaan saapuneista ruotsinmaalaisista kirjailijoista kertoi Elmer Diktonius humoristiseen tyyliin *Suomen Kuvalehdessä* vuonna 1941:

Toisinaan saapuu tuttavita Riikin-Ruotsista saakka – saapuu Gunnar Ekelöf, tuo hienostunut lyyrikko sinisine kylpyviittoineen, saapuu hänen ammattiveljensä Johannes Edfelt, tulta ja tappuraa pitkin leveäharteista pituuttaan. Saapuu Ebbe Linde Göteborgista, kirjailija hänkin, fil. tohtori ja tekniikan opettaja, sitäpaitsi ”frisksporttari” – saapuu hänkin polkupyörineen ja haaveineen, että, mukamas, aikoo pyöränselässä retkeillä halki tämän maan; no niin. Saapuu heiveröinen Leif Björk, tohtorismies hänkin, sosiologi, kääntää nakuttelee jotakin teosta, saapuu atleetinnäköinen Erik Lindegren, kääntää ja runoilee – kaikki saapuvat, kaikki käväisevät Edith Södergranin haudalla Raivolassa, kaikki vievät mennessään kappaleen tätä rakasta Kuokkalaa, jota ei unhoittaa saata. (Agnes von Krusenstjerna, nyt jo lepoon päässyt kuuluisa prosaisti kysyi myös, että sopiiko tulla – 7 hyvinkalustettua huonetta ja runsaasti sähkölamppuja pitäisi varata hänen sanataiteelleen. Ja meillä kun oli vain vääräsäärinen huvilasänky ja savuava öljytuikka tarjottavana. Mikä vahinko Kannakselle!)⁷⁸

Oli todellakin vahinko, että Agnes von Krusenstjerna, jota Suomessa arvostivat Rabbe Enckell, Hagar Olsson ja Elmer Diktonius, ei saapunut Kuokkalaan.⁷⁹ Epäilemättä hänelle sopivat paremmin Ranskan, Granadan, Geneven ja Korfun tapaiset paikat, joissa hän 1930-luvulla matkusteli.

Kannaksella käyneitä ruotsalaisia kirjailijoita ja kriitikoita olivat Diktoniuksen luettelemien lisäksi myös Hjalmar Gullberg, Elly Jannes, Ragna Ljungdell, Arthur Lundkvist ja Harry Martinson. Samoin voidaan mainita naisasianainen ja lääkäri Ada Nilsson ja naisille tarkoitettun kansankorkeakoulun rehtori Honorine Hermelin. Luetteloa voidaan täydentää ruotsalaisamerikkalaisella asianajajalla, myöhemmin Yhdysvalloissa professorina toimineella Karl Ewertsillä⁸⁰

ja tanskalaisella kirjailija Bodil Bechillä. Useimpia heistä veti Karjalaan, tarkemmin sanoen Kivennavan Raivolaan, yksi asia: Edith Södergranin muisto. Tämä muisto sai eräänlaista käsin kosketeltavuutta sen kautta, että he saattoivat käydä Södergranin kotitalossa ja tavata tämän äidin Helenan. Tähän liittyi myös eräänlainen Södergranin mytologisointi. Hänestä annettiin kuva nuorena keuhkotautiin kuolleena runoilijana, joka asui vaatimattomissa, suorastaan köyhissä oloissa syrjäisessä paikassa. Kuten Agneta Rahikainen on osoittanut, käsitystä Södergranin olojen vaatimattomuudesta ja syrjäisyydestä olivat lietsoneet ennen kaikkea Hagar Olsson ja Elmer Diktonius. Raivola oli kuitenkin suhteellisen helppojen liikenneyhteyksien päässä eikä kotitalokaan ollut kovin vaatimaton.⁸¹ On tietysti mahdollista – kuten edempänä ilmenee – että vauraampiin oloihin tottuneet ruotsalaiset näkivät Södergranin ympäristön sekä vaatimattomana että samalla eksoottisena. Talo oli tietysti voinut rappeutua Edithin kuoleman jälkeisinä vuosina.

Seuraavassa keskitytään esimerkkeinä Gunnar Ekelöfiin ja Johannes Edfeltiin. Kummallakin oli varsin laajat yhteydet Suomeen, kuten Carl Olav Sommarin edellisestä ja Ulla-Brita Lagerrothin jälkimmäisestä kirjoittamasta elämäkerrasta ilmenee.

Ruotsin 1900-luvun kaikkein merkittävimpiin runoilijoihin kuulunutta Gunnar Ekelöfiä (1907–1968) oli Hagar Olsson houkutellut käymään Raivolassa ja Edith Södergranin kotitalossa. Vierailu toteutui kuitenkin vasta myöhäiskesällä 1938, jolloin aloitteen oli tehnyt Elmer Diktonius. Ekelöfillä oli kokemusta Suomesta jo vuosilta 1935 ja 1936, jolloin hän oli käynyt Suomessa, tosin varsin toisenlaisessa miljöössä, Dragsfjärdin Högsårassa, jossa hän asui pensionaatissa. Matkan vaikutelmia on nähtävissä eräissä Ekelöfin runoissa. Kun nämä Suomen-matkat tapahtuivat Helsingin kautta, Ekelöf tapasi myös joukon suomenruotsalaisia kirjailijoita.⁸²

Ekelöfin päiväkirjamerkinnän mukaan Olsson oli kutsussaan Karjalaan kirjoittanut, että ”Itä-Suomi on joka tapauksessa laulun ja runouden kotimaa”.⁸³ Ekelöf saapui Kannakselle junalla Helsingistä. Maisemat tekivät toisenlaisiin ympäristöihin tottuneeseen Ekelöfiin melko yksitoikkoisen vaikutuksen. Tämä ei sinänsä ollut mitenkään yllättävää: se oli ollut jo varhaisempienkin ulkomaisten matkailijoiden kokemus Suomesta, kuten heidän kuvauksiaan tutkinut Yrjö Hirn pani aikoinaan merkille.⁸⁴

Perillä Terijoella Ekelöf joutui pelkäämään ukonilmaa. Se ei kuitenkaan estänyt häntä eläytymästä täysin rinnoin Villa Golicken boheemiin ilmapiiriin. Tässä ei voi olla siteeraamatta alkukielellä Ralf Parlandin kuvausta Ekelöfin käyttäytymisestä, joka ei jää jälkeen Diktoniukselta:

Elmer Diktonius ja Gunnar Ekelöf tapasivat Edith Södergranin vanhan äidin Helenan tämän kotitalossa.

Diktonius hade också inbjudit Gunnar Ekelöf till sin nyfunna frihet. Och denne gänglige blonde bortomvärldsprofet som skrev så bra och var så underlig att han t.o.m. skrivit denaturerad prosa och gått längre än Prokofiev och Stravinskij i musiken men ryggat tillbaka för den yttersta enskligheten i abstraktionernas vita tomhetsrymd – han gick där nu tuggande på karelska piroger, sade sitt gåtfulla "aa" till allt och alla, vilket skulle betyda ja, och ställde till en plötslig och överraskande fest på stranden, varunder han själv iklädd endast simbyxor dansade extatiska kalvdanser och vrålade: mine kirjailija! mine kirjailija! Vilket är detsamma som: jag vara författare!⁸⁵

Käynti Edith Södergranin kotitalossa, jossa tavattiin runoilijan vanha äiti, muodostui Ekelöfille huomattavaksi elämykseksi kotitalon vaatimattomuudesta ja huonosta kunnosta huolimatta. Elämykseen olivat vaikuttamassa talon puutarha, läheinen järvi, kirkko ja hautausmaa.

Ekelöf kiinnitti huomiota Edith Södergranin äidin vanhakantaiseen ruotsiin, mikä sai hänet miettimään eräitä Edithin sanakäänteitä.⁸⁶ Ekelöf oli myös sitä mieltä, että Edith Södergran ei ollut kuvannut jotain unimaailmaa, vaan että hänen runoillaan oli vankka pohja Raivolan todellisuudessa.⁸⁷ Tämä on sikäli kiinnostava havainto, että Södergran ei juuri sijoita runojaan johonkin spesifiin

paikkakuntaan esimerkiksi paikannimiä mainitsemalla. Ekelöfin mielestä Södergranin Karjala oli eräänlaisessa lohduttomuudessaan paratiisillinen. Se ei myöskään ollut mikään Lönnrotin tai runonlaulajien maa vaan nimenomaan kansainvälistä seutua; samoin se oli rajamaa.⁸⁸

Gunnar Ekelöfin Karjalan-matka oli maantieteellisesti rajoittunut: se keskittyi Terijokeen ja Raivolaan. Hän ei näytä edes käyneen Viipurissa, mutta matka oli kuitenkin hänelle merkityksellinen. Sen huomattavimmaksi anniksi hänen kohdallaan muodostui Edith Södergranin runous ja sen konkreettisen todellisuuden kokeminen, jossa Södergran oli elänyt ja josta hän myös sai virkkeitä runoudelleen.

Kannaksen-matkansa jälkeen Ekelöf painotti eri yhteyksissä Södergranin merkitystä runoilijana. Ekelöfin keskeisin esitys Edith Södergranista on esse ”Landskapet bakom Edith Södergrans dikt”, joka ilmestyi Hagar Olssonille omistetussa juhkakirjassa *Hård höst* (1943). Ekelöfin mielestä Södergrania ei voitu kutsua ruotsalaiseksi, koska hänen kielensä oli arkaaisen kulmikasta ja koska sen kieliopillisesti oppimattomat käänteet paljastivat puutteellisen kontaktin äidinkieleen ja sen orgaaniseen kehitykseen. Myöskään suomalainen Södergran ei ollut, mutta hänessä on jotakin hyvin pohjoismaista.⁸⁹ Avaimen Södergranin runouteen muodostavat Ekelöfin mielestä se maisema ja se miljöö, jossa Södergran on elänyt. Nähtävästi Ekelöf ei kuitenkaan tullut tiedostaneeksi Södergranin pietarilaista ja saksalaista taustaa.

Södergranin runous ilmeni Ekelöfin omassa runotuotannossa alluusioina ja sitaatteina.⁹⁰ Huomiota herättävin tässä suhteessa on merkittävä *En Mölna-elegi* (1960), johon Ekelöf on liittänyt säkeen ”Ett flyktigt ögonblick stal mig min framtid...” Södergranin kokoelman *Landet som icke är* (1916) runosta ”Min framtid”⁹¹ ja useita säkeitä saman kokoelman runosta ”Ingenting”⁹².

Vaikka Södergran pysyi Ekelöfin arvostamana runoilijana jatkuvasti myöhemminkin, Karjalaan Ekelöf ei enää palannut. Maailmansodan jälkeen hänen katseensa ja myös matkansa suuntautuivat etelään, Pohjois-Afrikkaan, Kreikkaan ja Istanbuliin.

Johannes Edfeltin (1904–1997) yhteydet suomalaisiin kirjailijoihin olivat peräisin vuodelta 1934, jolloin hän oleskeli Travemünden niin sanotussa Dichterhausissa, jossa hän tapasi Tito Collianderin ja Lauri Viljasen.⁹³ Edfeltiin oleskelu Terijoella teki niin suuren vaikutuksen, että hän jopa suunnitteli asettumista Suomeen. Suunnitelma ei toteutunut, mutta Edfelt esitteli Ruotsissa varsin paljon suomalaista ja suomenruotsalaista kirjallisuutta.⁹⁴ Hänen Karjalan-kokemuksensa tulivat esille artikkelissa, joka ilmestyi kolmena eri versiona. Ensimmäinen versio ilmestyi vuonna 1935 nimellä ”Från Karelen”, toinen nimellä ”Strövtåg i en gränstrakt” kirjoituskokoelmassa *Strövtåg* (1941) ja kolmas otsikolla ”Karelsk

sommar”, joka ilmestyi Hagar Olssonille omistetussa *Hård höst* -teoksessa (ks. edempänä). Näkemäänsä Karjalaa, lähinnä Kuokkalaa, Edfelt luonnehti ”meneen romantiikan kotiseuduksi”, jossa näkyi selvästi hoitamattomuuden ja rappion merkkejä. Edfelt tapasi myös venäläisiä emigrantteja, jotka olivat varattomia ja koinisyömiä ja elivät ”på existensminimum”. Heidän elämänsä oli täysin vastaakohtaista vallankumousta edeltävän ajan porvariston elämäntavalle.⁹⁵

Edfelt jättää nimeltä mainitsematta nuoren runoilijan, joka erääseen noveliinsa oli saanut aiheen saksalaisesta koulumiehestä, joka oli käynyt Kuokkalla kesällä 1935 ja joka oli ”perusteellisesti esitellyt Weltanschauungiaan”, kuten Edfelt asian ilmaisi. Edfeltin mukaan nuori runoilija oli tässä opettajassa nähnyt kaiken sen inkarnaation, mikä elämässä on kuivettunutta, luutunutta ja steriiliä; miehen sanatulva oli kaikessa kieliopillisessa täydellisyydessään hermoja koettelevaa – ”han var en nödortfigt draperad syntaktisk regel hela människan” (hän oli niukasti poimutettu lauseopillinen sääntö koko mies).⁹⁶ Tässä Edfeltin kovin negatiivisesti luonnehtimassa hahmossa on nähtävästi kyse Helsingin Saksalaisen koulun rehtorista Philipp Krämeristä (ks. edellä).⁹⁷

Edfeltin muistelmaesseen viimeinen jakso on omistettu käynnille Raivolassa ja Edith Södergranin kotitalossa. Vaikka Raivola oli maantieteellisesti katsoen vaatimaton läiskä maapallolla, kylä oli Mekka niille, jotka sinä päivänä pyhiinvaelsivat sinne, toteaa Edfelt.⁹⁸ Mökki oli pieni ja harmaa, samoin kuin muori ja Edithin kissa. Mutta tätä harmautta ympäröi vehreys, joka säteili ihmeellistä rauhaa. Edfelt jatkaa: ”Täällä liikuimme suomalaisen laulun geniuksen äärelä, joka niukoista elinehdoista on kohonnut voitolliseen lentoon. Se oli yksi elämäni täysistä, hartaista silmänräpäyksistä, sellainen jota aina kannattaa kiitollisuudella muistaa.”⁹⁹

Edfelt ei myöhemmin palannut Karjalaan, mutta hän kävi kuitenkin Helsingissä ja Kauniaisissa sekä Rabbe Enckellin vieraana Huutokoskella Savossa.¹⁰⁰ Muuten hänenkin matkansa suuntautuivat etelään, etenkin Italiaan. Mutta hän palasi Karjalan muistoihin teoksissaan. Vaikuttavimman ilmentymänsä Karjalankannaksen näkymät saivat Edfeltin Kuokkalalle omistamassa runossa, joka ilmestyi kokoelman *Bråddjupt eko* (1947) sarjassa ”Etsauksia”:

Karelska näsets blonda smäckra lärkträd
mot tunga, orgeldova granskogsbälten
- i minnets kopparplåt ert grenverk etsats!
Och strandens mjuka linje och kasinots
pianoklink, åskdigra dagars störtregn
och Kronstadts knytnäslika, vresigt mörka
massiv – allt ristade en sommars händer.

Karjalankannaksen vaaleat, sirot lehtikuuset
taustallaan jyhkeät, urunkumeat kuusimetsän vyöt
- muistin kuparilevyyn on oksistonne etsattu!
Ja rannan pehmoinen viiva ja kasinon
pianonhelke, ukkostavien päivien rankkasade
ja Kronstadtin nyrkinkaltainen, raivoisan tumma
massiivi – kaiken kirjasivat yhden kesän kädet. (Suom. Arto Häilä)¹⁰¹

Jo 1936 ilmestyneen kokoelmansa *I denna natt* runossa ”Uppbrott” Edfelt oli maininnut Karjalan: ”Lärkorna har tystnat i Karelen”. Muuten runossa ei erityisemmin korosteta Karjalaa vaan se keskittyy yleisinhimillisiin tunteisiin. Kuten Hannes Sihvo on runon analyysissään huomauttanut, Edfelt ei ollut mikään provinsialisti.¹⁰²

Kuokkalan muistoihin Edfelt palasi vielä vuosikymmeniä myöhemminkin. Elmer Diktoniuksen juhlaKirjaan hän kirjoitti runon ”Sommarskalden”, jossa mainitaan niin Diktoniuksen piippu ja lauantaissauna kuin Karjalankannas, Kuokkala, Kronstadt ja Villa Golicke. Esseessään ”Mina rum” Edfelt kuvasi muiden huoneiden ohella huonettaan yhdessä Villa Golicken rakennuksista, ”köyhässä karjalaisessa talossa, joka ehkä oli ollut kalastajan asunto Kuokkalassa”.¹⁰³

Harry Martinsonin ”Laulu Karjalasta”

Harry Martinson (1904–1978) oli yksi niistä lukuisista ruotsalaisista kulttuurihenkilöistä, jotka sotien aikana olivat puhuneet Suomen puolesta (”Finlands sak är vår”). Yhdessä Eyvind Johnsonin (1900–1976) kanssa hän oli kierrellyt Ruotsissa talvisodan aikana puhumassa Suomen asiasta. Molemmat myös osallistuivat talvisotaan vapaaehtoisena, Martinson Sallan rintamalla ja Johnson Kannaksella. Talvisodan vapaaehtoisia oli myös Ruotsin 1900-luvun keskeisimpiin kirjailijoihin kuulunut Vilhelm Moberg.¹⁰⁴

Harry Martinson on myös tuntenut suomalaista tutkimus- ja muistelmakirjallisuutta.¹⁰⁵ Johan Wrede ja häneen viitannut Johan Stenström ovat muistuttaneet siitä, että teoksessaan *Verklighet till döds* (1940) Martinson oli esittänyt, miten sivilisaatio oli vaikuttanut Suomeen vähemmässä määrässä kuin Ruotsiin; tämä oli ymmärrettävä positiivisessa mielessä tarkoittamassa sitä, että Suomi edusti kulttuuria, joka oli syvästi kiinnittynyt luontoon.¹⁰⁶

Harry Martinsonin avaruuteen sijoittuva ja avaruusalausta kuvaava eepos *Aniara. En revy om människan i tid och rum* (1960) on herättänyt paljon huomiota. Yksi sen kuuluisimmista jaksoista on ”Laulu Karjalasta”. On sinänsä kiinnostavaa, että juuri avaruuteen sijoittuvassa eepoksessa on tällainen spesifiin

paikkaan kiinnittyvä lyyrinen jakso. Mitään kovin yksilöityä kuvaa Karjalasta ei anneta, mutta sana Karjala toistuu runossa kertosaäkeenomaisesti. Kun eepoksessa kuvataan avaruusaluksen suistumista radaltaan, on tämä tulkittu paratiisista karkotukseksi syntiinlankeemuksen seurauksena. Tällöin Karjala voidaan tulkita juuri menetetyksi paratiisiksi, jota kertoja muistelee:

Men jag själv satt tyst och tänkte på det härliga Karelen,
där jag en gång hade levat, där jag dröjt en livstid över
vistats mer än tretti vintrar och i tjugonio somrar
innan jag på nytt fick pröva andra länder, andra öden
på min tröga själavandring.

Itse istuin mietiskellen ihanaista Karjalaani
jossa elinajan vietin, talvenkymmeniä kolme,
suven aikaa yhtä vaille kunnes minut uusiin maihin
jälleen uusiin kohtaloihin johdattivat uudet vaiheet
hitaan sielunvaelluksen. (Suom. Aila Meriluoto)

Kuten Johan Wrede toteaa, ”Muisto Karjalasta – kertojan kotiseutu aikaisemmassa ja onnellisemmassa olemassaolossa – nousee esiin tehokkaana kontrastina *Aniaran* maailmalle.”¹⁰⁷

Karjalan paratiisimaisuus on kuvattu luonnonidyllinä, kirjallisuudesta tutun *locus amoenus* -topoksen muodossa antiikkiin viittaavaa heksametria käyttäen:

Skönast ibland sköna glimtar syns dock skymten av Karelen,
som ett vattenglim bland träden, som ett ljusnat sommarvatten
i den juniljusa tiden då en kväll knappt hinner skymmas
förrn den träflöjtsklara göken ropar åt den ljuva Aino
att ta dimmans slöja med sig, stiga upp ur junivattnen
gå emot den stigma röken, komma till den glada göken,
i det susande Karelen.¹⁰⁸

Yli kaiken kauniin väikkeen väikkyy kaunis Karjalani,
vedenvälke puitten takaa, suven valostuva aalto,
katso, kesäkuinen ilta tuskin hämärtyä ehtii
kun puuhuilunkirkas kukkuu autereisen savun yllä
houkuttaa ja armas Aino terhenhuntu hartioillaan
nousten yli vedenpinnan kuulee käen kultarinnan
kuiskivassa Karjalassa.¹⁰⁹ (Suom. Aila Meriluoto)

Martinsonin kuva Karjalasta tiivistää Suomessa hyvin tuttua ainesta: kesäkuu, juhannuksen kuukausi, kimmeltävät vedet, käki ja Aino ovat *Kalevalasta* ja ”Karjalaisten laulusta” tuttuja elementtejä. Johan Wrede on kiinnittänyt huomiota ruotsin sanaan *linda* (nurmi). Se esiintyy eepoksen ilmauksessa ”ifrån lindornas Karelen” sekä vaikuttavissa säkeissä ”Lindan ser jag, skogen hör jag / djupt i runornas Karelen” ja ”Laulun Karjalasta” päättävässä säkeessä ”djupt i lindornas Karelen”. Viimeksi mainitun säkeen on Aila Meriluoto jostain syystä kääntänyt ”kauas / karjamaitten Karjalaani” – suomennoksessa esiintyvällä possessiivisuffiksilla ja alkusoinnuilla ei ole vastinetta alkutekstissä.¹¹⁰ Martinsonin itsensä mukaan *lindan* on yksi suomenruotsin kauneimmista nyanssisanoista.¹¹¹ Martinsonin ilmauksen ”stiga upp ur junivattnen” (nousta ylös kesäkuun vesistä) Meriluoto on kääntänyt: ”nousten yli vedenpinnan”; tällöin alluusio juhannukseen ja Gallen-Kallelan maalaukseen jää huomiotta.

Johan Wrede on pannut merkille *Aniarassa* esiintyvän nimen Cassandra. Kyseessä oli kreikkalaisessa mytologiassa ennustajatar, jonka ennustuksia ei kuitenkaan otettu varteen. Wrede on yhdistänyt tämän ”Laulun Karjalasta” kalevalamittaisiin säkeisiin

Ack hur kunna lyda råden,
goda råd från gångna tider
vilkas lagar nu är döda
och vars ängar tiden brände.

Kuinka neuvot noudatella,
neuvot muinaisien aikain
joitten lait on ammoin kuolleet
joitten niitut aika poltti. (Suom. Aila Meriluoto)

Kalevalainen mitta ja kreikkalainen myytti näyttävät yhdistyvän, samoin kaikki ajat: ”alla tider stråla samman” (”kaikki ajat säihky yhteen”), kuten ”Laulussa Karjalasta” myös todetaan. *Aniarassa* kyse ei siis ole tulevaisuudennäystä vaan näystä, jossa kaikki ajat ovat yhdessä.¹¹² Tavallaan ”Laulua Karjalasta” voidaan Hannes Sihvon tapaan pitää Martinsonin synteessinä kiinnostuksesta Suomea, Karjalaa ja *Kalevalaa* kohtaan.¹¹³

Harry Martinsonin kiinnostus Suomea ja suomalaista runoutta kohtaan tulee esille myös hänen postuumisti julkaistussa runossaan ”En paradisdikt”. Runossa, jonka alussa eräänlaisena mottona on ”Aleksis Kivi – Eino Leino”, mainitaan ”Tuonelas hjordar” ja ”kantele-spelet”.¹¹⁴

Martinsonin eepoksen pohjalta Erik Lindegrenin (1910–1968) laatimaan

librettoon sävelsi Karl-Birger Blomdahl (1916–1968) oopperan *Aniara* (ensi-ilta 1959). Lindegren oli kesällä 1937 oleskellut Suomessa ja tutustunut johtaviin suomenruotsalaisiin modernisteihin. Vastaavasti juuri Martinsonin ”Laulu Karjalasta” oli tehnyt häneen suuren vaikutuksen. Blomdahlin oopperasta ja Lindegrenin libretosta tekemässään laajassa tutkimuksessa Johan Stenström on maininnut, miten Lindegren haastattelulausunnossa radiossa 1959 korosti ”Laulun Karjalasta” merkitystä.¹¹⁵

Johan Stenström on nostanut *Aniarasta* esille etenkin runoilijattaren (*poetissa*) hahmoa, jonka taustana hän on nähnyt Johan Wreden ja Gunnar Tideströmin tutkimuksiin viitaten Edith Södergranin.¹¹⁶ Vaikka Erik Lindegren oli vaikuttanut ”Laulusta Karjalassa”, se ei sellaisenaan tule oopperassa esille; ainakaan Stenström ei sen osuuteen kiinnitä mitään huomiota.¹¹⁷

Olof Enckellin Karjala-trilogia

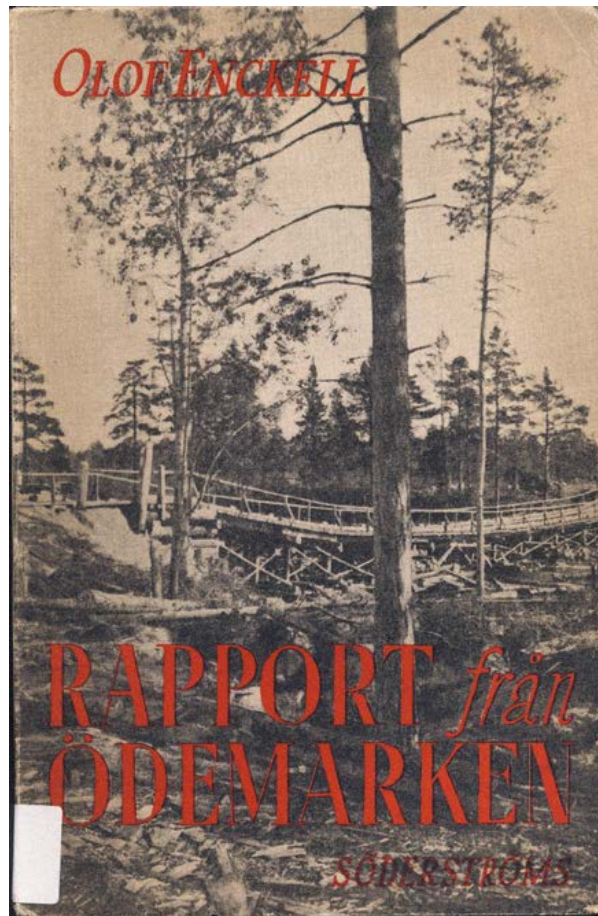
Erityisasemassa Karjalan-kuvaustensa laajuuden ja monitahoisuuden suhteen on Olof Enckell (1900–1989), myöhempi ruotsalaisen kirjallisuuden (svensk litteratur) professori.¹¹⁸ Enckell itse oli syntynyt Kurkijoella (ruots. Kronoborg), josta perhe muutti pois jo 1902, jolloin Olof oli kaksivuotias. Hänellä oli kuitenkin sukulaisia Viipurissa. Koulunsa hän kävi Helsingissä.¹¹⁹ Hänen myöhemmät matkansa ja retkeilynsä Karjalassa olivat merkittäviä sikäli, että ne eivät suuntautuneet keskeisimpiin kulttuurikohteisiin ja kaupunkeihin vaan syrjäisimmille seuduille. Poikkeuksen muodostaa Valamon luostariin tehty matka, josta tuloksena oli kertomus *Ett klosteräventyr* (1930). Teos on vahvasti omaelämäkerrallinen, vaikka siinä kerrotaan kolmannessa persoonassa Wilhelm-nimisen (yksi Enckellin etunimistä) miehen oleskelusta Valamossa. Kuten Göran Stenius on sattuvasti todennut, luostari, jonne Enckell vetäytyi meditoimaan, oli oikeastaan hän itse.¹²⁰ Vuonna 1931 Enckell teki matkan Kyyrölään ja kuvasi sitä *Hufvudstadsbladetille* lähettämissään artikkeleissa. Karjala on lisäksi tapahtumapaikkana hänen parissa muussakin romaanissaan (ks. tietolaatikko s. 309).

Vuonna 1938 tehty matka Suojärvelle, Salmiin ja Ilomantsiin muodosti lähtökohdan Olof Enckellin laajemmille Karjalan-kuvauksille. Erityisen mittava ruotsinkielinen Karjala-kuvaus on Enckellin trilogia, joka koostuu teoksista *Vakt i Öster. Vandringer i Gränskarelen* (1939, suom. *Rajan vartio. Jalkamatkoja Raja-Karjalassa*, 1939), *Krigaren och bonden. Efterskrift till ”Vakt i Öster”* (1940, suom. *Talonpoika ja soturi. Jälkikirjoitus teokseen ”Rajan vartio”, 1941*) ja *Rapport från ödemarken* (1942, suom. *Viesti erämaasta*, 1943). Trilogian kaksi jälkimmäistä osaa liittyvät sota-ajan tapahtumiin rintamalla.

Taustaksi on syytä mainita, että Olof Enckell ei edustanut sellaista hurmioisänmaallisuutta kuin esimerkiksi Bertel Gripenberg eikä liittynyt saksalaisten organisoimaan Euroopan kirjailijaliittoon niin kuin monet muut suomenruotsalaiset kirjailijat. Jälkimmäiseen seikkaan oli epäilemättä vaikuttamassa Enckellin tietoisuus siitä, että hänen suvussaan oli myös juutalaista verenperintöä. Lisäksi hän kuului niihin liberaaleihin piireihin, joilla oli ystäviä ja tuttavuuksia niin oikeiston kuin vasemmistonkin parissa. Silti jatkosodan alussa Suomen sotatoimien ollessa vielä menestyksellisiä hän saattoi kirjeessään Bertel Gripenbergille siteerata ”Karjalan Jääkärien marssin” sanoja: ”Nyt vapaa Suomen uusi huomen / loistaa jo yli koko Karjalan maan!”¹²¹

Karjalaan Olof Enckell liittyi myös kääntäjän- ja tutkijantoimintansa kautta. Hän käänsi ruotsiksi karjalaislähtöisen kirjailijan Olavi Paavolaisen matkakirjan *Lähtö ja loitsu* (1937) otsikolla *Flykten till en ny värld* (1938) ja kirjoitti sodan jälkeen tieteellisiä tutkimuksia Edith Södergranista ja Hagar Olssonista.

Enckellin varhaisemmassa kirjallisessa tuotannossa matkakuvauksilla oli keskeinen osa. Vuonna 1934 ilmestyi hänen matkakirjansa *Olivparadiset på banditernas ö. Romantisk resa till Korsika* ja vuonna 1937 Irlantia käsittelevä teos *De klagande vindarnas ö. Romantisk resa till Irland*. Viimeksi mainitussa erityisen kiinnostavaa on kuvaus Aran-saarista, jotka olivat muuallakin maailmassa tulleet kirjailijoiden ja kansatieteilijöiden kiinnostuksen kohteiksi. Enckellin ”romanttiset matkat” ovat omalta osaltaan yhteydessä monien kirjailijoiden haluun paeta 1930-luvun oloja jonnekin kauas. Siitä oli tuloksena merkittävää matkakirjallisuutta: Olavi Paavolaisen *Lähdön ja loitsun* ohella mainittakoon vain Örnulf Tigerstedtin *Vi resa söderut* (1930) sekä tuotteliaan matkakirjailijan Håkan Mörnen teoksista esimerkiksi *Afrikansk oro. Upplevelser i Abessinien, Somaliländern, Egypten och Palestina* (1936).

Olof Enckellin niin sanotun Karjala-trilogian viimeinen osa *Rapport från ödemarken* (1943) suomennettiin nimellä *Viesti erämaasta*.

Enckellin Karjala-trilogia sai omaa merkitystään juuri ilmestymisajankohtansa takia, mikä vaikutti siihen, että se myös tuoreeltaan suomennettiin. Trilogiaa luonnehti sattuvasti V. A. Koskenniemi *Valvojassa* julkaisemassaan esseessä ”Eräs Karjala-trilogia”, jossa hän mainitsi:

Olof Enckell ei ole lähtenyt etsimään sitä karjalaista eksotismia, joka liittyy etupäässä Kannaksen entisiin pietarilaisiin huvilayhdyskuntiin ja venäläiskyliin sekä Valamon luostarisaariin ja joka on saanut varsin näkyvän ilmauksensa uudessa ruotsinkielisessä kirjallisuudessamme. Hän suuntaa ensi matkansa Salmiin, Suojärvelle ja Ilomantsiin ja toivoo tällä suunnalla perehtyvänsä ”suomalaiseen isänmaallisuuteen sen aktiivisimmassa muodossa” ja samalla pääsevänsä ”kosketukseen itäisen rajaseutumme suurten ja koko isänmaalle tärkeiden kysymysten kanssa”. Olof Enckellin karjalainen trilogia on todistuksena siitä, ettei hän epäonnistunut tässä pyrkimyksessään, joka sai niin odottamattomat kehukset suurista historiallisista tapahtumista.¹²²

Myöhemmin esseessään Koskenniemi vielä toteaa: ”Syvimmän mielenkiinnon antaa Enckellin trilogialle /.../ sen puhtaasti tunnustuksellinen aines, so. kaikki mikä välittömästi tai välillisesti puhuu tekijän omasta yrityksestä selvittää suhdettaan niihin suuriin kansallis-isänmaallisiin kysymyksiin, jotka läheisemmin tai etäisemmin voidaan yhdistää käsitteeseen Karjala.”¹²³

Vaikka Enckellin trilogian kahdella jälkimmäisellä osalla on oma mielenkiintonsa sota-ajan kuvauksina, merkittävin on kuitenkin ensimmäinen osa *Vakt i öster. Vandringar i Gränskarelen*, joka perustuu hänen vuonna 1938 tekemäänsä matkaan.

Enckell liikkui maaseudulla, nimenomaan rajaseudulla, jossa hän pääsi kulkemaan vapaasti rajavartioston päällikön, kenraalimajuri W. A. Tuompon lupakirjeen perusteella. Karjalan kaupunkeja hän niin ollen ei kuvaa. Enckell oli varustautunut matkaansa huolellisesti lukemalla Karjalaa koskevaa kirjallisuutta, historiallisia, maantieteellisiä ja kasvitieteellisiä yleisesityksiä ja erillisiä tutkielmia samoin kuin matkakuvauksia. Huomiota herättävän paljon hän varsinkin teoksen alkupuolella viittaa Jalmari Jaakkolan tuolloin ajankohtaisiin tutkimuksiin Suomen muinaisuudesta. Mukana on myös viittauksia kaunokirjallisuuteen ja sitaatteja siitä, kuten V. A. Koskenniemeltä ja ennen kaikkea Eino Leinolta, jonka runouden ihailijaksi Enckell osoittautuu.

Enckellillä ei ole kokemustensa perusteella minkäänlaisia illuusioita Raja-Karjalan oloista eikä hän antaudu minkäänlaisen Karjala-romantiikan valtaan. Hän kirjoittaa:

Iivo Härkönen ja monet muut nykyaikaiset kirjailijat ovat julkaisseet koko joukon romanttisia teoksia Karjalan kansasta, sen laulajista ja itkijöistä, sen karhunnappajista ja kanteleensoittajista, sen tavoista ja ikivanhoista uskomuksista, sen iloisesta mielestä, henkisestä vilkkaudesta ja usein suurenmoisesta vieraanvaraisuudesta. Kaikki tämä on täysin paikallaan ja tavallaan ansiokastakin. Mutta sopinee kysyä, eikö karjalaisia ole jo liehitelty aivan tarpeeksi. Se, mitä kaipaamme, on kirjailija, joka ottaisi tehtäväkseen laatia avonaisen ja suorasukaisen kuvauksen karjalaisten kurjuudesta. Tällä hetkellä maakunta kaipaa kaikkea muuta kuin romantiikan sädekehää. Karjala ansaitsee ennen kaikkea, että kerrotaan totuus.¹²⁴

Enckellin toivomaa Karjalan kurjuutta kuvaavaa kirjailijaa ei koskaan tullut. Sota-aika muutti tilanteen ja asioita jouduttiin tarkastelemaan toisista näkökulmista. Tilalle tuli jopa uudenlaista Karjalan ihannointia Olavi Paavolaisen kuvatessa ”Aunus Harmaasilmää”. Enckell tuli itse *Rajan vartio* -teoksellaan täyttäneeksi toiveen kirjailijasta, joka kuvaisi Karjalan huonoja oloja. Enckellin Karjala vaikuttaa suorastaan primitiiviseltä. Yksitoikkoisuus, surullinen todellisuus ja kuolonhiljaisuus ovat eräitä hänen käyttämiään ilmaisuja.¹²⁵ Olojen vaatimattomuuteen tuovat viehättäviä poikkeuksia muutamit nuoret naiset. Toisaalta Enckell antaa myös joitain esimerkkejä vieraanvaraisuudesta.

Saavuttuaan Liusvaaraan Enckell siteeraa laajalti Eino Leinon kuvausta, joka ikuisti paikan Suomen kirjallisuuteen. Leinon muistelma ”Tietäjien puu” luo kuvan eräänlaisesta idyllistä mutta tilanne oli toinen runossa ”Halla”. Enckell kirjoittaa:

Kun runoilija matkamuistelmassaan ”Tietäjien puu” kertoo, että erämaassa hänestä tuntui siltä, kuin hän olisi kauan ollut poissa oikeasta kodistaan, muistuu mieleen *Halla* – kirjallisuutemme raskasmielisin isänmaallinen runo. Koskematon, äänetön, ylevä karjalainen maisema ja se sairas ja raskastunnelmainen mielensävy, joka lienee aina ollut Leinossa sisintä, tulivat yhtyessään antamaan aiheen, sitten kun aika koitti, joukolle runoja, jotka kuuluivat modernin länsimaisen kaunokirjallisuuden syvimpiin, katkerimpiin ja kauneimpiin.¹²⁶

”Joukolla runoja” Enckell tarkoittaa tietenkin Leinon *Helkavirsiä*. – Niin pessimistisesti kuin Enckell Karjalan ja sen asukkaiden tilanteeseen suhtautuukin, sitä voimakkaammin hän tulee painottaneeksi suomalaisen rajavartioston ja yksittäisten rajamiesten merkitystä. Ei voi välttyä siltä käsitykseltä, että tosi suomalaisuus ja isänmaallisuus ilmenevät juuri heissä. Enckell kirjoittaa tavattuaan erään rajasotilaan, joka kyseli häneltä mitä moninaisimpia asioita:

Monissa rajasotamiehissä totesin saman lämpimän ja alttiin isänmaallisuuden, isänmaallisuuden, joka ei ilmennyt suurieleisinä vakuutuksina, vaan paljastui puoliksi tahtomattaan syvänä persoonallisena nälkänä, joka sai ravintonsa ammentamalla tietoja Suomen kansan vaiheista pakanuuden ajoilta aina meidän päiviimme saakka. Elämäni rajamiesten parissa perehdytti minut siihen elävään ja väkevään isänmaalliseen sivistystarpeeseen, joka asuu syvissä riveissä ja joka niin usein tukehtuu ravinnon puutteessa.¹²⁷

Koko teos onkin omistettu Salmin ja Joensuun rajavartiostojen eräiden kompanioiden rajamiehille.

Rajan vartio on kielellisiltä ratkaisuiltaan mielenkiintoinen. Ruotsin kielen lomassa on eräitä pitkiä suomenkielisiä sitaatteja sekä muutamia murteellisia ja karjalankielisiä repliikkejä.¹²⁸ Mutta suomennos poikkeaa tässä suhteessa alkukielisestä teoksesta. Kun nuori talonpoikaisnainen Enckellin nukkumaan mennessä varoittaa: ”Älä sie pelkää vaikka lutteet hyökkäs päälles!”, hän suomennoksessa käyttääkin karjalan kieltä: ”Elä sie varua, hoit ludehie siun piälles tuldas!”¹²⁹ Hieman myöhemmin Enckellin keskustelukumppanin Ontruksen repliikit, jotka alkuteoksessa ovat ruotsiksi, on muutettu karjalankielisiksi.¹³⁰ Ei ole tiedossa, kuka on vastannut repliikkien muuttamisesta karjalankielisiksi tai kuka on vastannut niiden oikeellisuudesta. Teoksen suomentajilla Sakari Jotunilla ja Irja Harmaksella oli kielitieteellistä koulutusta.

Rajan vartiossa ovat huomionarvoisia myös valokuvat, jotka olivat osittain tekijän, osittain taiteilija Toivo Talven (1882–1947) ottamia. Vanhojen karjalais-talojen ja rajaseudun asukkaiden valokuvat vetävät hyvinkin vertoja Olavi Paavolaisen *Synkän yksinpuhelun* kuvitukselle. Toivo Talven ottamat valokuvat olivat peräisin hänen 1929–1930 tekemältään matkalta Suistamolle, Suojärvelle, Ägläjärvelle ja Tolvajärvelle.¹³¹

Välirauhan aikana 1940 ilmestynyt *Krigaren och bonden* oli alaotsikkonsa mukaan jälkikirjoitus *Vakt i Öster* -teokselle. Enckell itse totesi sen alussa, miten historia oli antanut edelliselle teoksen toisen merkityksen: ”Kohtalo sääti, että täsmälleen juuri se alue, jonka halki olin kulkenut, muodostaisi sen Laatokan pohjoispuoleisen Karjalan, joka luovutettiin Venäjälle 13. päivänä maaliskuuta 1940. Sen, minkä olin aikonut kannustavaksi, nykyhetkeä ja tulevaisuutta tarkoittavaksi ajankohtaiseksi mielipiteenilmaisuksi, muuttikin Moskovan rauhansopimus menneen ja menetetyn alakuloiseksi kuvailuksi.”¹³²

Talonpojalla ja soturilla on oma mielenkiintonsa kuvauksena välirauhan aikaisista ponnistuksista, ”jolloin korpisotilas taas muuttui talonpojaksi ja tarttui raskaaseen jälleenrakennustyöhön kotinsa raunioilla”, kuten V. A. Koskenniemi asian sattuvasti ilmaisi. Enckell on pannut merkille myös karjalaiset

evakot Länsi-Suomessa eli kuten Koskenniemi toteaa: ”Siirtokansasta ja sen suhteesta paikalliseen isäntäväestöön esittää teos useita valaisevia havaintoja, joista erikoisesti jää mieleen kuvaus Kyyrölän savenvalajista Kemiön ruotsinkielisten talonpoikien keskuudessa”.¹³³ Kyyrölä ja sen asukkaat olivat Enckellille tuttuja hänen vuonna 1931 sinne tekemältään matkalta. Sitä paitsi hän oli kuvannut Kyyrölää jo vuonna 1927 lehtiartikkelissaan; samoin hän kuvasi sitä omaisilleen ja tuttavilleen lähettämissään kirjeissä sekä romaanissaan *Vårt hjärta* (1933).¹³⁴ Kemiössä Enckell näki kyyröläläisiä ystäviään pienen rukoushuoneen edessä. Vaatimaton rukoushuone oli täynnä väkeä, ja vaatimattoman pyhäinkuvan edessä seisoivat vanha rovasti Kasanko. ”Niin kaunista ja liikuttavaa jumalanpalvelusta kuin tämä en milloinkaan ollut nähnyt kyyröläläisten entisessä upeassa, kalliisti koristellussa kirkossa Karjalan kannaksella,” päättää Enckell kuvauksen.¹³⁵

Olof Enckell antaa realistisen kuvan niistä onnettomista ja kurjistakin olosuhteista, joihin rajaseudun kansa oli Länsi-Suomessa joutunut. Länsi-Suomen ruotsinkielisen väestön usein nurja suhtautuminen Karjalan evakoihin on pitkään ollut varsin vaiettu aihe. Enckell oli varmaan yksi ensimmäisistä, ellei suorastaan ensimmäinen, joka siihen kiinnitti huomiota.

Myös *Talonpojassa ja soturissa* on runsaasti sitaatteja runoudesta. Kansanrunouden ohella Enckell siteeraa jaksoa Eino Leinin eppisestä runoelmasta *Simo Hurta*. Kyseessä on ”Sykön laulu”, josta Enckell toteaa, että se on ”ehkä kaunein laulu, joka milloinkaan on kuolevan soturin huulilta kaikunut”.¹³⁶ Enckell siteeraa myös Runebergin runoa ”Heinäkuun viides päivä” sovittaen sen tunnelmaan, jonka hän kokee vaeltaessaan Suomen puolelle jääneillä karjalaisseuduilla.¹³⁷ Runojen ohella Enckell nostaa esille myös kaksi proosatekstiä, August Ahlqvistin *Sadun* ja Runebergin kirjoituksen Saarijärven pitäjältä. Edellinen liittyy Itä-Suomeen, mutta jälkimmäisen kuvauksen Saarijärven luonnosta, kansanluonteesta ja elämäntavoista Enckell katsoo hyvin sopivan itäisten rajaseutujen tilanteeseen.¹³⁸

Talonpojan ja soturin valokuvat olivat tunnetun kansatieteellisen dokumentaristin Eino Mäkisen (1908–1987) ottamia. Kuten teoksen alussa huomautetaan, ne eivät suoranaisesti liittyneet tekstiin vaan muodostivat oman itsenäisen kokonaisuuden havainnollista sodan hävityksiä rajaseudulla.

Trilogian kolmas osa *Viesti erämaaasta* on kuvausta jatkosodan alusta kesästä 1941 elokuuhun 1942, jolloin Enckell toimi TK-kirjeenvaihtajana, siis samoihin aikoihin kuin Olavi Paavolainen. Tässä voidaan jälleen siteerata V. A. Koskenniemen sattuvaa luonnehdintaa teoksesta:

Tapahdumat esitetään pikemmin siviilimiehen kuin sotilaan silmillä katsottuina ja varsinaisten sotatoimien kuvaus jää täysin taka-alan. Tekijä ei kuvaa mitään

suuria seikkailuja, pikemminkin vain sodan arkea, mutta hänellä on kyky antaa arjellekin syvyyttä ja suuruutta ja erottaa olennainen ja merkitsevä toisarvoisesta. Ja kaikessa epäretorisuudessaan on hänen kuvauksensa suomalaisesta sotilaasta täynnä myötäelävää ymmärtämystä ja lämpöä.¹³⁹

Koskenniemen kuvaukseen voidaan lisätä se, että Enckell pohtii suhteellisen paljon myös periaatteellisia kysymyksiä. Hän mainitsee pohtineensa Ruotsin puolueettomuutta ja Suomen avustamista Olavi Paavolaisen ja muidenkin kanssa. Hän jatkaa:

Siitä [Ruotsin avusta] huolimatta kävi ilmeiseksi, että molempien kansojen suhteissa tällä hetkellä oli vakava psykologinen kriisi. Mutta me huomasimme aina, että tämä pulma oli sitä laatua, jota ei voi välttää kahden ahdistetussa asemassa elävän naapuruksen välillä, joista toinen on valinnut maltillisen ja varovaisen tasapainotaiturin osan, kun taas toisella ei ole muuta valintaa kuin taistella itsensä henkijieveriin.¹⁴⁰

Viestissä erämaasta Enckell on luonut joukon henkilökuvia pyyteettömästi toimineista suomalaisista sotilaista. Kuvaukset ovat välittömän tuntuista eivätkä vaikuta pelkältä TK-retoriikalta. Mukana on jälleen myös joukko sitaatteja kaunokirjallisuudesta, kuten Eino Leinin komeasti kalskahtavasta mutta aikaansa sidotusta, vuonna 1918 silloiselle eversti Aarne Sihvolle omistetusta runosta ”Perman päivä”.¹⁴¹ Ehkä yllättävintä on se arvostus, jota Enckell osoittaa Kyösti Wilkunan Mikael Agricolaa käsittelevää novellia ”Aamun miehiä” kohtaan.¹⁴² Viitaten myös eräisiin muihin suomalaisiin kirjoittajiin Enckell esittää varsin voimakasta kritiikkiä ruotsinkielisiä kohtaan: ”Minusta tuntui kummalliselta, eräissä kohdin suorastaan rikolliselta, että niin monet ruotsinkieliset historioitsijat Suomessa ovat pitäneet tärkeänä koettaa todistaa, että suomalaisilla menneinä aikoina ei ole ollut mitään kansallisia tunteita.”¹⁴³ Enckellin oma isänmaallinen innostus ilmenee etenkin siinä painossa, minkä hän antaa Stolbovan rauhan rajan ylittämislle.

Synkässä yksinpuhelussaan Olavi Paavolainen pani merkille Enckellin teoksen herättämän keskustelun:

Olof Enckellin sotakirja ”Rapport från ödemarken” (hyvä nimi!), joka käsittelee hänen TK-kauttaan, on herättänyt kiivasta keskustelua ruotsikkopiireissämme. Enckell asettuu eräissä luvussa puolustamaan ja ymmärtämään AKS:ää ja sen Suur-Suomi-tendenssejä; tiettävästi ainutlaatuinen tapaus ruotsalaistemme keskuudessa. Muistan hyvin, kuinka hän Ilomantsissa ja Tšalkissa yhteisissä keskusteluissamme kehitteli näitä ajatuksia.¹⁴⁴

Vaikka Enckellin esityksestä on selvästi luettavissa ihailua Akateemista Karjala-Seuraa kohtaan, kyseessä oli myös yksi ensimmäisistä vakavasti otettavista yrityksistä analysoida ja ymmärtää AKS:n toimintaa. Enckell tarkastelee AKS:aa historiallisessa perspektiivissä ottaen huomioon, mitä Arwidsson, Topelius ja Ahlqvist olivat sanoneet. Hänen näkemyksiinsä on myös vaikuttanut se, että hän on ruotsinkielisenä toiminut puhtaasti suomenkielisessä joukko-osastossa; tältä pohjalta hän myös joutuu arvostelemaan ruotsinkielisten suhtautumista AKS:aan.

Sodan jälkeen Enckell ei enää erikseen kuvannut Karjalaa; sen sijaan hänen tutkimuksensa keskittyivät Elmer Diktoniukseen, Hagar Olssoniin ja Edith Södergraniin, joilla kaikilla oli omat Karjala-yhteytensä. Kun Enckell siirtyi eläkkeelle ruotsalaisen kirjallisuuden professuuristaan, kirjoitti Lars Huldén runon ”Sång till Olof Enckell 3.11.1967”.¹⁴⁵ Laajahko osuus runosta liittyy Enckellin Karjala-yhteyteen. Siinä mainitaan ”Kronoborg i det mångbesjungna Karelen” ja ”Kyyrölä by och dess mänskor”. Mutta myös Harry Martinsonin *Aniara* mainitaan; runon läksiäistilaisuudessa kuulleet ovat varmasti olleet tietoisia siitä, että *Aniara* sisältää ”Laulun Karjalasta”.

H.K. RIIKONEN

Ruotsinkielisiä romaaneja ja novelleja Karjalasta

Yllättävän moni ruotsinkielinen kirjailija on käsitellyt Karjalaa ja Viipuria myös romaanimuodossa. He olivat nimenomaan Karjalassa syntyneitä ja/tai lapsuutensa ja nuoruutensa siellä viettäneitä. Karjalan kansantyyppejä kuvannut Jac. Ahrenberg on kirjoittanut romaanin *Familjen på Haapakoski* (1893, suom. *Haapakoskelaiset* 1893). Hänen tuotantoonsa kuuluu myös historiallinen romaani *Med styrkans rätt* (1899), jossa kuvataan karjalaisten, varjaagien ja slaavien kiistoja. Kuvausta on täydennetty kansatieteellisellä aineksella.¹⁴⁶

Vuonna 1901 ilmestyi Werner Söderhjelm in romaani *Brytningstider*, joka oli kirjoitettu Pekka Malmin salanimellä. Teoksessa kuvataan pääosin elämää Helsingissä, mutta liikkeelle lähdetään nimeämättömäksi jäävästä itäsuomalaisesta kaupungista, jolla on Viipurin piirteitä. Romaanin lopussa yksi henkilöistä suunnittelee jättävänsä Helsingin ja siirtyvänsä Itä-Suomeen. Myös Emil Zilliacus käytti salanimeä: hänen suppea romaaninsa *Eldprov* (1927) ilmestyi Johan Alvikin nimellä. Zilliacuksella oli samasta aiheesta myös näytelmäversio, jota ei kuitenkaan ole julkaistu. Romaani ja näytelmä sijoittuvat kansalaissodan aikaan.¹⁴⁷ Vuosien 1917–1918 tapahtumia Karjalassa ja Viipurissa ei kovin paljon ole ruotsinkielisessä kaunokirjallisuudessa kuvattu. 1800- ja 1900-lukujen vaihdetta Viipurissa kuvasi Anna Åkesson romaanissaan *Gertrud Wiede* (1909).

Vain 20-vuotiaana kuolleen Georg Parlandin (1890–1911) venäjänkielinen romaanifragmentti julkaistiin postuumisti Pietarissa 1912. Tapahtumat sijoittuvat osin Pietariin, osin Kannakselle taustana sukutila Tikkala. Georg Parlandin romaanikatkelma ennakoi hänen veljensä Henry Parlandin romaania *Sönder* (1929–1930, julk. postuumisti 1932, suom. *Rikki*, 1993).¹⁴⁸ Guido Simberg (1887–1971), taidemaalari Hugo Simbergin nuorempi veli, julkaisi 1924 romaanin *Tranans skri* (ks. Hirn 1954). Romaanin Ruotsissa oleskellut päähenkilö palaa lopuksi Itä-Suomeen, lapsuutensa kotikartanoon.

1930-luvun alussa Karjala-aiheet tulivat yllättävänkin voimakkaasti esille suomenruotsalaisessa kirjallisuudessa. Tito Collianderin varhainen tuotanto, *Huset, där det dracks* (1932), *Bojorna* (1933) ja *Taina* (1935), liittyy enemmän tai vähemmän Collianderin tuolloiseen asuinpaikkaan Terijoen Kuokkalassa. Näistä *Taina* on kiinnostava nimenomaan rajaseudun ja pakolaisuuden tematiikan kannalta. Olof Enckellin Karjalaan sijoittuvia teoksia ennen hänen vuosina 1939–1943 ilmestyneitä raporttikirjojaan olivat *Ett klosteräventyr* (1930), *Vårt hjärta* (1933) ja *Guldkedjan* (1934).

Sotien välisen ajan ja 1950-luvun merkittävämmäksi Karjalaan sijoittuvan historiallisen romaanin edustajaksi Lempi Jääskeläisen ohella nousi Göran Stenius (1909–2000). Vuonna 1934 ilmestyi hänen romaaninsa *Det okända helgonets kloster*. Suurimittaisen kokonaisuuden muodostavat Steniuksen historialliset romaanit *Hungergropen* (1944) ja *Fästningen* (1945). Niistä ainoastaan edellinen on ilmestynyt suomeksi. Ne saivat jatkoa vuonna 1959, jolloin ilmestyi romaani *Brödet och stenarna*.

Vuonna 1940 ilmestyi Hagar Olssonin teos *Träsnidaren och döden*, alaotsikkonaan *Berättelse från Karelen*. Suomeksi teos ilmestyi nimellä *Karjalainen vaeltaja*. Nimistöissä on varsin vähän yhteyksiä Karjalaan. Päähenkilön nimi on Aapeli Myyriäinen, paikannimistä mainitaan vain eräitä ulkomaisia sekä Lintulan luostari (vrt. Olof Enckellin luostarikuvaus *Ett klosteräventyr*). Teos kuvaa Myyriäisen vaelluksia, jotka johtavat hänet myös Lintulan luostariin, josta saamiensa kokemusten johdosta hänen ihmiskäsityksensä syvenee. Teoksessa on mukana karjalaisia henkilötyyppejä, etenkin vanhoja miehiä.¹⁴⁹

Suomen- ja venäjänkielisen kirjallisuuden ruotsintajana ansioituneen Hjalmar Dahlin romaaneista voidaan mainita *Erik Åmarks oro* (1931, katkelma suomennettu *Suomen sana 4:ssä*), jossa kuvataan nimihenkilön lapsuutta ja kehitystä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa osin Karjalassa, osin Helsingissä. Vuonna 1941 ilmestyi Dahlin romaani *Herrarna till Kaukola* (suom. *Kaukolan herrat*, 1942). Kaukolassa ei ollut niin sanottuja lahjoitusmaita, mutta Dahlin romaanissa on viittauksia lahjoitusmaiden aiheuttamiin ongelmiin. Etupäässä Italiasta kirjoittaneen E. R. Gummeruksen romaaniin *Arvet* (1942, suom. *Perintö*, 1943) sisältyy kuvaus viimeisestä paraatista Viipurissa.

Ralf Parlandin teoksella *Hem till sitt hav* (1957) on alaotsikko *Karelska noveller om mycket vatten*. Novellien aiheet liittyvät tavalla tai toisella sota-aikaan, Karjalaan, *Kalevala*-aiheisiin, Viipuriin ja Venäjään. Alaotsikossa mainittu vesi tulee esille vaikuttavassa muutaman rivin mittaisessa kuvauksessa Kuolemajärvestä. Oscar Parland palasi Karjalan muistoihin pienen lapsen näkökulmasta romaanissaan *Den förtrollade vägen* (1953, 2., uusittu laitos 1974, suom. *Lumottu tie*, 1955).

Sodan merkitys

Edellä on jo mainittu ruotsalaisten Harry Martinsonin ja Eyvind Johnsonin osallistumisesta vapaaehtoisina talvisotaan. Sotatoimiin osallistui luonnollisesti moni suomenruotsalainen kirjailija. Olavi Paavolaisen *Synkässä yksinpuhelussa* mainitaan useita olosuhteiden pakosta jatkosotaan osallistuneita suomenruotsalaisia kirjailijoita ja kulttuurialan toimijoita: Erik Blomberg,¹⁵⁰ Olof Enckell, Sven Grönvall,¹⁵¹ Olof Gummerus, Nils Gustav Hahl, Gunnar Johansson, Lorenz von Numers, Martin Söderhjelm, J. O Tallqvist ja Ola Zweygbergk.¹⁵² Monet heistä kuvasivat TK-kirjoituksissaan ja myös eräissä teoksissaan sotatoimialueen Karjalaa. Miettiessään TK-kirjoitusten valintaa Saksassa julkaistaviksi Paavolainen tuli pohtineeksi niiden tasoa: ”Joudun jälleen tekemään sen vanhan havainnon, että tasaisesti hyvää tuotantoa edustavat ja kirjallisia ansioita omaavat etupäässä ruotsikkomme. Johansson on tietysti voittamaton, mutta parasta meikäläistä tasoa edustavat myös Numers, Martin Söderhjelm, Ola Zweygbergk ja Sven Grönwall.”¹⁵³ Paavolainen mainitsee erikseen Martin Söderhjelmin (1913–1991) artikkelin ”Drömmarnas Tempel”, joka on kuvaus Kontupohjan teatteritalosta.¹⁵⁴ Myös Martti Haavio on luonnehtinut ruotsinkielisiä rintamakirjeenvaihtajia:

Ruotsinkielinen (kai niin voi sanoa; yhtä hyvin voisi sanoa: ranskankielinen) rintamakirjeenvaihtajamme Olof Gummerus on hyvä tyyliniekka, von Numersin veroinen. Hän on päivä päivältä edistynyt. Gummerus väittää olevansa suomenmielinen, Johansson taas tunnustautuu omalla jörön-sympaattisella tavallaan selvästi ruotsalaiseksi. Eipä niillä asioilla täällä mitään merkitystä ole. Ovatpahan keskustelun juuria sotilaskodissa.¹⁵⁵

Mainittakoon myös, että Paavolaisen satiirinen kuvaus niin sanotusta Syvärin kirkolliskokouksesta, jossa paikalla oli ruotsalainen hovisaarnaaja ja Suomen ystävä Isaac Béen, perustuu siihen, mitä hän oli kuullut Olof Gummerukselta.¹⁵⁶

E erityisen tärkeä Paavolaiselle oli Gunnar Johansson (1903–1942), joka kaatui toukokuussa 1942. Häneltä ilmestyi talvisodan kuvaus *Vi ville inte dö*, joka on merkittävimpiä rintamamiesten sodasta kirjoittamia teoksia. Paavolainen koki Johanssonin kaatumisen suorastaan henkilökohtaisena menetyksenä.¹⁵⁷ Myös Martti Haavio on korostanut Johanssonin ansioita. Hän on myös siteerannut erästä Johanssonin reportaasia ja osoittanut, että se on lähtökohtana Yrjö Jylhän runolle ”Rosa carelica”.¹⁵⁸

Hyvin positiivisen kuvan Olavi Paavolainen on antanut myös Lorenz von Numersista (1913–1994), jonka läksiäisiä hän kuvaa seuraavasti:

Numers on äsken saanut siirron Helsinkiin, VTL:ään; lähdön kunniaksi illalla kämppässämme kekkerit, joita Gummeruksen jostakin taikoma mateenmäti juhlistaa. Numersin ilo pois pääsystä huipistuu riemulliseen runojen improvisoimiseen. Tätä taitoa hän hallitsee sekä suomen- että ruotsinkielellä yhtä nerollisesti. Moista tuntikausia kestänyttä ”verbaali-inspiraation” ilotulitusta kuin tänä iltana ei hän sentään ole koskaan aikaisemmin esittänyt; nauramme itseme kipeiksi esimerkiksi hänen fantasialleen Aunukseen saapuvasta Johannes Kastajasta! – Vahinko, että menetämme oikullisen, mutta aina charmikkaan ja huumorintajuisen Numersin.¹⁵⁹

On ilmeinen vahinko, että mainittu Numersin fantasia ei liene koskaan saanut kirjallista muotoa.

Sota-aikana toimitettiin teos *Hård höst* (1943), joka enemmän kuin moni muu julkaisu saattoi yhteen suomenkielisiä ja ruotsinkielisiä (ruotsalaiset, suomenruotsalaiset) kirjoittajia. Teoksen, joka oli omistettu Hagar Olssonille, toimituskunnan muodostivat Olof Lagercrantz, Eric Olsoni, Olavi Paavolainen, J.O. Tallqvist ja Lauri Viljanen. Kirjoittajia oli kaikkiaan 20. Tuolloisissa Suomen oloissa teos oli merkittävä etenkin siksi, että siinä olivat esillä James Joyce, Franz Kafka, D. H. Lawrence ja Antoine de Saint-Exupéry sekä vanhemmista Stendhal, jotka paremmin tulivat Suomessa tunnetuiksi vasta sodan jälkeen. Yhden artikkelin aiheena oli luonnollisesti Edith Södergran, kirjoittajana Gunnar Ekelöf (ks. edellä). Kirja oli mielenkiintoinen ajankohtaan nähden myös sikäli, että Arvid Mörne käsitteli Karl Gutzkowin juutalaisaiheista historiallista draamaa *Uriel Acosta* (1847), josta hän totesi: ”Uriel Acosta on intohimoinen vapauden runo, äänestämistä tutkimuksen riippumattomuuden puolesta, saksalaisen runoilijan ylistystä juutalaiselle, josta tuli marttyyri vakaumuksensa puolesta toivottoman kamppailun aikana ajatuksen vapauden puolesta.”¹⁶⁰ Eyvind Johnson puolestaan nosti esille Liettuan juutalaisten kohtalon.¹⁶¹

Karjala oli luonnollisesti esillä teoksessa. Sitä käsiteltiin jo mainitun Gunnar Ekelöfin artikkelin ohella Olof Lagercrantzin johdantokirjoituksessa ”Den karelska grundtonen” ja Johannes Edfeltin samoin edellä käsitellyssä kirjoituksessa ”Karelsk sommar”. On kiinnostavaa, että nimenomaan kirjan ruotsinmaalaiset kirjoittajat ottivat esille Karjalan. Tällöin perussävy oli lähinnä muisteleva ja nostalginen. Esimerkiksi Lagercrantz mainitsi Edith Södergranin kotitalon ja läheisen venäläisen kirkon, jotka molemmat olivat talvisodan aikana palaneet.¹⁶²

Tässä yhteydessä voi vielä mainita siitä, että kiinnostus Edith Södergrania kohtaan sai eräänlaisen jälkinäytöksen vuonna 1960, jolloin Raivolassa paljastettiin Södergranin muistokivi useiden kirjailijoiden läsnä ollessa. Tapahtuma sai Marianne Alopaeuksen kirjoittamaan esseen ”Ajatuksia erään rajan vaiheilta”.¹⁶³

Vuosina 1939–1944 ruotsinkieliset kirjailijat käsittelivät Karjalaa myös lehti-kirjoituksissaan niin Suomessa kuin Ruotsissakin. Niitä ei tässä voida käsitellä, mutta esimerkkinä mainittakoon Hagar Olsson, jonka kirjoituksiin Roger Holmström on kiinnittänyt huomiota. Talvisodan aikana Olsson oli ollut Ruotsissa ja palasi Suomeen rauhanteon jälkeen maaliskuussa 1940. Holmströmin mukaan Kannaksen luovutus, jolloin menetettiin myös Viipuri, Käkisalmi ja Sortavala, muodosti Olssonille shokin, josta miljöokuvaus kertomuksessa *Träsnidaren och döden* (suom. *Karjalainen vaeltaja*) sai alkunsa. Omaa kotiseutuaan hän kuvasi muutenkin. Hänen jälkeensä jääneissä papereissaan on käsikirjoitus ”Min karelska hembygd”. Kalevalanpäivänä 1941 Olsson julkaisi *Hufvudstadsbladetissa* alakerran otsikolla ”Kalevala och Karelen”. Ruotsin prinssi Wilhelm, jolla oli hyvät suhteet Suomeen, pyysi Olssonia kirjoittamaan *Barnens Dagblad*-nimiseen julkaisuun jotain Karjalaan liittyvää. Artikkeliksi ”Karelsens sång” ilmestyi kyseisessä julkaisussa vuonna 1941.¹⁶⁴

Kaksi historiateosta: Torsten G. Aminoffin *Mellan svärdet och kroksabeln* ja Örnulf Tigerstedtin *Huset Hackman*

Jossain määrin ruotsinkieliset 1900-luvun kirjoittajat ovat käsitelleet Karjalan ja Viipurin historiaa ja kirjallisuushistoriaa. Edeltäjänsä heillä tässä suhteessa oli etenkin Gabriel Laguksessa (1837–1896), jonka *Ur Wiborgs historia* (1893–1895) on varhaisemman Viipuri-kirjallisuuden merkkiteoksia.¹⁶⁵ Kun kirjallisuudentutkija Edvard Björkenheim (1899–1981) 1920-luvun lopulla kokosi aineistoa tutkimukseensa ranskalaisesta kirjallisuudesta suomalaisissa kartanoissa, hän yhdessä Gunnar Björlingin (1887–1960) kanssa kävi luonnollisesti myös Monrepos’n kartanossa. Björling puolestaan tunsivat – kuten Fredrik Hertzberg on havainnollisesti osoittanut – Karjalaa ja Viipuria asuttuaan lapsuudessaan kolme vuotta Viipurissa ja tehtyään 1920- ja 1930-luvuilla satunnaisesti matkoja Viipuriin ja Kannakselle.¹⁶⁶ Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana Viipuria ja muutakin Karjalaa on tutkimuksissaan ja yleistajuisissa, etupäässä kulttuurihistoriallisissa teoksissaan käsitellyt erityisesti Sven Hirn (1925–2013).

Samana vuonna 1942, jolloin ilmestyi Olof Enckellin *Viesti erämaasta*, ilmestyi myös laaja, 470-sivuinen, runsaasti kuvitettu ruotsinkielinen esitys Karjalan historiasta, Torsten G. Aminoffin (1910–1985) *Mellan svärdet och kroksabeln. 700 års kamp om karelarnas land*, jonka Antero Manninen suomensi seuraavana vuonna otsikolla *Karjala lännen etuvartiona. 700-vuotinen taistelu Karjalasta*.¹⁶⁷ Rainer Knapaksen sanoin Aminoff ”kuului 1930-luvulla niihin aktiiviin ruotsinkielisiin oikeistovoimiin, jotka hädin tuskin onnistuivat pysymään erossa avoimesta fasismista tai natsismista”.¹⁶⁸ Ruotsinkielisenä Aminoff

ei ollut Akateemisen Karjala-Seuran jäsen, mutta sen sijaan hän toimi Aktiva Studentförbundet -järjestössä.¹⁶⁹

Aminoffin teoksessa ei ole yksityiskohtaisia lähdeviitteitä, mutta käytettyä, sinänsä adekvaattia kirjallisuutta on lueteltu lopussa olevassa ”Lähdeviittauksia ja huomautuksia” -osastossa. Siinä yhteydessä tekijä kiittää arkeologi Ella Kivikoskea ja ministeri Carl Enckelliä sekä kirjan suomentajaa Antero Mannista, joka oli myös auttanut tekijää eri tavoin.¹⁷⁰ Teoksen alkupuolella on useita viittauksia vanhoihin kronikoihin ja sitaatteja niistä. Yksittäisistä tutkijoista tekstissä viitataan Jalmari Jaakkolaan. Omakohtaista arkistotutkimusta tekijä ei ollut suorittanut, vaan esitys perustuu olemassa olleeseen tutkimuskirjallisuuteen.

Aminoff korostaa teoksessaan jatkuvaa taistelua idän barbariaa vastaan.¹⁷¹ Keskeisiä käsitteitä hänen esityksessään ovat raja, tulilinja, sota/taistelu ja jako. Tämä ilmenee jo tekijän esipuheesta, jossa hän toteaa muun muassa:

Tekijältä ei ole jäänyt huomaamatta, että tämä taistelu [Karjalasta ja itäraajasta] on ainakin yhtä paljon ollut kansakuntien taistelua oikeudestaan elää elämäänsä kuin valtakuntien taistelua voitosta sotatantereella, että tulevaisuuden kannalta kielirajan siirtyminen tai väestön muuttoliike on merkinnyt enemmän kuin valtioiden välisen rajan siirtyminen. Näin on sitäkin suuremmalla syyllä, kun jokainen raja siitä päivästä, jolloin ensimmäinen vedettiin, siihen päivään, jolloin Stalin saneli Moskovan pakkorauhan, on jättänyt Karjalan heimoon kuuluvia ihmisiä poliittisen rajamuurin kummallekin puolelle.¹⁷²

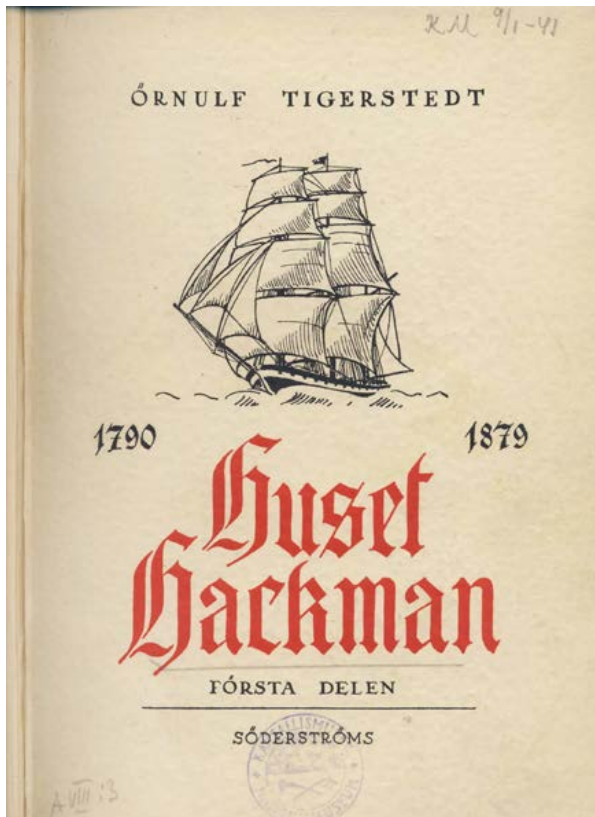
Teos koostuu yhtämittäisestä idän ja lännen konfliktien, sotien ja sotaretkien, linnojen rakentamisen ja rauhansopimusten kuvauksesta. Poliittisten neuvottelujen ja ratkaisujen ja sotatapahtumien ohella Aminoffia kiinnostaa kaikkea, minkä hän katsoo liittyvän kansallisiin pyrkimyksiin. Niiden ilmentymänä hän siteeraa Per Brahen mietintöä Kaarle X Kustalle suomen kielen merkityksestä. Mietintö perustui Brahen aikaisemmin, vuonna 1639 tekemään matkaan Pohjois-Karjalassa.¹⁷³ Karjalan kirkollisille oloille Aminoff on omistanut varsin paljon huomiota.¹⁷⁴ Hän puhuu innostuneesti myös saksalaisten merkityksestä Viipurissa venäläisten vaikutusta torjumassa:

Oli epäilemättä onneksi Viipurille, että saksalainen aines oli ollut siellä voimakkaasti edustettuna jo ennen isoavihaa. Nyt saattoivat vanhat suvut sulattaa itseensä vähitellen kaupunkiin muuttaneet uudet suvut. Saksalainen yläluokka tuli siten ottamaan huostaansa kaupungin vanhojen oikeuksien ja etuuksien sekä koko sen vanhan hengen puolustamisen kokonaan uutta ja vaarallista venäläistä ainesta vastaan. Tämä saapui Viipuriin kahtena aaltona. Toinen, alempi, käsitti esikaupun-

kien venäläiset kaupustelijat, jotka armeijan hankkijoiden vahvistamina vähitellen tunkeutuivat itse kaupunkiin ja mm. anastivat haltuunsa koko elintarvikealan, jolla heidän viimeiset jälkeläisensä vielä Suomen itsenäisyyden aikana menestyksellisesti toimivat, toinen, ylempi, taas upseerit ja virkamiehet. Tätä siirtolaisuutta vastaan, joka olisi voinut käydä vaaralliseksi tärkeässä hallinto-, varuskunta- ja kauppa-kaupungissa lähellä pääkaupunkia, saattoi saksalainen aines asettaa perinteellisen lujan asemansa kaupungissa, korkeamman kulttuuritasonsa, laajat suhteensa kaikkiin Itämeren venäläisen ja saksalaisen rannikon saksalaisiin merikaupunkeihin sekä sen luotettavuuden, järjestyksen ja järjestelykyvyn, joka erotti sekä saksalaiset, ruotsalaiset että suomalaiset venäläisistä. Siten tuli Viipuri venäläisen vuosisadan loppuun asti olemaan päältä katsoen saksalainen kaupunki, jossa venäläinen aines oli voimakkaasti edustettuna, mutta ei lainkaan hallitsevassa asemassa.¹⁷⁵

Aminoffin esitys on kauttaaltaan varsin sujuvaa samalla kun sitä sävyttää ajankohdalle tyypillinen retoriikka. Esimerkiksi Aunuksen retken kuvaus päättyy tapahtuman merkityksen suurenteluun: ”Itä-Karjala ja Inkerin kansat olivat ensimmäistä kertaa historian aikana astuneet suuren maailmanteatterin kirkkaimpaan parrasvaloon”.¹⁷⁶ Varsinkin loppupuolta, etenkin lukuja ”Suomi löytää Karjalan” ja ”Karjala löytää itsensä”, sävyttää muutenkin se kansallinen innostus, jota olivat olleet luomassa Castrénin ja Ahlqvistin kaltaiset kansalliset merkkihenkilöt. Aminoff on maininnut myös vapaussodan marttyyriksi nostetun Bobi Sivénin ja rinnastanut tämän Eugen Schaumaniin.¹⁷⁷

Örnulf Tigerstedt (1900–1962) tunnetaan nimenomaan sotien välisen ajan oikeistoradikalismien edustajana.¹⁷⁸ Vähemmälle huomiolle on jäänyt hänen laaja kaksiosainen teoksensa *Huset Hackman* (1940, 1952), tunnetun viipurilaisen kauppahuoneen historia vuosilta 1790–1879.¹⁷⁹ Tigerstedtillä oli ollut jo lapuanliikkeen ajoilta yhteyksiä vuorineuvos Henry Hackmaniin¹⁸⁰, jonka muistolle jälkimmäinen osa on omistettu. Teos ilmestyi tuoreeltaan myös suomeksi Emerik Olsonin huoliteltuna käännöksenä *Kauppahuone Hackman* (1940, 1952).¹⁸¹ Suunniteltu kolmas osa ei kuitenkaan koskaan valmistunut. Teoksessa oli kaikkiaan noin 1320 sivua sekä melko runsas kuvitus; lisäksi se oli koristeltu taiteilija Gregori Tigerstedtin (1891–1968) viehättävillä vinjeteillä. Seuraavassa ei ole tarkoitus tarkastella Tigerstedtin teosta taloushistoriallisena tutkimuksena vaan esitellä sitä mielenkiintoisena ja värikkäänä kronikkana viipurilaisesta elämästä, johon olennaisena osana kuului menestyksellinen liiketoiminta. Tigerstedt itse vähätteli kykyjään taloushistorian alalla, mutta painotti taloushistorian merkitystä ja katsoi, ettei yleinen historia ollut ottanut sitä riittävästi huomioon.¹⁸² ”Maamme suuret puutavaramiehet kuuluvat /.../ yleiseen historiaamme vähintään yhtä suurella syyllä kuin joku kuuluisa puo-

Tigerstedtin *Kauppahuone Hackmanin* elegantti ulkoasu ja tekstin vinjetit olivat Gregori Tigerstedtin suunnittelemia.

luepäällikkö tai ministeri,” hän tote-
si.¹⁸³ Silti *Kauppahuone Hackman* ei
ole ainoastaan taloushistoria tai yri-
tyshistoriikki vaan myös kertomusta
Viipurista ja sukukronikka, jonka
näkökulmat ovat paljolti kulttuuri-
historiallisia. Tigerstedtin saavutus
on sitäkin kunnioitettavampi, kun
ottaa huomioon, että hänellä ei ollut
mitään akateemista tutkintoa. *Kaup-
pahuone Hackman* muodosti tavallaan
vastineen kaunokirjalliselle kaupp-
huoneen kuvaukselle, Lempi Jääske-
läisen Weckrooth-sarjalle (1930–1933).

Kauppahuone Hackman ei sisällä
joitain poikkeuksia lukuun ottamatta
täsmällisiä lähdeviitteitä. Tigerstedt
oli kuitenkin varsin laajalti perehtynyt
alkuperäislähteisiin, ennen kaikkea
kauppahuoneen liikekirjeenvaihtoon,
erilaisiin säilyneisiin päiväkirjamer-
kintöihin samoin kuin viipurilaisten
sanomalehtien kirjoitteluun, josta hän
antaa sitaattien muodossa monia sat-
tuvia esimerkkejä. Päiväkirjojen osal-

ta Tigerstedt on nostanut esille Johan Friedrich Hackmanin matkapäiväkirjan
ohella Stieglitzin, Sutthoffin ja Hackmanin toiminimiä palvelleeseen kirjanpitäjän
Friedrich Wilhelm Klingenderin, joka erikoislaatuisessa päiväkirjassaan käytti
erilaisia fiktiivisiä persoonia (Henry E. Klingender, David Glöckner, Jonathan
Mercour ja Ebeneser Mc Read).¹⁸⁴ Lisäksi Tigerstedt on perehtynyt keskeiseen
Viipuria käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen. Hänen on täytyntä olla varsin
hyvin paneutunut asiaansa päätellen yksityiskohtien runsaudesta samoin kuin
esimerkiksi siitä, että teos sisältää runsaasti 1700- ja 1800-lukujen kaupankäyntiin
ja merenkulkuun liittyvää terminologiaa, mittayksiköitä ja muuta vastaavaa:
lästi, standarti, pankko ja monet muut termit ovat kirjalle tyypillistä sanastoa.
Mukana on myös runsaasti vieraskielisiä, etenkin venäläisiä ja saksalaisia sanoja.

Kauppahuone Hackman on paitsi kauppahuoneen ja Viipurin historiaa myös
paljolti Vanhan Suomen historiaa, jolloin Vanha Suomi on käsitetty omana
erityislaatuisena kokonaisuutenaan: ”Siinä suuressa asettelupelissä, jonka nimi

on Suomen historia, on Vanha Suomi yksityiskohta, joka itsepäisesti on kieltäytynyt sopeutumasta kokonaisuuteen. Sillä Suomen historiassa on Vanhaa Suomea käsittelevä luku verrattavissa maailmanhistorioitten 'Itämaat ym.' osaan."¹⁸⁵

Tigerstedt on kiinnittänyt erityistä huomiota suomensaksalaisiin (vrt. edellä Aminoff). Käsitellessään aikaa 1800-luvun alkupuolella hän kirjoittaa:

Viipurin ydin oli kuitenkin saksalainen kauppiaskunta, ja niin kauan kuin Viipuri oli saksalainen, oli se huomattavasti arvokkaampi kappale suurta maailmaa kuin esimerkiksi Moskovan raakalaisluola tai itseään kehuskeleva, rikkiviisas provinssipesä Turku valtakunnan rajan toisella puolen. Ja Wiipuri, die Stadt Wyburg, oli todella saksalainen. Sekä "die Hochedle Magistrat" pöytäkirjoissaan että sivistyneet ihmiset kanssakäymisessään käyttivät saksan kieltä. Sanottiin "Karjafortstrasse", "Bischofs Strasse" ja "die Papulische Brücke".¹⁸⁶

Tigerstedtin antamassa kuvassa on tietysti humoristista liioittelua, olihan "provinssipesä" Turku sentään vuoteen 1828 yliopistokaupunki, jolla oli vilkasta ulkomaankauppaa. Kiinnostava retorinen ratkaisu on myös Moskovan valitseminen negatiiviseksi vertailukohdaksi – sivistynyt ja länsimaalaistyyliempi Pietari ei siihen olisi soveltunut.

Saksan kielen ohella Tigerstedt on monessa kohdin tuonut esille muidenkin kielten merkityksen samoin kuin sen kielten sekoituksen, jota kutsuttiin viipurskaksi:

Sellainen ympäristö kuin suomensaksalainen miljöö synnytti luonnollisesti myös varsin merkillisen kielen, sikäli kuin se sai vapaasti ja vailla ruokkoa rehoittaa. Saksalaista, venäläistä, ruotsalaista ja suomalaista likeisesti yhtyneinä! Siitä syntyi totisesti lystikäs symbioosi, suomalainen lingua franca, jota nimitettiin viipurskaksi.

Tämä aikoinaan Itä-Suomessa yleiseen levinnyt siansaksa jakaantui asiantuntijain tietämän mukaan useihin "murteisiin", joista haminalainen ja sortavalainen kuuluvat olleen merkittävimmät. Erotukseksi Grönköpingin, Ruotsin Hölmölän, mainehikkaan "kansanmaisteri Hagwaldin" transpirantosta oli viipurskalla murteineen sitäpaitsi se etu, että se oli todella elävä kieli, jota, siitä huolimatta että se alinomaa, aina puhujan mielihalun ja humöörin mukaan, muuttuikin, kaikki tämän jalon kielen käyttäjät ymmärsivät.¹⁸⁷

Kuten jo edellä olevista sitaateista on käynyt ilmi, Tigerstedt käyttää värikästä, osin humoristista ja pakinanomaista tyyliä. Kerrontaa on rakennettu osin lähes romaanimaiseen sävyyn; tekijä käyttää itsekin esityksestään kertomuksen laji-

määrettä. Kuvatut tapahtumat on asetettu maailmanhistoriallisiin yhteyksiinsä ja historiallista taustaa vasten. Tämä on sikäli luontevaa, että Hackmanin kauppahuoneen toiminta oli täysin kansainvälistä liiketoimien ulottuessa Asovanmeren rannalla olevasta Taganrogista Etelä-Amerikkaan. Historiallisiin tapahtumiin Euroopassa ja Etelä-Amerikassa Tigerstedt esittää osin huumorinsävyttämiä katsauksia. Hän pohtii jopa espanjalaisten ja englantilaisten vastakohtaisuutta näiden suhtautumisessa Etelä-Amerikkaan sekä liikemiesten merkitystä maanosan kehityksessä. Hän jopa kyseenalaistaa Etelä-Amerikan maiden valtiollisen itsenäisyyden tarpeellisuuden.¹⁸⁸

Teos antaa elävän kuvan Hackmanin suvun jäsenistä ja useista kauppahuoneen palveluksessa olleista henkilöistä – kiinnostavimpia on tarmokas Marie Hackman – mutta myös eräistä kuuluisammista historian hahmoista, kuten keisari Paavalista, josta käytetään ilmausta ”tuo kummallinen yhtymä hulluutta ja täydellisesti tarkoituksetonta neroutta”.¹⁸⁹ Taloushistorian ohella kirjan kulttuurihistoriallista ainesta ovat muun muassa kuvaukset Viipurissa toimineesta peliklubista (*der Spiel Clubb*) ja kaupungissa järjestetyistä juhlista, kuten naamiaisista vuonna 1809 ja juhlasta Aleksanteri II:n kruunajaisten ja Saimaan kanavan avaamisen kunniaksi syyskuussa 1856. Jälkimmäisen juhlan humussa Viipurin linnan torni syttyi tuleen. Tigerstedt siteeraa *Wiborg*-lehden ilmeikästä kuvausta tapahtumasta; lehtiutinen päättyy paljonpuhuvaan lauseeseen: ”Eilen aamulla törrötti vanha torni kuin suitsuava jättiläissavupiippu”.¹⁹⁰ Näyttävä on myös kuvaus Johan Friedrich Hackman nuoremman ja hänen puolisonsa Julien (os. Jaenisch) kultahäistä 1874.

Tigerstedt on pannut merkille myös matkailun, sillä senkin kehittämisessä Hackmanin kauppahuoneella oli sormensa pelissä. Tällöin esillä on ajan ehkä huomattavin turistikohde, Imatran koski.¹⁹¹ Myöskään ei ole unohdettu kosken yli rakennettua köysirataa, jota pitkin erityisellä gondolilla matkailijoita kuljetettiin.¹⁹² Gondoliin liittyi myös omat riskitekijänsä:

Tämän lintuna leijailemisen tunne katkesi kuitenkin varsin epämiellyttävällä tavalla siltä gondolamatkailijalta, joka kesäkuussa 1874 yhtäkkiä huomasi istuvansa kiinni korissaan aivan kosken yläpuolella. Vetoköysi oli katkennut ja sitäpaitsi sotkeutunut pylpyröihin, niin ettei koria voitu vetää toiseen eikä toiseen suuntaan. Yli puolisen tuntia melankoolisesti tuijoteltuaan huikaisevia pyörteitä oli rohkea matkamies saanut näkemästään kyllälti ja rupesi aivan tyyneesti omin päinsä, eli pikemminkin omin käsin, laittautumaan maihin pitkin keinuvaa köyttä ”jota lukuisat läsnäolijat katselivat mitä jännittyneimmällä mielenkiinnolla”, niinkuin *Wiborgs Tidningin* kynäilijä hieman kauhusta väristen kertoo. Kaikki onnistui kuitenkin ja ”leijaileva gondola” oli vain tullut uutta houkuttelevaa hermojäännitystä rikkaammaksi.¹⁹³

Kulkutaudit, kuten koleraepidemia ja ”näkymätön matkustaja” eli ”Keltainen kuume” *Grossfürst Alexanderilla* on kuvattu mukaansatempaavasti. Kaupankäyntiin liittyi olennaisena osana merenkulku. Tigerstedtin esityksessä mainitaan suuri määrä aluksia ja niiden kapteeneja muutakaan miehistöä unohtamatta. Välillä seurataan yksittäisen laivan matkoja. Näin hahmottuu kuva Viipurin kehityksestä myös merenkulun osalta.

Tuskin on liioiteltua väittää, että *Kauppahuone Hackman* on Örnulf Tigerstedtin kirjallinen päätyö.

H. K. RIIKONEN

Viipurin seudun teollisuutta: ”Luuperin” tulitikkutehdas Alma Söderhjelmien silmin

Hackmanien monipuoliseen toimintaan kuului myös Viipurin säästöpankin perustaminen vuonna 1846. Kun vuodesta 1852 sen etevänä kassanhoitajana, käytännössä toimitusjohtajana toimi C. G. Clouberg (1813–1878), pankki tunnettiin ”Luuperin pankkina”.¹⁹⁴ Cloubergillä oli sittemmin monipuolista liiketoimintaa etenkin kirjakauppiaina, ja hän sai kauppaneuvoksen arvon. Vuonna 1865 hän perusti Rättijärvelle tulitikkutehtaan. Kun Cloubergit olivat Söderhjelmien sukulaisia, saattoivat Rättijärvellä asuneet Söderhjelminkin puhua omasta tulitikkutehtaasta, etenkin kun se Cloubergilta oli joutunut jonkinlaisen perheyhtymän (*familjebolag*) haltuun. Tehtaasta ja sen tuotteesta on Alma Söderhjelm esittänyt muistelmateoksensa *Min värld*¹⁹⁵ lapsuutta koskevassa osassa eloisan kuvauksen. Tulitikkutehdas ja tulitikut tarjosivat hyvän mahdollisuuden lapsille leikkimiseen. Mutta Alma Söderhjelm joutui myös itse lapsena valmistamaan tulitikkuja, joten hän nimesi elämänsä ensimmäiseksi ammatiksi tulitikkutyöläisen (*tändstickarbeterska*); hän myös kuvasi sattuvasti tulitikkujen valmistusprosessia. Tehtaan tuotteet eivät kuitenkaan olleet kovin hyvässä maineessa. Söderhjelm kertoo tapauksesta, jolloin hänen enonsa oli Punkaharjulle matkatessaan unohtanut ottaa tulitikut mukaan ja joutunut kyytipojalta pyytämään niitä. Tällöin kerta toisensa jälkeen tulensyöttäminen epäonnistui. Suomeksi esitetty kommentti kuului: ”Perkele nämät Luuperin tulitikut”, minkä Söderhjelm käänsi ruotsiksi: ”Djävlar anamma de här cloubergiska tändstickorna”.

Perheyhtymän haltuun joutunutta tulitikkutehdasta ei ilmeisesti kukaan kunnolla johtanut (johtajaksi oli asetettu muuan rullatuoliin sidottu sukulainen), eikä se juuri mitään voittoa tuottanut. Mutta Alma Söderhjelmille siitä jäi kestävä muisto etenkin rikinkatkun muodossa. Hän sanoi pitävänsä tulitikkuihmisiä tutumpina kuin muita. Hän koki myös pettymyksen, kun Ranskassa Ivar Kreuger, kuuluisa ruotsalainen tulitikkumagnaatti, ei saapunutkaan hotelliin, jonne häntä oli odotettu.

Alma Söderhjelm arvelee, että Luuperin tulitikkutehdas oli aikanaan Suomen ainoa.¹⁹⁶ Kuitenkin Porin tulitikkutehdas oli perustettu jo 1851.

Yhteenvetoa: Karjalasta ruotsiksi

Ruotsinkielisten kirjoittajien teokset ja muut kirjalliset tekstit Karjalasta ja Viipurista ovat olennainen osa Karjalaa koskevaa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun kirjallisuutta. Niiden ruotsinkielisten ohella, jotka jo alun perin asuivat Karjalassa (useimmat heistä Viipurin seudulla), ruotsinkielisiä kirjailijoita, taiteilijoita ja tutkijoita tuli Karjalaan erityisesti kolmessa vaiheessa: 1800-luvun lopulla niin sanotun karelianismin aikana, 1900-luvulla sotien välisenä aikana ja sitten vuosina 1939–1944 sotatoimien yhteydessä. Kaikissa kolmessa vaiheessa Karjalaan tuli Suomen ruotsinkielisten ohella kirjailijoita ja/tai taiteilijoita myös Ruotsista. Suomenkielisiin Karjalan kuvaajiin verrattuna ruotsinkielisillä oli enemmän kansainvälisiä kontakteja ja kansainvälistä taustaa: he olivat myös lähtöisin yhteiskunnan ylemmistä kerroksista.

Taustana on ollut toisaalta karelianismi ja fennomania, toisaalta monen kirjailijan kohdalla oma karjalainen ja/tai viipurilainen syntyperä. Karelianismi, fennomania sekä yleisempi kansatieteellinen kiinnostus veivät esimerkiksi Werner Söderhjelmin ja Olof Enckellin syrjäseuduille tutkimaan paikallisten asukkaiden elämää. Varsinkin Enckellin kuvauksissa korostuu olojen vaatimattomuus, köyhyys ja suoranainen primitiivisyys. Toisaalta syrjäseuduilla voitiin kokea sydämellisyyttä ja vieraanvaraisuutta samalla kun voitiin ihastella nuorten naisten kauneutta. Kuten yleensä Karjalan kuvauksissa, myös ruotsinkielisten kirjoittajien kohdalla on eroa sillä, missäpäin Karjalaa on liikuttu, Viipurissa vai Suojärvellä, onko käyty talonpoikien mökeissä vai herrasväen kartanoissa, onko kyse sodan vai rauhan olosuhteista. Etenkin ruotsinmaalaiset kirjoittajat (Ekelöf, Martinson) näkivät Karjalan suorastaan paratiisillisena paikkana, mutta heidän kokemuksensa rajoittuivatkin tavallisesti Terijokeen ja Kivennavan Raivolaan. Muutamat kirjailijat ovat tuoneet korostetusti esille rajaseudun luonteen ja ongelmat.

Suomenkielisiä kansantyyppejä ruotsinkieliset kirjoittajat saattoivat tavata tietysti lähipiiristään, mutta he olivat palkollisia, tilanvuokraajia, pehtoreita, piikoja ja renkejä. Heidän tapansa saattoivat olla primitiivisiä, kuten Emil Zilliacuksen kuvaaman puutarharenki Viimalaisen, mutta näistä ei myöskään puuttunut viehättäväksi koettua originellisuutta ja luonnonläheisyyttä.

Ruotsinkielisillä kirjoittajilla oli oma merkityksensä myös menetyksen kokemuksessa ja sen kuvaamisessa. Menetykset tiivistyivät erityisesti muistoihin kotitaloista ja -kartanoista: Villa Golicke, Hapenensaari, Lavola. Kahden jälkimmäisen osalta kuvattiin nimenomaan tuhoutunutta kotia, ja ne vertautuvat Olavi Paavolaisen kotitalon Vienolan tuhoon.

Ruotsinmaalaisia veti Karjalaan kiinnostus Edith Södergrania ja hänen tuotantaan kohtaan. Södergrania itseään he eivät tavanneet, sen sijaan kylläkin

tämän äidin ja saivat tuntumaa tämän viimeisten vuosien kotiin. Södergran on suorastaan keskeinen yhteinen nimittäjä ruotsalaisille ja suomenruotsalaisille suhteessa Karjalaan. Voi kysyä, olisivatko kaikki ruotsalaiset ylimalkaan tulleet Terijoelle, jollei heillä olisi ollut tietoa Edith Södergranista ja hänen asumisestaan Raivolassa. Södergranin kotipaikan ohella ruotsalaisten kohteena oli myös Collianderien Villa Golicke Terijoella ja Zilliacuksen Hapenensaari Viipurin lähellä.

Merkitystä oli myös suomenruotsalaisten kirjailijoiden kontakteilla Ruotsiin: he kutsuivat ruotsalaisia kollegoitaan Kannakselle. Karjalasta ruotsalaiset runoilijat, Edfelt ja Martinson, saivat myös aiheita runoihinsa. Ruotsista tulleet kirjailijat samoin kuin suomenruotsalaiset seurustelivat tavallisesti juuri samaa kieltä puhuvien kanssa, mutta satunnaisesti esimerkiksi Villa Golickessa he tapasivat myös suomenkielisiä kirjallisuuden ja taiteen edustajia. Sota-aikana armeijassa ollessaan ruotsinkielisillä oli enemmänkin kontakteja suomenkielisten kanssa.

Jossain määrin ruotsinkieliset kirjailijat, ilmeisesti enemmän kuin suomenkieliset kollegansa, kiinnittivät huomiota myös Karjalassa puhuttuihin kieliin. Tito Colliander ja Örnulf Tigerstedt panivat merkille Viipurissa vallinneen suoranaisen kielellisen sekamelskan, Olof Enckell sai kokemusta karjalan kielestä Salmassa ja Suojärvellä liikkuaan ja Gunnar Ekelöf havaitsi erikoisia piirteitä Suomessa puhutussa ruotsissa. Monien kirjoittajien teoksissa leimaa antavana, nimenomaan paikallisväriä antavana piirteenä on suomalaisten sanojen, etenkin suomenkielisten paikannimien runsas käyttö. Eräät, ennen kaikkea Olof Enckell, siteeraavat mielellään suomenkielistä runoutta, etenkin kansanrunoutta ja Eino Leinoa. Karjala oli monille myös nimenomaan *Kalevalan* ja kansanrunon seutua, jollaisena se on esiintynyt myös suomenkielisessä kirjallisuudessa – erityisen laajamuotoisena I. K. Inhan teoksessa *Kalevalan laulumailta* (1911). Kansanrunouden tutkimustulokset eivät kirjoittajia ole mitenkään vaivanneet. Heille on riittänyt se, että Lönnrot ja muut runojen kerääjät olivat löytäneet runot juuri Karjalasta.

Viipurin osuus ruotsinkielisissä teksteissä on kiinnostava. Se rajoittuu lähinnä Viipurissa syntyneiden ja/tai toimineiden muistelmiin (Victor Hoving, Tor Lindblom, Alma Söderhjelm) ja historiallisiin teoksiin (Torsten G. Aminoff, Gabriel Lagus, Örnulf Tigerstedt) sekä Viipurin kohtaloon liittyviin runoihin (Emil Zilliacus). Kun ruotsalaiset ja Suomen ruotsinkieliset olivat hyvinkin tottuneita kaupunkikulttuuriin, heitä kiinnosti kaikki tavalla tai toisella eksootinen, jota löytyi maaseudulta.

Siltä osin kuin kysymyksessä ovat muistelmat ja muistelmankaltaiset tekstit, ruotsinkieliset kirjailijat ovat tuoneet esille useita niin sanottuja muistin paikkoja. Voisi sanoa, että Karjala kokonaisuudessaan – tai ehkä pikemminkin

Karjalankannas – on suurimuotoinen muistin paikka: Karjala mainitaankin usein kokoavana nimenä (esim. Martinsonin ”Laulu Karjalasta”). Tämän laajan muistin paikan sisällä on puolestaan useita pienempiä tai suppeampia muistin paikkoja. Näitä ovat ruotsinkielisille kirjailijoille eräät nimetyt paikkakunnat: Terijoki, Kuokkala, Raivola, Kronstadt (siis varsin suppealta alueelta). Niihin voidaan lukea myös sellaiset kohteet kuten Imatran koski ja Saimaan kanava. Muistin paikkoja ovat myös huvilat ja kartanot: Villa Golicke, Tikkala, Hapensaari, Lavola. Vielä suppeampiin kohteisiin mentäessä kysymykseen tulevat ennen kaikkea Edith Södergraniin liittyvät kohteet: kotitalo ja hauta. Monissa muistelmissa koti esiintyy erityisesti lapsuudenkotina, ”lapsuuden kadotettuna paratiisina”. Muistin paikkojen ohella mukaan tuli monessa tapauksessa myös tietoisuus suvun traditioista ja sitä kautta yleisemmin Karjalan historiasta.

Nimenomaan runouden (Johannes Edfelt, Emil Zilliacus, Harry Martinsonin ”Laulu Karjalasta”) Karjala-kuvauksissa on ollut mukana jo antiikin ajalta tuttu topos, *locus amoenus*, luonnonihana paikka. Usein se on myös paratiisinkaltainen paikka (toisinaan runollakin tai novellilla on nimenä ”Paratiisi” tai ”Paratiisissa”). Monesti tämä paratiisi esiintyy nimenomaan menetettynä paratiisina. Konkreettisenä taustana tällöin on etenkin kotiseudun tai kotitalon menetys sodassa. Monissa teksteissä tässä luonnonihanassa paikassa nähdään myös romanttisen rappion merkkejä.

Viitteet

- 1 Marginaaliviitteessä mainitaan ohimennen Emil Zilliacuksen teos *Karelare*.
- 2 Ks. lähemmin Johannisson 2001, 145–162.
- 3 Havainnollisen kuvan tästä tarjoaa Klinge 1997, 9–99.
- 4 Warburton 1984, 286.
- 5 Willy Kyrklund ei ole julkaistuissa teoksissaan käsitellyt Karjalaa. Kuitenkin vuonna 2002 hän 60 vuoden tauon jälkeen palasi käymään Harlussa, jossa hänestä tehtiin Suomenkin televisiossa esitetty dokumenttiohjelma *Willy – här gick min resa* (tuottaja Ann Victorin).
- 6 Mathilda Wredestä ks. erityisesti Ståhlberg 1949, 18–26, 50–61, 428–433, 449–458. Mainittakoon, että Greta Langenskjöld julkaisi 1921 elämäkerran Paul Nicolaysta.
- 7 A. Söderhjelm 1929, 147–148.
- 8 A. Söderhjelm 1929, 336.
- 9 Ks. esim. Knapas 2015, 159–162, 163–171.
- 10 R. Parland 1947, 110; O. Parland 1991, 256.
- 11 Tawaststjerna 1990, 121–124. Säkkijärvenmatkan elämyksiin kuului mustalaisten näkeminen; he muistivat Tawaststjernan mieleen vuosia myöhemmin hänen nähtyään Helsingissä Straussin *Mustalaisparonin*. Kannaksen mustalaisia (zigenare) on muistellut myös Alma Söderhjelm, 1929, 132–133.
- 12 A. Söderhjelm 1929, 45–48. Gustaf Komppa ei ilmeisesti koskaan oppinut kunnolla ruotsia. Nähtävästi tämän takia hänen valintansa Finska Vetenskaps-Societetenin (Suomen Tiedeseuran) jäseneksi viivästyi, mikä osaltaan johti Suomalaisen Tiedeakatemian perustamiseen, ks. Paaskoski 2008, 39–41.
- 13 Thesleff 1980, 162.
- 14 Hirn 1964, 46. von Haartmania edeltävissä kuvauksissa karjalaiset oli kuitenkin esitetty hyvin vähäpuheisina, ks. Hirn 1964, 36–39.
- 15 Ks. Hirn 1964, 46–48; Knapas 2015, 17–19.
- 16 Falkman 1963, 597.
- 17 Falkmanista ks. lähemmin Sihvo 1973, 222–224.
- 18 Sihvo 1973, 223. Sihvo käyttää Falkmanista ilmausta ”ummikkoruotsalainen” ottamatta huomioon, että tämä oli muuttanut jo lapsuudessaan Suomeen, tullut ylioppilaaksi Helsingissä ja osasi suomea.
- 19 Churbergista ja Westermarckista ks. Sihvo 1973, 211; Sibeliuksesta ks. Tawaststjerna 1989, 249–255, 302–313. Edvard Westermarck vaelteli nuoruudessaan eri puolella Suomea. Uudenmaan saariston ja Ahvenanmaan ohella hän kävi mm. Sotkamossa, Suomussalmella, Kuhmossa ja Paanajärvellä, ks. Westermarck 1927, 44–46. Nämä vaellukset olivat epäilemättä hyödyllistä valmistelua Westermarckin myöhemmille matkoille Afrikassa (vrt. Karjalan ja Kalevalan maisemista Afrikkaan matkustanut Akseli Gallen-Kallela).
- 20 Werner Söderhjelm on kirjoittanut myös mielenkiintoisen kuvauksen Saimaan kanavasta. Se ilmestyi alun perin *Wiborgs Tidning* -lehdessä 1891 ja sen julkaisi uudestaan Alma Söderhjelm muistelmateoksensa *Min värld ”Saima kanal!”* -luvussa, ks. Söderhjelm 1929, 30–34. Saimaan kanavasta on muuten suhteellisen vähän kuvauksia kaunokirjallisuudessa tai muistelmakirjallisuudessa. Merkittävän poikkeuksen muodostavat August Ramsay, joka kuvasi kanavaa teoksessaan *Matkasuuntia Suomessa* (1888), ja Topelius, joka kirjoitti runon ”Saima kanal” ja käsittelee kanavaa teoksessaan *En resa i Finland* (1872–1874, suom. *Matkustus Suomessa*); lisäksi luonnollisesti sanomalehdissä oli kuvauksia, ks. Paaskoski 2002, 87–88, 134, 149. Niinikään Kanavan varrella olleesta huvilasutuksesta on luonnollisesti kuvauksia, ks. Paaskoski 2002, 138–146.
- 21 W. Söderhjelm 1938, 75.
- 22 W. Söderhjelm 1938, 76.
- 23 Rahikainen 2004, 82.
- 24 Ks. myös Haltsonen 1947, 216–217.
- 25 W. Söderhjelm 1938, 76.

- 26** Ahrenbergista ja kansantyyppien kuvauksesta ks. Ripatti 2020.
- 27** Zilliacuksen kuvauksesta ks. Riikonen 2020, 350–351.
- 28** Sparre 1930, 34–36.
- 29** Sparre 1930, 125–126.
- 30** Sparre 1930, 33.
- 31** Enckell 1939, 29.
- 32** Dahl, sit. Sihvo 1983, 134–135. Kyyrölän saviteollisuudesta ks. myös Paavolainen 1940, Muolaa, numeroimattomat sivut. Nimeltä mainitsematta Kyyrölä on esillä Ralf Parlandin novellissa ”I paradiset”, R. Parland 1957, 87–94.
- 33** Dahl 1963, 7.
- 34** Ks. esim. Thesleff 1977, 17–18.
- 35** Thesleff 1980, 23.
- 36** Nostalgia-sanan lääketieteellisestä alkuperästä ks. Johannisson 2001, 15–28.
- 37** Stenros (2003) on nostalgiaa tutkiessaan viitannut meksikolaisen arkkitehdin Luis Barragánin, suomalaisen Alvar Aallon ja ranskalaisen filosofin Gaston Bachelardin näkemyksiin. Puutarhoihin, ainakin romantiikan puutarhoihin, on läheisesti liittynyt melankolia, jolle puolestaan menneisyyden muistot ovat välttämättömiä, ks. Lihatšov 1994, 252–254, 273.
- 38** Johannisson 2001, 32.
- 39** Lähteenmäki 2009, 337–338.
- 40** Villa Golicke koostui oikeastaan kolmen huvilan kokonaisuudesta. Villa Golicken vaiheista sodan jälkeen ks. Donner 2007, 275.
- 41** Lammassaari & Arseni 1991, 6–16.
- 42** Colliander 1973, 84.
- 43** Colliander 1973a, 81–88 ja passim; ks. myös Paaskoski 2002, 101.
- 44** Colliander 1973b, 140–141.
- 45** Vanhan humanismin edustajana Philipp Krämerillä oli vaikeuksia toimessaan Saksalaisen koulun (Deutsche Schule) rehtorina 1930- ja 1940-luvulla, ks. Fabergé 1990, 126–128, 154–155.
- 46** Salmenhaara 1996, 165. Pingoudista ks. myös Salmenhaara 1988. Olemattomassa suhteessaan suomalaiskansalliseen perintöön Pingoud muistuttaa toista viipurinsaksalaista säveltäjää Ernst Mielckiiä, joka tosin loppuvaiheessaan sävelsi (äitinsä kehotuksesta) Suomalaisen sarjan ja suunnitteli *Kalevala*-aiheista teosta.
- 47** Vasili Sesemannista Tikkalassa ks. O. Parland 1991, 189–195; Sesemannin elämästä ja ajattelusta ks. O. Parland 1991, 60–102.
- 48** Salmenhaara 1996, 166.
- 49** Salmenhaara 1996, 167; O. Parland 1991, 184–185. Tikkan kartano oli oikeastaan eräänlainen rakennusten rykelmä, jossa kartanon ohella oli huviloita, ks. O. Parland 1991, 181–186.
- 50** Salmenhaara 1988, 57–63.
- 51** Edfeltistä Kannaksella ja hänen suhteestaan Tuuli Reijoseen ks. Lagerroth 1993, 192–197 ja passim.
- 52** Reijonen 1968, 56–57.
- 53** Reijonen 1968, 54.
- 54** Reijonen 1968, 54–55.
- 55** Tito Colliander, sit. Sihvo 1983, 329–331.
- 56** Reijonen 1968, 54; vrt. Diktonius 1995, 213–216. *Suomen Kuvalehdessä* v. 1941 julkaistu artikkeli.
- 57** T. Colliander 1972, 149–201.
- 58** Colliander 1972, 172–173.
- 59** T. Colliander 1973, 52–56. Lähellä 1973, 116–128, 227–229, sisältää myös kuvauksen Collianderin oleskelusta Travemünden Dichterhausissa: hän on kirjoittanut aiheesta myös kirjan *Glimtar från Tyskland* (1934).
- 60** Reijonen 1968, 68–69. Pekka Häkli tunnetaan erityisesti Arvid Järnefeltiä koskevasta teoksestaan.
- 61** Riikonen 2020, 346–347.
- 62** Lisäyksenä Emil Zilliacusta käsittelevään artikkeliini (Riikonen 2020) mainitsen, että Attilio Tamaron englannin opettajana Triestessä oli ollut James Joyce ja vastaavasti Joyce sai virikkeitä Tamarolta, ks. McCourt 2000, 99–101.
- 63** Emil Zilliacuksen Viipuri-aiheisista runoista ks. Riikonen 2020, 355–357.
- 64** Thesleff 1980, 198–207.
- 65** Thesleff 1980, 234–236; Wahrenin runoja ei ole vuonna 1977 ilmestyneessä alku-kielisessä teoksessa *Jag föddes till ett*

- ljuvligt liv*, ne on liitetty suomennokseen mukaan toisesta yhteydestä.
- 66** Vanhemmasta huvilakautta ja -asutusta koskevasta kirjallisuudesta mainittakoon vain Paloposki 1936, 7–143; uudemmassa kirjallisuudesta esim. Jaatinen 1997.
- 67** O. Parland 1991, 255.
- 68** O. Parland 1991, 254–257.
- 69** Donner 2007, 277–278 on siteerannut ”Villa Golicke” -runon ja Diktoniuksen oman analyysin siitä.
- 70** Donner 2007, 279.
- 71** Pirilä 2004, 51 on lapsen näkökulmasta kuvannut Rajajoen siltaa: ”Bolshevikien puolella seisoi iso musta veturi, jonka kuonossa oli punainen tähti ja silloin tuntui kammottavalta”.
- 72** Alopaeus 1983, 299.
- 73** Pirilä 2004, 13–14. Pirilän pienessä, mutta omalla tavallaan viehättävässä muistelmateoksessa on myös kiinnostava kuvaus säveltäjä Toivo Kuulan ampumisesta Viipurissa; Kuula oli Pirilän kertoman mukaan ensin lyönyt puukolla kertojan isää, kun riitaa oli tullut ruotsin kielen käytöstä; Pirilä 2004, 94–95. Isää ei Pirilä mainitse nimeltä; kyseessä oli jääkärivänrikki (sittemmin jääkärieverstiluutnantti) Mauritz Nylund.
- 74** Ks. *Barndomshemmet* 1948, 133–152 (Greta Langenskjöldin muistelma ”Hemmet i gränsländet”) ja 167–184 (Hjalmar Dahlin muistelma ”En barndomsvärld i östra Finland”).
- 75** Tito Collianderin kuvaus Penatystä sisältyy hänen teokseensa *Ilja Repin, en konstnär från Ukraina* (1942; Lauri Kemiläisen suomennos *Ilja Repin, ukrainalainen taiteilija*, 1944). Ks. myös Colliander 1963, 519–528.
- 76** Lähteenmäki 2009, 339–340.
- 77** Stenström 1994, 188. Stenström on siteerannut Ralf Parlandin artikkelia ”Erik Lindgren och svartalferna” (*Svenska Dagbladet* 27.5.1962).
- 78** Diktonius 1995, 215. Agnes von Krusenstjernan toteutumattomaksi jääneestä vierailusta on maininnut myös Reijonen 1968, 44. Kansantaloustieteilijä ja yhteiskunnallinen keskustelija Leif Björk (1907–2000) oli vuosina 1929–1935 naimisissa kirjailija Karin Boyen (1900–1941) kanssa.
- 79** Hagar Olsson kirjoitti Agnes von Krusenstjernasta laajahkon esseen jo 1937, joka ilmestyi *BLM:ssä* (*Bonniers Litterära Magasin*) ja suomennoksesta Olssonin esseekokoelmassa *Hurskaat herjaajat* vuonna 1946. Esseen syntyvaiheista ks. myös Holmström 1993, 276–278.
- 80** Ewertsistä ks. Reijonen 1968, 47.
- 81** Rahikainen 2014, 278–279.
- 82** Ekelöf tutustui Högsårassa tukholmalaiseen Strindbergin perheeseen, joka oli sukua kirjailija August Strindbergille. Perhe vietti Högsårassa kesiään. Perheen isä Sven Strindberg oli perustanut Helsinkiin Strindbergin taidegallerian, jonka hän sittemmin myi Arvid Lydeckenille, nimellä Arvily tunnetulle lastenkirjailijalle. Taidegallerian tiloissa Pohjois-Esplanadilla toimii nykyään Strindbergin kahvila ja ravintola; Ekelöfistä Högsårassa ks. Sommar 1989, 151–154, 166–167; Puranen 2004, 184–185.
- 83** Ekelöf 1971, 132.
- 84** Ks. Hirn 1921; ks. myös Klinge 2009, 376–382.
- 85** R. Parland 1947, 114.
- 86** Myös Högsårassa oleskellessaan Ekelöf oli pannut merkille paikallisen ruotsin kielen, jota hän piti ”melkein vangitsevana”, Puranen 2004, 185.
- 87** Sommar 1989, 196–198.
- 88** Sommar 1989, 198.
- 89** *Hård höst* 1943, 73 (Ekelöfin essee). Södergranin merkityksestä Ekelöfille ks. Lillqvist 2001, 406–465.
- 90** Ks. erityisesti Sommar 1989, 586–587.
- 91** Ekelöf 1960, 10. Södergranin runon sanan nyckfullt Ekelöf on muuttanut sanaksi flyktigt.
- 92** Ekelöf 1960, 58.
- 93** Lagerroth 1993, 190–191; ks. myös Colliander 1934, 18.
- 94** Lagerroth 1993, 191.

- 95** *Hård höst* 1943, 83–85 (Edfeltin essee). Ks. myös suomennettu jakso Knapas 2015, 183–184.
- 96** *Hård höst* 1943, 87 (Edfeltin essee).
- 97** Toistaiseksi ei ole pystytty identifioimaan nuorta runoilijaa ja hänen novelliaan.
- 98** *Hård höst* 1943, 88 (Edfeltin essee).
- 99** *Hård höst* 1943, 89 (Edfeltin essee).
- 100** Edfeltin yhteyksistä Suomeen ks. Lagerroth 1993, 210–215.
- 101** Edfeltin runosta ks. myös Sihvo 1974, 385; Knapas 2015, 184.
- 102** Sihvo 1974, 383–384.
- 103** Edfeltin runosta ”Sommarskalden” ja esseestä ”Mina rum” ks. Lagerroth 1993, 212, 214–215.
- 104** Ks. Kivimaa 1977, 215–216.
- 105** Martinsonin mahdollisesti tuntemasta suomalaisesta tutkimus- ja muistelmakirjallisuudesta ks. Wrede 1965, 368–370; Sihvo 1973b, 284–285.
- 106** Stenström 1994, 186; Wrede 1965, 147–148, 260–266. Södergranin merkityksestä Martinsonille ks. myös Lillqvist 2001, 466–495.
- 107** Wrede 1965, 261.
- 108** Martinson 1956, 165.
- 109** Martinson 1974, 165 (suom. Aila Meriluoto).
- 110** Martinson 1956, 167–168; Martinson 1974, 167–168.
- 111** Wrede 1965, 263–264. Martinsonin teoksen *Verklighet till döds* kolmas osasto on eräänlainen fiktiivinen sotareportaasi, joka perustuu Martinsonin omiin kokemuksiin.
- 112** Wrede 1985, 38. ”Laulusta Karjalasta” ks. myös Sihvo 1973b.
- 113** Sihvo 1973b, 284.
- 114** Martinson 1978, 68.
- 115** Stenström 1994, 187–188.
- 116** Stenström 1994, 186–193.
- 117** Tukholman Kuninkaallinen ooppera esitti *Aniaran* vierailunäytöksenä Suomessa 1964, mutta ooppera ei saanut mitenkään ihailevaa vastaanottoa, ks. Lampila 1997, 591–592.
- 118** Ottaen huomioon Olof Enckellin laajan Karjalaa koskevan tuotannon on erikoista, että Sihvon antologiassa hänet on kokonaan sivuutettu. Laajan 24-osaisen antologian *Suomen sana* osassa 4 (1963) Enckell on huomioitu suhteellisen laajasti, 14 sivulla, mutta valikoima on erikoinen: ”Halmstacken”-novellin suomennos ”Olkisuova” ja jakso Diktonius-tutkimuksesta. ”Halmstackenissa” ei ole mitään paikannimiä.
- 119** E. Enckell 2015, 13–27.
- 120** Stenius 1961, 7.
- 121** E. Enckell 2015, 339.
- 122** Koskenniemi 1943, 217. Samoja Enckellin sanoja siteerasi Lauri Viljanen teoksesta pari viikkoa ennen talvisodan syttymistä *Helsingin Sanomiin* (13.11.1939) kirjoittamassaan erittäin positiivisessa arvostelussa.
- 123** Koskenniemi 1943, 219.
- 124** Enckell 1939b, 98.
- 125** Ks. esim. Enckell 1939b, 104.
- 126** Enckell 1939b, 248.
- 127** Enckell 1939b, 152.
- 128** Mukana on myös jonkin verran saksaa ja latinaa.
- 129** Enckell 1939a, 54; Enckell 1939b, 55. Alkukielisessä teoksessa sitaatti on kursivoitu, suomennoksessa ei.
- 130** Enckell 1939a, 54–55; Enckell 1939b, 56. Kyseessä on Salmin ja Suojärven suunnalla puhuttu karjala. Kiitän prof. Riho Grünthalia kielen identifioinnista.
- 131** Toivo Talven etsauksia on käytetty Martti Haavion teoksen *Viimeiset runonlaulajat* (1943) kuvituksena. Talven grafiikkaa menetetyistä Karjalasta on ollut näytteillä Oulun pääkirjastossa syys-lokakuussa 2018. Kuvia hänen töistään on myös Sihvon antologiassa.
- 132** Enckell 1941, 5.
- 133** Koskenniemi 1943, 218.
- 134** Näistä teksteistä ks. lähemmin E. Enckell 2015, 191–204.
- 135** Enckell 1941, 32.
- 136** Enckell 1941, 98.
- 137** Enckell 1941, 19–20.
- 138** Enckell 1941, 43–44, 50.
- 139** Koskenniemi 1943, 219.
- 140** Enckell 1943, 20.
- 141** Enckell 1943, 123–124.

- 142** Enckell 1943, 43–45.
- 143** Enckell 1943, 43.
- 144** Paavolainen 1946, 487 (päiväkirjamerkintä 22.12.1942). Viestistä erämaasta ja sen herättämästä keskustelusta ks. lähemmin E. Enckell 2015, 326–331; myös E. Enckell siteeraa Paavolaisen mainintaa kirjasta. Ks. myös Knapas 2015, 192–194.
- 145** Huldénin runo oli Enckellin läksiäistilaisuudessa julkaistu kolmisivuisena, A4-kokoisena monisteena; moniste tämän kirjoittajan hallussa.
- 146** Ks. lähemmin Sihvo 1973, 222–223.
- 147** Ks. Riikonen 2020, 354–355.
- 148** Ks. O. Parland 1991, 174–176.
- 149** Ks. Holmström 1993, 305–326.
- 150** *Synkässä yksinpuhelussa* Paavolainen mainitsee useaan kertaan Erik Blombergin, jonka kanssa hän valmisteli Bengtskärin taistelua koskevaa elokuvaa.
- 151** Paavolainen on kirjoittanut Sven Grönvallin sukunimen muodossa Grönwall.
- 152** Ohimennen Paavolainen mainitsee myös Håkan Mörnen (Paavolainen 1946, 305) ja enemmän tai vähemmän huvittuneeseen sävyyn Örnulf Tigerstedtin (Paavolainen 1946, 147, 306).
- 153** Paavolainen 1946, 458. Aikaisemmin, 1920-luvulla, Paavolainen oli jäänyt varsin välinpitämättömäksi uutta ruotsinkielistä runoutta kohtaan, mihin erityisesti Elmer Diktonius kiinnitti huomiota *Nykyaikaa etsimässä* -teoksesta kirjoittamassaan arvostelussa, ks. Diktonius 1995, 129–130. Arvostelun, joka ilmestyi *Suomen Sosialidemokraatissa* 9.6.1929, otsikkona oli ”Salonkimodernismia”. Hagar Olssonin Paavolainen kuitenkin arvosti, kuten *Nykyaikaa etsimässä* -teoksesta ilmenee.
- 154** Paavolainen 1946, 407.
- 155** Haavio 1969, 213.
- 156** Paavolainen 1946, 250–252. Kokonaan toinen asia on, mitä kaikkea Paavolainen oli kuvaukseen pannut omasta takaa. ”Syvärin kirkolliskokouksesta” ks. myös Haavio 1969, 215–216.
- 157** Ks. Paavolainen 1946, 340–342, 347.
- 158** Haavio 1969, 11–112.
- 159** Paavolainen 1946, 296 (päiväkirjamerkintä 1.1.1942).
- 160** *Hård höst* 1943, 166 (Arvid Mörnen artikkeli).
- 161** *Hård höst* 1943, 116–117 (Eyvind Johnsonin artikkeli).
- 162** *Hård höst* -teoksesta ks. myös Holmström 1993, 343–344.
- 163** Alopaeus 1972, 171–178.
- 164** Holmström 1993, 305.
- 165** Varhaisista Viipurista koskevista historiateoksista ks. Knapas 2016, 224–226.
- 166** Hertzberg 2020; Björkenheimista ja Björlingistä Hertzberg 2020, 369. Björling kuuluu myös Viipurista kirjoittaneisiin runoilijoihin.
- 167** Kuva miekan ja (venäläisten) käyrämiekan vastakohtaisuudesta kuului ajan retoriikan konventioihin. – Aminoffin Karjalaa koskevaa kirjoittelua on myös *Hufvudstadsbladetissa* julkaistu artikkeli viipurilaisista ja Viipurilaisesta osakunnasta Turun akatemiassa ja Helsingin yliopistossa. Artikkelin on lyhennettynä *Suomen sana* 1:ssä.
- 168** Knapas 2015, 195.
- 169** Waltä 1993, 82, 135, 178, 250; Aminoffin teoksesta ks. myös Knapas 2015, 195–196.
- 170** Aminoff 1943, 465.
- 171** Ks. Knapas 2015, 195–196.
- 172** Aminoff 1943, 6.
- 173** Aminoff 1943, 274–278.
- 174** Aminoff 1943, 286–298.
- 175** Aminoff 1943, 320–321.
- 176** Aminoff 1943, 415. Ruotsiksi Aunuksen-retkeä kuvasi Gunnar von Herten muistelmateoksessaan *Den karelska expeditionen* (1920).
- 177** Aminoff 1943, 427–428.
- 178** Ks. lähemmin Waltä 1993. Tigerstedt kuului Itsenäisyyden Liiton johtokuntaan. Liitto julkaisi talvisodan päätyttyä kuvateoksen *105 taistelun päivää. Suomen ja Neuvostoliiton sota talvella 1939–40*. Tigerstedt oli teoksen toimituskunnan jäsen.

- 179** Hackmanin liiketoiminnasta on 1990 ilmestynyt Matti Nukarin kirjoittama historiikki, mutta siinä ei sanallakaan viitata Tigerstedtin teokseen. Aarni Krohn on *Viipuri*-antologiassaan siteerannut otteita Tigerstedtiltä ja *Suomen sanan* osassa 21 on mukana Imatran kuvaus. *Viipurin kaupungin historia IV:1*, jonka Erkki Kuujo on uudistanut J. W. Ruuthin pohjalta, on Tigerstedt asianmukaisesti huomioitu; osassa IV:2, Sven Hirnin artikkelissa, on yksi viittaus Tigerstedtiin. Samassa osassa olevassa Matti Lakion Viipurin talouselämää koskevassa osassa ei Tigerstedtiin lainkaan viitata. Muutenkin *Kauppahuone Hackman* näyttää jääneen unohduksiin. Yksi harvoista, joka on korostanut sen arvoa, on Rainer Knapas, joka on kutsunut sitä klassikkoteokseksi; teoksella on hänen mukaansa huomattavia kirjallisia ansioita samalla kun se perustuu laajasti säilyneisiin perheen ja yrityksen arkistolähteisiin; Knapas 2016, 229.
- 180** Waltå 1993, 88.
- 181** Suomennos eroaa alkutekstistä otsikoinniltaan: suomennoksessa puhutaan kauppiassuvusta, alkukielisessä tekstissä on patriciersläkt; Hackmanin suku aateloitiin vuonna 1874; aateloinnista ja aatelisvaakunasta ks. Tigerstedt 1952, 536–537.
- 182** Tigerstedt 1940, 318–321.
- 183** Tigerstedt 1940, 320.
- 184** Tigerstedt 1940, 504–517.
- 185** Tigerstedt 1940, 157.
- 186** Tigerstedt 1940, 55.
- 187** Tigerstedt 1952, 235–237. Grönköpingistä puhui alunperin vuonna 1897 kirjailija-taiteilija Albert Engström. Maisteri Ludvig Hagwald on yksi pilalehti *Grönköpings Veckobladin* henkilöhaamoista. Tigerstedtin mainitsema transpiranto oli esperanton parodinen muunnelmä. Transpirantoksi käännettyjä tunnettuja ruotsalaisia runoja ja lauluja ilmestyi juuri *Grönköpings Veckobladissa*. – Ks. myös Alma Söderhjelm in kuvaus äitinsä kielitaidosta: ”Hän puhui ruotsia ja saksaa sekä selviytyi auttavasti venäjällä ja sillä mitä kutsuimme ”kyökkisuomeksi” [köksfinska], ts. sellaisella suomella, jota puhuttiin Viipurissa”; A. Söderhjelm 1929, 122.
- 188** Tigerstedt 1940, 362–363. Esille tulee tällöin Tigerstedtille tyypillinen aristokraattinen ote, ks. Waltå 1993, 258–259.
- 189** Tigerstedt 1940, 127; keisari Paavalista ks. myös Tigerstedt 1940, 131–133.
- 190** Tigerstedt 1952, 104.
- 191** *Suomen sanan* osaan 21 (1966) on Tigerstedtiltä otettu nimenomaan matkailua koskeva jakso *Kauppahuone Hackmanista*.
- 192** Tigerstedt 1952, 450 on muistuttanut myös Aleksanteri Rahkosen saksaksi kirjoittamasta matkaoppaasta *Der Wuoksi und dessen Wasserfall Imatra* (1874). Imatrankoskesta matkailunähtävyytenä ks. S. Hirn 1958; S. Hirn 1978.
- 193** Tigerstedt 1952, 451. Gondolista ks. myös Hirn 1964, 200–210; Hirn 1979, 70–74.
- 194** Ks. Tigerstedt 1952, 222.
- 195** Söderhjelm 1929, 25–29.
- 196** Söderhjelm 1929, 25.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

- Alopaeus, Marianne (1972).** Rajankäyntiä. Suomentaneet Elvi Sinervo ja Marianne Alopaeus. Jyväskylä: K. J. Gummerus. (Ruotsinkielinen alkuteos *Betraktelser kring en gräns*, 1971).
- Alopaeus, Marianne (1983).** *Drabbad av Sverige*. Helsingfors: Söderström & C:O Förlags Ab.
- Aminoff, Torsten G. (1943).** *Karjala lännen etuvartiona. 700-vuotinen taistelu Karjalasta.* Ruotsinkielisestä käsikirjoituksesta suomentanut Antero Manninen. Helsinki: Otava. (Ruotsinkielinen alkuteos *Mellan svärdet och kroksabeln*, 1942).
- Barndomshemmet (1948).* *Barndomshemmet i våra minnen.* Nitton finlandssvenskar berättar om sin barndom. Under redaktion av Gunnar Mårtenson. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Colliander, Tito (1934).** *Glimtar från Tyskland. Några anmärkningar.* Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag.
- Colliander, Tito (1963).** Ilja Repin Suomessa. Suomentanut Lauri Kemiläinen. Suomen sana 3, toimittanut Yrjö A. Jäntti. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 519–528.
- Colliander, Tito (1972).** Kohtaaminen. Suomentanut Kyllikki Härkäpää. Helsinki: Weilin & Göös. (Ruotsinkielinen alkuteos *Vaka*, 1969).
- Colliander, Tito (1973a).** *Lapsuuteni huvilat.* Suomentanut Kyllikki Härkäpää. 2.painos. Helsinki: Weilin & Göös. (Ruotsinkielinen alkuteos *Bevarat*).
- Colliander, Tito (1973b).** *Lähellä.* Suomentanut Kyllikki Härkäpää. Helsinki: Weilin & Göös. (Ruotsinkielinen alkuteos *Nära*, 1971).
- Dahl, Hjalmar (1963).** *Lapsuuteni maailma Itä-Suomessa.* Suomentanut Antti Nuuttila. Suomen Sana 4. Toimittanut Yrjö A. Jäntti. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 6–12. (Alun perin ilmestynyt teoksessa *Barndomshemmet i våra minnen*, 1948).
- Diktonius, Elmer (1995).** Kirjeitä ja katkelmia. Toimittaneet Jörn Donner ja Marit Lindqvist. Helsinki: Otava.
- Donner, Jörn (2007).** *Diktonius. Elämä.* Käsikirjoituksesta suomentanut Raija Mattila. Runojen suomennokset Viljo Kajava ja Arvo Turtiainen. 2. painos. Helsinki: Otava.
- Ekelöf, Gunnar (1960).** *En Mölna-elegi.* Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Ekelöf, Gunnar (1971).** *En självbiografi. Efterlämnade brev och anteckningar. I urval, redigering och med inledning av Ingrid Ekelöf.* Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Enckell, Emelie (2015).** *Olof Enckells liv i centrum av en kulturepok.* Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Enckell, Olof (1939a).** *Vakt i öster. Vandringar i Gränskarelen.* Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag.
- Enckell, Olof (1939b).** *Rajan vartio. Jalkamatkoja Raja-Karjalassa.* Ruotsinkielisestä käsikirjoituksesta suomentaneet Sakari Jotuni ja Irja Harmas. Helsinki: Otava. (Ruotsinkielinen alkuteos *Vakt i Öster. Vandringar i Gränskarelen*, 1939).
- Enckell, Olof (1941).** *Talonpoika ja soturi. Jälkikirjoitus teokseen "Rajan vartio".* Suomentanut Toini Havu. Helsinki: Otava. (Ruotsinkielinen alkuteos *Krigaren och bonden*, 1940).
- Enckell, Olof (1943).** *Viesti erämaasta.* Suomentanut Lauri Kemiläinen. Helsinki: Otava. (Ruotsinkielinen alkuteos *Rapport från ödemarken*, 1942).
- Fabergé, Oleg A. (1990).** *Muistikuvia.* Suomentanut Pirkko Talvio-Jaatinen. Helsinki: Tammi.
- Falkman, Severin (1963).** *Siitolan kestkievearissa.* Suomentanut Betty Löfgren. Suomen sana 4. Toimittanut Yrjö A. Jäntti. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö. (Alkuteksti teoksessa *Itä-Suomessa*, 1885), 597–600.

- Haavio, Martti (1969).** Me marssimme Aunuksen teitä. Päiväkirja sodan vuosilta 1941–1942. Porvoo–Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Haltsonen, Sulo (1947).** Theodor Schvindt. Kansatieteilijä ja kotiseuduntutkija. Väitöskirja. Helsinki.
- Hertzberg, Fredrik (2020).** ”Gunnar Björling Viipurissa”. Kääntänyt Svante Thilman ja Anu Koskivirta. Runokäännös Anu Koskivirta. Teoksessa Monumenteista tanssiaskeliin, toim. Anna Ripatti & Nappu Koivisto. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 22. Helsinki: VSKS, 368–371.
- Hirn, Sven (1954).** Karelen i finlandssvensk litteratur från viborgska smällen till Tranans skri. Lisensiaatintutkimus. Helsingin yliopisto.
- Hirn, Sven (1958).** Imatra som naturesevårdhet till och med 1870. En reselitterär undersökning med lokalhistorisk begränsning. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 102. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica.
- Hirn, Sven (1964).** Rajatapauksia. Vanhan Viipurin ja Karjalan kulttuurimuistoja. Suomentanut Kyllikki Härkäpää. Helsinki: Otava.
- Hirn, Sven (1978).** Imatran tarina. Matkailuhistoriamme valtävylältä. Kanta-Imatra seuran julkaisu No 3. Imatra: Kanta-Imatra seura.
- Hirn, Yrjö (1921).** Episodeja. Muutamia lukuja seitsemäntoistasataluvun elämästä ja kirjallisuudesta. Suomentanut L. Onerva. Helsinki: Otava.
- Holmström, Roger (1993).** Hagar Olsson och den öppna horisonten. Liv och diktning 1920–1945. Hangö: Schildts.
- Hård höst (1943). Hård höst. Debatt och värdering. Redaktion: Olof Lagercrantz, Eric Olsoni, Olavi Paavolainen, J.O. Tallqvist, Lauri Viljanen. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Jaatinen, Stig (1997).** Elysium Wiburgense. Villabebyggelsen och villakulturen kring Viborg = Viipurin tienoon huvila-asutus ja huvilakulttuuri. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 151. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Johannisson, Karin (2001).** Nostalgia. En känslas historia. Bonnier essä. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Kivimaa, Arvi (1977).** Ystäviä. Toinen sarja kasvoja valonhämystä. Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti (1997).** Kaukana ja kotona. Suomentanut Marketta Klinge. Helsingfors: Schildts.
- Klinge, Matti (2009).** Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815. Helsinki: Otava.
- Knapas, Rainer (2015).** Karjalan kunnaila. Matkoja kulttuuriin ja historiaan. Käsikirjoituksesta suomentanut Arto Häilä. Helsinki: Schildts & Söderströms.
- Knapas, Rainer (2016).** ”Viipurin kulttuurielämä Vanhan Suomen aikana: historiankirjoitusta ja tutkimusideoita”. Teoksessa Muuttuvien tulkintojen Viipuri, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen ja Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 224–242.
- Krohn, Aarni (toim. 2009).** Viipuri. Kirjailijan, muistelijan ja historioitsijan kaupunki. Helsinki: SKS.
- Koskenniemi, V. A. (1943).** Eräs Karjala-trilogia. Valvoja 21, 217–220.
- Lagerroth, Ulla-Britta (1993).** Johannes Edfelt. En författarskapsbiografi. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Lammasaari, Taina & Pappismunkki Arseni (1991).** Ina Colliander. Puun kosketus. Helsinki: Otava.
- Lampila, Hannu-Ilari (1997).** Suomalainen ooppera. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Lihatšev, Dmitri (1994).** ”Puutarhoista ja puistoista”. Teoksessa Johdatus nauruun. Reunamerkitöjä venäläisyydestä. Suomentanut Erkki Peuranen. Pietari-säätiön julkaisuja 1. s.l. Pietari-säätiö, 227–285.
- Lillqvist, Holger (2001).** Avgrund och paradis. Studier i den estetiska idealismens litterära tradition med särskild hänsyn till Edith Södergran. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 627. Helsingfors: SLS.

- Lähteenmäki, Maria (2009).** Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944. Historiallisia Tutkimuksia 243. Helsinki: SKS.
- Martinson, Harry (1956).** Aniara. En revy om människan i tid och rum. Stockholm: Bonniers.
- Martinson, Harry (1974).** Aniara. Katsaus ihmiseen ajassa ja tilassa. Suomentanut Aila Meriluoto. Porvoo-Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Martinson, Harry (1978).** Längs ekots stigar. Ett urval efterlämnade dikter. Stockholm: Bonniers.
- McCourt, John (2000).** The Years of Bloom. James Joyce in Trieste 1904–1920. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Paaskoski, Jyrki (2002).** Viipuriin ja maailmalle. Saimaan kanavan historia. Helsinki: Otava.
- Paaskoski, Jyrki (2008).** Oppineiden yhteisö. Suomalainen Tiedeakatemia 1908–2008. Helsinki: Otava.
- Paavolainen, Olavi (toim. 1940).** Karjala muistojen maa. Karjalan liiton muistojulkaisu. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Paavolainen, Olavi (1946).** Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944. I osa. Porvoo-Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Paloposki, Antti (1936).** Rajalla on rauhallista. Helsinki: Otava.
- Parland, Oscar (1991).** Tieto ja eläytyminen. Esseitä ja muistelmia. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Parland, Ralf (1947).** Himlens stenar. Noveller. Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag.
- Parland, Ralf (1957).** Hem till sitt hav. Karelska noveller om mycket vatten. Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag.
- Pirilä, Pia Barbara (2004).** Hospodi sanoi Terijoen täti. Suomentanut Tuovi Paju. Helsinki: Terijoki-Seura. (Ruotsinkielinen alkuteos Hospodi, 1975).
- Puranen, Clara Henriksdotter (2004).** Högsåra. Kääntänyt Juha Ruusuvuori. Turku: Högsåra byalag r.f.
- Rahikainen, Agneta (2014).** Kampen om Edith. Biografi och myt om Edith Södergran. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Reijonen, Tuuli (1968).** Kannaksen mosaiikkimaailma. Helsinki: Otava.
- Riikonen, H. K. (2020).** "Emil Zilliacus, Viipuri ja Hapenensaari". Teoksessa Monumenteista tanssiaskeliin, toim. Anna Ripatti ja Nuppu Koivisto. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 23. Helsinki: VSKS, 337–367.
- Ripatti, Anna (2020).** "Jac. Ahrenberg ja rajamaan kansa". Teoksessa Monumenteista tanssiaskeliin, toim. Anna Ripatti ja Nuppu Koivisto. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 22. Helsinki: VSKS, 334–336.
- Salmenhaara, Erkki (1996).** Uuden musiikin kynnyksellä 1907–1958. Suomen musiikin historia 2. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Salmenhaara, Erkki (1988).** Ernst Pingoud – kosmopoliitti Suomen musiikkielämässä. Synteesi (1988:1), 32–65.
- Sihvo, Hannes (1973).** Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 314. Helsinki: SKS.
- Sihvo, Hannes (1973b).** Harry Martinsonin "Laulu Karjalasta". Kalevalaseuran vuosikirja 53. Werner Söderström Osakeyhtiö, 282–288.
- Sihvo, Hannes (1974).** "Johannes Edfeltin Kannaksen romantiikka". Teoksessa Matti Kuusen juhlakirja Sampo ei sanoja puutu. Kalevalaseuran vuosikirja 54. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, 380–386.
- Sihvo, Hannes (toim. 1983).** Karjala 5: Laulun ja sanan maa. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto.
- Sommar, Carl Olov (1989).** Gunnar Ekelöf. En biografi. Stockholm: Bonniers.
- Sparre, Louis (1930).** Bland Kalevalafolkets ättlingar. Anteckningar från en vandring i Fjärrkarelen 1892. Borgå: Werner Söderström Osakeyhtiö.

- Stenros, Anne (2003).** "Talo ja puutarha. Nostalgian symboli". Synteesi (2003:1). Helsinki: Suomen Semiotiikan Seura ry, 62–69.
- Stenius, Göran (1961).** "Inledning". Teoksessa De klagande vindarnas ö. Romantisk resa till Irland, kirj. Olof Enckell. Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag, 7–12.
- Stenström, Johan (1994).** Aniara. Från versepos till opera. Malmö: Corona.
- Ståhlberg, Ester (1949).** Mathilda Wreden testamentti. Porvoo-Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Söderhjelm, Alma (1929).** Min värld. Första delen. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Söderhjelm, Werner (1938).** Keruuretkellä Raudussa ja Valkjärvellä 1879. Kotiseutu (1938:2). [Tekstin julkaissut S.H. = Sulo Haltsonen].
- Tawaststjerna, Erik (1989).** Jean Sibelius. Tekijän kanssa yhteistyössä suomentanut Tuomas Anhava. I. 2. uudistettu painos. Helsinki: Otava.
- Tawaststjerna, Erik (1990).** Voces intimae. Muistikuvia lapsuudesta. Toimittanut Gitta Henning. Osan luvuista suomentanut Marja Itkonen-Kaila. Helsinki: Otava.
- Thesleff, Marianne (1980).** Ihana elämä. Suomentanut Caius Kajanti. Helsinki: Kirjayhtymä. (Ruotsinkielinen alkuteos Jag föddes till ett ljuvligt liv, 1977).
- Tigerstedt, Örnulf (1940).** Kauppahuone Hackman. Erään vanhan Wiipurin kauppiassuvun vaiheet 1790–1879. Ensimmäinen osa. Suomentanut Emerik Olsoni. Helsinki: Otava.
- Tigerstedt, Örnulf (1952).** Kauppahuone Hackman. Erään vanhan Wiipurin kauppiassuvun vaiheet 1790-1879. Toinen osa. Suomentanut Emerik Olsoni. Helsinki: Otava.
- Waltå, Göran O:son (1993).** Poet under Black Banners. The Case of Örnulf Tigerstedt and Extreme Right-Wing Swedish Literature in Finland 1918–1944. Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet nr 31. Uppsala.
- Warburton, Thomas (1984).** Åttio år finlandssvensk litteratur. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Westermarck, Edvard (1927).** Minnen ur mitt liv. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Wrede, Johan (1965).** Sången om Aniara. Studier i Harry Martinsons tankevärld. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 410. Helsingfors: SLS.
- Wrede, Johan (1985).** "Visionen i Aniara". Harry Martinsons landskap. Redaktör Bengt Ahlsén. Stockholm: Brevskolan, 37–50.

Kuvalähteet

- s. 15** Valokuvat ja kollaasi: Kristiina Korjonen-Kuusipuro.
- s. 26** Kartta: Eemeli Nieminen.
- s. 45** Valokuva: E. M. Staf. Teatterimuseon arkisto. 07032459001.
- s. 51** Valokuva: Matti Pukkila. Teatterimuseon arkisto. 97082002.
- s. 52** Valokuva: Matti Pukkila. Teatterimuseon arkisto. 99027157.
- s. 53** Valokuva: Matti Pukkila. Teatterimuseon arkisto. 99027156.
- s. 55** Valokuva: Eino Nieminen. Teatterimuseon arkisto. 07032783002.
- s. 58** Valokuva: Yrjö Huitinen. Teatterimuseon arkisto. 99028042.
- s. 60** Valokuva: tuntematon. Satu Grünthalin yksityisarkisto.
- s. 62** Valokuva: Tapio Hartikainen. Teatterimuseon arkisto. 96046006.
- s. 81** Valokuva: Valokuvaamo L. Jänis.
- s. 99** Valokuva: Jani Karhu.
- s. 106** Valokuva: Pauli Ukkonen.
- s. 122** **vas.** 1950-luvun kuva Hilda ja Urho Härmän albumi, Päivi ja Ilkka Kuivalaisen yksityisarkisto.
- s. 122** **oik.** Vuoden 2021 valokuva: Kristiina Korjonen-Kuusipuro.
- s. 130** Valokuva: Seppo Pelkonen. Lappeenrannan museot.
- s. 140** Pertti Jarlan yksityisarkisto.
- s. 189** Kuva teoksesta *Elävää historiaa: peruskoululaiselle* (1986).
- s. 191** Kuva teoksesta *Peruskoulun historia: 4 Työkirja* (1975).
- s. 193** Kuva teoksesta *Keskikoulun Suomen historia* (1950).
- s. 205** **ylh.** kuva teoksesta *Karjalan yhteiskoulu. Viipurin uusi yhteiskoulu 1905–1965* (1965).
- s. 205** **alh.** Lappeenrannan museot. WMWE226:1.
- s. 239** Valokuva: Juho Vikstedt. Lahden kaupunginmuseo. LHMVHMLV10338:1183 MVHMLV10338_1183.
- s. 240** Valokuva: Leo Nevalainen.
- s. 246** **oik.** Wikimedia Commons.
- s. 246** **vas.** Kansallisarkisto.
- s. 258** Выборгский объединенный музей-заповедник (ВОМЗ). Выборг. [Viipurin museotoimi.]
- s. 261** Выборгский объединенный музей-заповедник (ВОМЗ). Выборг. [Viipurin museotoimi.]
- s. 263** Выборгский объединенный музей-заповедник (ВОМЗ). Выборг. [Viipurin museotoimi.]
- s. 281** Valokuva: Ebbe Linde. Svenska litteratursällskapet i Finland. SLSA 566_386.
- s. 296** Valokuva: tuntematon. Svenska litteratursällskapet i Finland. SLSA 566_es25.
- s. 303** Museoviraston kirjasto.
- s. 316** Museoviraston kirjasto.